

Necropolis and Funerary World in rural areas

STUDIES ON THE
RURAL WORLD IN
THE ROMAN PERIOD

9

Necròpolis, aixovars i dipòsits humans anòmals en estructures no funeràries als territoria de Barcino (Barcelona) i Egara (Terrassa) entre el Baix Imperi romà i l'època visigòtica (s. IV-V al VIII)

Jordi Roig Buxó

Arqueòleg (Arqueologia i Patrimoni Arrago sl). Doctorand Universitat del País Basc (UPV-EHU)
jordiroig@arragosl.com

RÉSUMÉ

Au cours de ces dernières années, l'augmentation des interventions archéologiques préventives dans des zones périurbaines et rurales a permis de mettre au jour de nombreuses nécropoles et sépultures qui offrent une vision tout à fait renouvelée et actualisée du monde funéraire entre le Bas-Empire et le haut Moyen Âge. Nos recherches ont pour cadre les zones et circonscriptions territoriales des anciens *territoria* des diocèses de Barcino (Barcelone) et d'Egara (Terrassa). Il s'agit ici d'analyser et d'évaluer l'apport de l'archéologie funéraire à la connaissance des groupes et des communautés qui ont occupé ce territoire entre l'époque tardo-antique et visigothe. Cette étude met en particulier l'accent sur l'ensemble de la population, pratiquement inconnu jusqu'à présent, qui correspond à une série d'inhumations en dehors des cimetières et de dépôts anomaux d'individus réalisés dans des structures non funéraires comme des silos et des puits.

MOTS-CLÉS : Nécropoles rurales, églises, villages, trousseaux funéraires, dépôts humains anomaux, Barcino, Egara

RESUM

En els darrers anys, l'increment de les intervencions arqueològiques preventives en àrees periurbanes i rurals ha proporcionat un bon nombre de necròpolis i sepultures que ens ofereixen una visió completament renovada i actualitzada del món funerari entre el baix imperi i l'època altmedieval. L'àmbit de la recerca comprén les àrees i demarcacions territorials dels antics *territoria* de les diòcesis de Barcino (Barcelona) i Egara (Terrassa). Es tracta d'analitzar i valorar l'aportació de l'arqueologia funerària al coneixement dels grups i comunitats que van ocupar aquest territori entre l'època tardo antiga i visigòtica. El treball posa especial atenció al conjunt poblacional, pràcticament desconegut fins avui, que correspon a una sèrie d'inhumacions extracementirials i de dipòsits anòmals d'individus realitzats en estructures no funeràries com ara sitges i pous.

PARAULES CLAU: Necròpolis rurals, esglésies, vilatges, aixovars, dipòsits humans anòmals, Barcino, Egara

1 • Introducció i àmbit d'estudi

L'arqueologia funerària de l'antiguitat tardana o època visigòtica a l'actual Catalunya ha estat tractada des de l'inici del s. XX per diferents autors, ja sigui de forma monogràfica en determinats conjunts o mitjançant estudis d'àrees territorials, amb un major desenvolupament i atenció als complexos cristians i a les necròpolis d'àmbits urbans i de conjunts episcopals. En les últimes dècades ha estat objecte d'alguns col·loquis i reunions científiques que s'han centrat en la presentació de les excavacions i dels nous conjunts, i en què s'han abordat aspectes de tipologia i de cronologia. Aquestes reunions han significat extenses recopilacions i *corpus* de necròpolis i tombes, així com estats de la qüestió i posades en comú del coneixement del món funerari entre el Baix Imperi i l'època alt-medieval al nord-est de la península Ibèrica¹.

En els últims quinze anys, el desenvolupament de l'arqueologia preventiva ha significat un considerable augment de les excavacions en àrees periurbanes i en l'àmbit rural, i això ha proporcionat un bon nombre de necròpolis i sepultures dels segles IV-V al segle VIII, les quals constitueixen un reflex de la diversitat de les realitats i de les pràctiques funeràries del període. Aquest registre arqueològic i l'ingent volum de dades generat per l'arqueologia de camp sovint resulten difícils de processar i d'analitzar en profunditat. En molts casos es tracta de jaciments i d'intervencions inèdites, que en gran part resten pendents d'estudi. En conseqüència, la seva incorporació als discursos científics i acadèmics i als circuits de publicacions no arriba a materialitzar-se, o bé es fa de forma superficial, com a notícia o com a presentació dels jaciments. Amb tot, aquests conjunts funeràris, un cop analitzats i contextualitzats, i sumats als ja coneguts per la historiografia "tradicional", constitueixen, en el territori estudiat, quasi una cinquantena de necròpolis i més de cinc-centes sepultures d'època tardoantiga i visigòtica, i abracen un període de gairebé cinc-cents anys.

D'aquesta manera disposem d'un important conjunt d'informació i de dades arqueològiques que ens permeten elaborar un estudi en profunditat del món funerari d'aquest ampli període. L'àmbit de recerca comprèn, a grans trets, el que serien les àrees i demarcacions territorials dels antics territoris de les diòcesis de *Barcino* (Barcelona) i d'*Egara* (Terrassa), durant el baix imperi i l'època visigòtica, entre els s. IV-V i el s. VIII. Es tracta d'un territori amb marcades diferències geogràfiques que, en línies generals, podem situar entre la vall del Besòs i la vall del Llobregat, dins la Depressió Prelitoral i Litoral catalana (fig. 1). En aquest treball farem un balanç general i exposarem un estat de la qüestió de l'arqueologia funerària en aquest àmbit territorial, amb una presentació dels principals jaciments que exemplifiquen les propostes generades per l'estudi i l'anàlisi del registre arqueològic². Així, el primer objectiu és captar les diferents realitats funeràries del període i interrelacionar les necròpolis amb els assentaments i les comunitats a què estan vinculades. En definitiva, es tracta d'analitzar i valorar l'aportació de l'arqueologia funerària al coneixement dels grups i comunitats que van ocupar el territori entre les èpoques tardoantiga i visigòtica.

En aquesta línia, volem dedicar una atenció especial a un conjunt poblacional pràcticament desconegut fins ara, que ha fet la seva aparició de forma majoritària a partir de les excavacions preventives de l'última dècada. Es tracta d'inhumacions extracementirials i de dipòsits anòmals d'individus realitzats en estructures no funeràries, bàsicament sitges, pous i retalls/abocadors, fora de les necròpolis i de les àrees funeràries convencionals. Sovint apareixen al costat de deixalles domèstiques i animals morts, i en la majoria dels casos presenten posicions anatòmiques

¹ En l'obra col·lectiva «*Romà al Romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*» de l'any 1999, ja es desenvolupava àmpliament el tema, amb síntesi de conjunts i d'àrees territorials concretes, així com resums dels jaciments coneguts fins a la data (Palol-Pladevall ed., 1999). Més recentment, l'any 2009, destaca la realització de dues reunions científiques sobre món funerari d'època visigòtica i medieval, ja editades: «*Taula Rodona de Contextos funeraris a la Mediterrània nord-occidental (segles V-VIII)*», Sant Cugat del Vallès, 1-4 octubre. 2009 (Pineda, Juárez ed., 2009), i «*Arqueologia funerària al nord-est peninsular, ss. VI-XII. Problemes de cronologia*», Barcelona 18 nov. 2009 (Molist, Ripoll ed., 2012).

² Aquest treball es desenvolupa en el marc d'una tesi doctoral en curs a la Universitat del País Basc (UPV/EHU), amb el títol «*Territorio, asentamientos rurales y producciones cerámicas entre los siglos V-X en el noreste peninsular. Arqueología del campesinado altomedieval en Cataluña*», sota la direcció de Juan Antonio Quirós (UPV/EHU) i de Ramon Martí (UAB). Determinats aspectes i àmbits temàtics d'aquesta recerca s'han presentat en alguns articles generals i de conjunt (Roig 2009, 2011a-c i 2013).

En aquest escrit presentem un avanç d'aquest estudi, que consisteix bàsicament en la caracterització i la descripció dels diferents models de necròpolis rurals en relació amb la categoria dels assentaments. També s'analitzen les pautes funeràries juntament amb els aixovars i bronzes d'indumentària de les sepultures, amb la finalitat de detectar quin paper juguen aquests elements en funció d'aspectes com l'etnicitat, la identificació social i la posició econòmica dels inhumats.

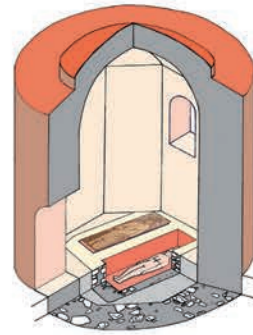
Per altra banda, disposem d'algunes datacions radiocarbòniques de material ossi humà que permeten enquadrar les sepultures i els conjunts funeraris amb precisió. Així mateix, els estudis espacials i de conjunt, juntament amb els estudis paleoantropològics i les anàlisis tafonòmiques dels enterraments i dels dipòsits humans anòmals, permeten conèixer amb detall les pautes d'organització de les necròpolis, així com les pràctiques i el gest funerari. En aquest sentit, i a partir de les inhumacions extracementirials i anòmales, podem identificar arqueològicament un tracte diferencial i l'exclusió i discriminació social d'un grup de població.

2. Les necròpolis rurals entre el Baix Imperi Romà i l'època Visigòtica: estudi arqueològic

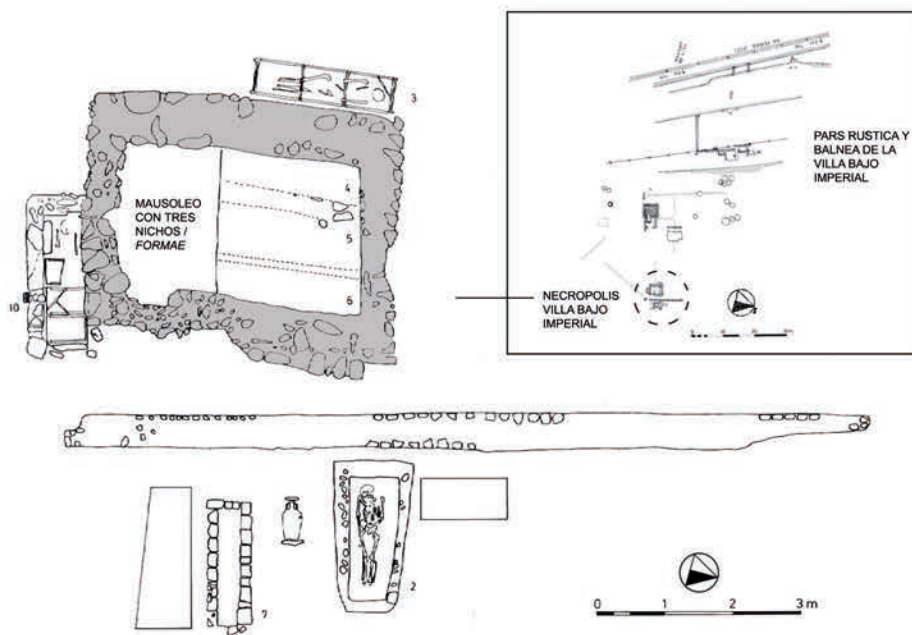
Com a precedents, i pel que fa al període romà baix imperial, tenim les necròpolis de viles romanes que funcionen entre el s. IV i V, amb molt pocs exemples coneguts al territori. Aquestes unitats d'explotació agrícola es caracteritzen per una arquitectura planificada amb unes estructures construïdes regulars i ortogonals amb pedra i morter. Disposen d'una part residencial (*pars urbana*), sovint amb presència de banys (*balnea*) i més rarament amb presència de mosaics. També disposen d'una part productiva (*pars rustica*) amb presència d'àrees de magatzem, premses, forns de ceràmica i edificis de treball agrícola. Així mateix, disposen de sectors funeraris amb petites agrupacions de tombes al costat dels edificis de les viles, de vegades amb construccions de pedra i morter tipus nínxol/*formae* i mausoleus. Els tipus de sepultures es redueixen a tombes en caixa de *tegulae*, tombes en caixa de maçoneria, tombes en fossa simple, en algun cas amb taüt, i més puntualment tombes fetes en àmfora. No obstant això, com ja és sabut, el coneixement que tenim sobre les viles romanes baix imperials, i especialment en la seva fase final, és encara limitat i parcial, de manera que resulten encara més desconegudes les seves necròpolis, de les que disposem d'escassos exemples arqueològics.

Amb tot, volem destacar alguns exemples il·lustratius d'aquest tipus de necròpolis al *territorium* de *Barcino*, perquè són els més complets i representatius que tenim. Es tracta de Can Palau (Sentmenat, Vallès Occ.), Can Bosch de Basea (Terrassa, Vallès Occ.), Can Solà del Racó (Matadepera, Vallès Occ.) i Can Cabassa (Sant Cugat, Vallès Occ.)³ (fig. 2, taula 1). El conjunt funerari de Can Palau s'estructura a partir d'un extraordinari mausoleu de planta interior octogonal i exterior circular, amb dos nínxols o *formae* individuals amb restes de mosaic policrom (Coll, 2004) (fig. 2). Associada al mausoleu es va identificar part d'una petita necròpolis coetània dels s. IV-V amb 5 tombes i la inhumació d'un gos (1 taüt fusta, 2 fosses simples i 2 en *tegulae* a doble vessant). Així mateix, la necròpoli de la vila de Can Bosch de Basea constitueix un altre exemple representatiu d'aquestes àrees funeràries particulars dels s. IV-V. S'organitza a partir d'una estructura construïda de planta rectangular a manera de mausoleu, que presenta una solera de *signinum* i 3 nínxols o *formae* amb tombes a l'interior. Al voltant tenim una necròpolis associada amb 5 tombes (12 ind.), amortitzada a mitjan-finals del s. V (fig. 2): 1 tomba en caixa de maçoneria i coberta de *tegulae*, 2 tombes en caixa de maons i maçoneria amb coberta de *tegulae* plana, 1 tomba en *tegulae* a doble vessant, i 1 àmfora sencera

³ Per la bibliografia específica i dades d'aquests jaciments, vid. Coll/Roig, 2011 i Roig/Coll, 2012.

CAN PALAU (Sentmenat, Valles Occ.)

CAN BOSCH DE BASEA (Terrassa, Valles Occ.)

CAN SOLA DEL RACÓ (Matadepera, Valles Occ.)

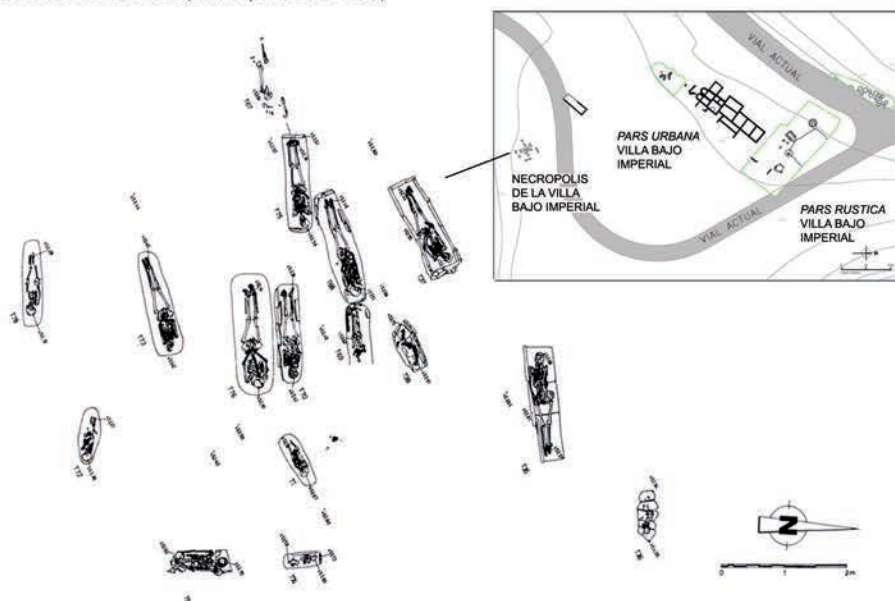

Figura 2. Vista i restitució del mausoleu baix imperial (s. IV-V) de Can Palau (Sentmenat, Vallès Occ.) (autor: J.M. Coll). Planta i ubicació de la necròpolis amb mausoleu de la vila romana baix imperial de Can Bosch de Basea (Terrassa, Vallès Occ.) (a partir de Morral et al., 1980). Planta i ubicació de la necròpolis de la vila baix imperial de Can Solà del Racó (Matadepera, Vallès Occ.) (a partir de Barrasetas-Vila, 2004).

NOM JACIMENT I LOCALITZACIÓ	TIPUS NECR.	CARACT. INTERVENCIÓ		Nº TOMBES	Nº TOTAL IND.	PRESÈNCIA AIXOVAR	Nº TOMBES AMB AIXOVAR	CRONO	C14
		Total	Parcial						
CAN BOSCH DE BASEA (Terrassa, Vallès Occ.)	NVBI	x		5	5	-		IV - V	-
CAN CABASSA (Sant Cugat del Vallès, Vallès Occ.)	NVBI	x		26	26	-		IV - V	-
CAN PALAU (Sentmenat, Vallès Occ.)	NVBI	x		4	4	x	1	IV - V	-
CAN SOLÀ DEL RACÓ (Matadepera, Vallès Occ.)	NVBI	x		15	15	-		IV - V	-
	4	4	0	50	50	1	1		0
MONESTIR SANT CUGAT (St. Cugat del Vallès, Vallès Occ.)	NE/M		x	53	53	-		V - VIII	-
SANT MENNA (Sentmenat, Vallès Occ.)	NE/M	x		57	74	x	2	V - VIII	1
SANTA MARGARIDA DE MARTORELL (Martorell, Baix Llobregat)	NE/M		x	20	20	x	1	V - VIII	-
SANTA MARIA D'ARTÉS (Artés, Bages)	NE/M		x	20	22	-		V - VIII	-
	4	1	3	150	169	2	3		1
CA LA MADRONA (Mataró, Maresme)	NAR		x	19	19	x	1	V/VI - VIII	-
CAN COLOMER (Terrassa, Vallès Occ.)	NAR	x		36	36	-		VI - VIII	-
CAN GAMBÚS - 1 (Sabadell, Vallès Occ.)	NAR	x		35	37	x	1	VI - VIII	2
CAN PALAU (Sentmenat, Vallès Occ.)	NAR		x	1	1	-		VI - VII	-
CAN PALETA - VILA CLARA (Castellfollit del Boix, Bages)	NAR		x	6	6	-		VI - VIII	-
CAN SOLÀ DEL RACÓ (Matadepera, Vallès Occ.)	NAR	x		60	60	-		VI - VIII	-
EL SERRAL (Sta. Maria de Miralles, Anoia)	NAR		x	16	26	-		V - VIII	-
ELS MALLOLS (Cerdanyola del Vallès, Vallès Occ.)	NAR		x	5	5	-		VI - VIII	-
LA SOLANA (Cubelles, Garraf)	NAR		x	28	28	-		VI - VIII	-
NOVES PISTES ATLETISME - C/ PIUS XII (Vilassar de Dalt, Maresme)	NAR	x		33	33	-		VI - VIII	-
PLAÇA MAJOR CASTELLAR (Castellar del Vallès, Vallès Occ.)	NAR	x		21	25	-		VI - VIII	1
	11	5	6	260	276	2	2		3
C/ MONTMANY, 35 (St. Cugat del Vallès, Vallès Occ.)	NI		x	5	5	x	4	VI	-
C/ SANT JAUME, 121 (Granollers, Vallès Or.)	NI		x	4	4	x	3	VI - VIII	-
C/ TRAVESSERES, 34 (Granollers, Vallès Or.)	NI		x	13	13	x	1	VI - VIII	-
CAMP DE L'ALZINA (Torrelles de Foix, Alt Penedès)	NI		x	7	7	x	1	VII - VIII	-
CAN ROBERT (Matadepera, Vallès Occ.)	NI		x	4	2	-		VI - VIII	-
CAN SIMÓ (St. Llorenç d'Hortons, Alt Penedès)	NI		x	6	6	x	1	VI - VII	-
COLL DEL GALÍ (St. Llorenç Savall, Vallès Occ.)	NI		x	4	4	x	1	VI - VIII	-
COLL D'ERES (Sant Llorenç Savall, Vallès Occ.)	NI		x	6	6	x	1	VI - VIII	-
EL COLLET DEL CARGOL (St. Mateu de Bages, Bages)	NI		x	4	4	x	1	VI - VIII	-
ELS ÒBITS (St. Llorenç Savall, Vallès Occ.)	NI		x	5	5	-		VI - VIII	-
FOSSARS DE BOGADELLA (Callús, Bages)	NI		x	8	8	-		VI - VIII	-
LA CREUETA (El Pont de Vilomara i Rocafort, Bages)	NI		x	5	0	-		VI - VIII	-
LA PAHISSA (Monistrol de Calders, Bages)	NI		x	11	17	x	2	VI - VIII	-
PERTEGÀS (Calders, Bages)	NI	x		37	41	x	3	VIII - IX	1
PUIG CARDENER (Manresa, Bages)	NI		x	21	21	-		V - VIII	-
SALABERNADA (Artés, Bages)	NI		x	1	-	x	1	VII - VIII	-
SANT NICOLAU D'ARRAONA (Sabadell, Vallès Occ.)	NI		x	10	10	-		V - VIII	-
SERRAT RODÓ (Santpedor, Bages)	NI		x	6	6	x	1	VI - VIII	-
VALLCARCA (Sant Llorenç Savall, Vallès Occ.)	NI		x	21	5	-		VI - VIII	-
VILADELLEVA (Viladelleva, Bages)	NI		x	5	5	-		VI - VIII	-
VINYA DEL TALLERET (Òdena, Anoia)	NI		x	5	5	-		VI - VIII	-
	21	1	20	188	174	12	20		1
TOTALS	40	11	29	648	669	17	26		5

NE/M = Necròpolis d'església / monestir. NAR = Necròpolis d'assentament rural. NI = Necròpolis indeterminada ("aïllada").

Taula 1- Relació de les necròpolis rurals d'època romana baix imperial i d'època visigòtica (s. IV-V al VIII) als territoris de *Barcino* (Barcelona) i *Egara* (Terrassa), per categories de necròpolis (autor: J. Roig).

atribuïble a un individu infantil. Un últim exemple és el de la necròpolis de la vila baiximperial de Can Solà del Racó, situada a 50 m escassos de la zona residencial i productiva, amortitzada a finals del s. V. Es tracta d'una agrupació de 20 tombes d'inhumació (23 ind.), dels s. IV-V: 3 en àmfora (una del tipus Keay XXV B), 9 en *tegulae* a doble vessant i 8 en fossa simple (fig. 2). Finalment, el cas del jaciment de Can Cabassa (Sant Cugat del Vallès, Vallès Occ.), actualment en curs d'estudi dins el marc d'una tesi, presenta la planta d'una vil·la romana amb un gran magatzem de dolia i un pati central de càrrega, amb estances annexes i sectors productius amb forns de ceràmica i metal·lúrgics (Artigues 2010-2011). En línies generals, sembla que s'amortitza de forma desigual entre mitjan i finals del s. V. En

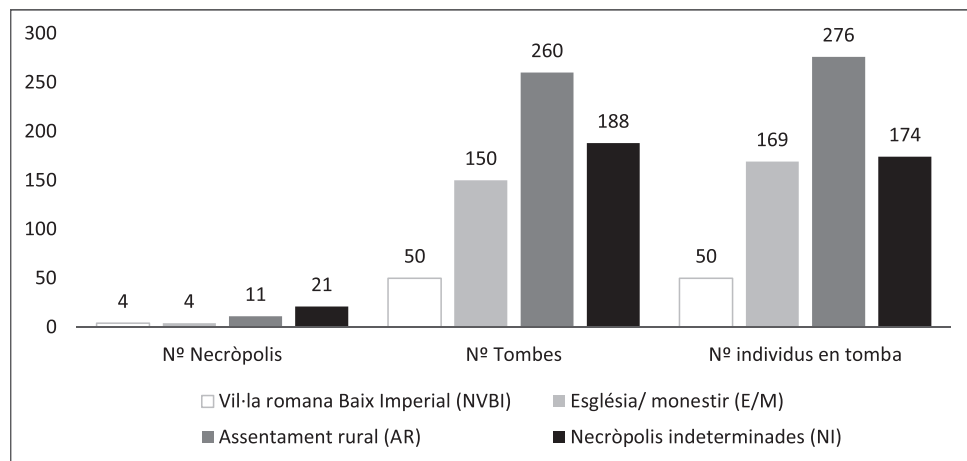
una fase immediatament posterior, i continuadora de l'ocupació de l'indret, s'identifica la presència d'un gran assentament d'època visigòtica tipus poblat, amb més de dos centenars de sitges i diversos retalls enfonsats a manera de cabanes i àmbits de magatzem dels s. VI-VIII (Roig 2009 i 2011c). En relació amb la vil·la baiximperial, es coneix una zona de necròpolis situada al sud del conjunt, lleugerament apartada dels sectors edificats, que forma una concentració homogènia de més d'una vintena de sepultures, la majoria de *tegulae* a doble vessant i, en una quantitat molt inferior, en caixa d'obra i àmfora, que en línies generals es troben força arrasades i afectades.

D'altra banda, en relació amb els conjunts funeraris i necròpolis d'època visigòtica del nord-est peninsular (s. V-VIII), podem establir, a partir del registre arqueològic, tres grups bàsics de necròpolis depenent del tipus d'assentament al qual estan vinculades i sobre la base de les seves característiques específiques. Així, dels 40 conjunts analitzats, identifiquem, en primer lloc, les necròpolis d'esglésies funeràries i monestirs, amb un total de 4 exemples coneguts fins ara (fig. 1, taula 1). En determinats casos de continuïtat de l'edifici eclesiàstic, aquests conjunts ofereixen una seqüència cronològica àmplia per al seu espai cementiri, que pot abastar fins a època medieval i moderna de forma ininterrompuda. En segon lloc, destaquem un model de necròpolis que està directament associat als assentaments rurals, vilatges i granges d'època visigòtica dels s. VI-VIII, amb 11 casos coneguts (fig. 1, taula 1). El tercer grup està format per les necròpolis o conjunts de tombes indeterminades, també anomenades «aïllades», que per ara no és possible associar amb cap tipus d'assentament, i que constitueixen el grup majoritari, amb nombrosos exemples escampats pel territori, la majoria en zones de muntanya mitjana, amb un total de 21 conjunts (fig. 1, taula 1). Amb tot, és possible constatar que aquestes necròpolis no es relacionen amb cap església o edifici funerari, de manera que seria possible associar-les amb assentaments rurals encara no localitzats. Cal tenir en compte que molts d'aquests conjunts no han estat excavats en la seva totalitat ni en extensió, i que gran part són coneguts d'antic, de manera que en tenim un coneixement força limitat i parcial. Aquests conjunts funeraris ofereixen una amplitud cronològica que abasta, a grans trets, del s. V-VI al s. VIII-IX.

En aquest sentit, a partir d'aquests jaciments i d'aquest registre arqueològic hem realitzat un estudi de conjunt i un treball de verificació de sepultures i necròpolis, recollint en una taula o llista els casos existents i tots aquells que disposen de datació fiable, ja sigui per estratigrafia i material arqueològic associat, ja sigui per datació amb C14. La taula resultant, sense pretensió de ser exhaustiva, recull tots els exemples representatius del període coneguts fins ara en els territoris de *Barcino-Egara*. Cal assenyalar que en aquest estudi i recompte no s'inclouen les necròpolis i sepultures dels nuclis urbans ni dels conjunts episcopals, que per les seves característiques particulars constitueixen un tema i una problemàtica apart.

D'aquesta manera, l'estudi parteix de l'anàlisi d'un total de 40 necròpolis d'època visigòtica, que representen un total de 648 sepultures individualitzades i un total de 669 individus (taula 1, gràfic 1). D'altra banda, s'analitzen un total de 49 dipòsits humans anòmals en estructures no funeràries (DHA-ENF) de 23 jaciments diferents, que numèricament representen un total de 78 individus, tant adults com infantils i tant masculins com femenins (Taula 3-4, Gràfic 3-4). Tots aquests registres arqueològics constitueixen, en conjunt, la base del coneixement del món funerari rural d'època visigòtica a la Catalunya central i litoral.

Gràfic 1. Quantificació de les necròpolis rurals d'època romana baix imperial i d'època visigòtica (s. IV-V al VIII) als territoris de *Barcino* (Barcelona) i *Egara* (Terrassa), a partir del nombre de tombes i d'individus (autor: J. Roig).

2.1. Necròpolis d'esglésies i monestirs d'època visigòtica (s. V-VIII)

Al territori estudiat, dins de les poc definides demarcacions territorials de les antigues diòcesis de l'antiguitat tardana de *Barcino* i *Egara*, només disposem de 4 exemples arqueològics segurs d'esglésies paleocristianes o d'esglésies rurals de tipus funerari de les quals es coneix la planta completa: Sant Menna, Sant Cugat del Vallès, Santa Margarida de Martorell i Santa Maria d'Artés⁴ (fig. 1, taula 1). D'aquests, només el conjunt de Sant Menna ha estat excavat en la seva totalitat i en la seva extensió, i sorprenentment, només en aquest cas es disposa d'una datació de C14.

D'altra banda, existeix prop de mitja dotzena de possibles casos repartits pel territori, amb evidències arqueològiques parcials, no del tot determinants ni concloents, que queden pendents de revisió i d'excavació. Aquests conjunts presenten restes puntuals així com elements litúrgics i estructures singulars, com ara restes de murs i paviments d'*opus signinum*, tombes associades de l'antiguitat tardana, o bé ares d'altar paleocristianes. Alguns dels més significatius són Sant Nicolau d'Arraona, Sant Pere i Sant Fermí de Rellinars, Sant Pau de Riu-sec, Santa Perpètua de Mogoda i Santa Maria de Cornellà. Amb tot, la seva atribució a esglésies de l'antiguitat tardana encara està pendent de confirmació arqueològica, per la qual cosa actualment no poden ser considerades com a tal, a risc de caure en errors i distorsionar la base de recerca.

Així doncs, es constata que la presència d'esglésies rurals d'època visigoda a la Tarraconense oriental és més aviat escassa i puntual. Es troben distribuïdes de forma desigual pel territori, i en la majoria dels casos, podria tractar-se de monestirs rurals del període. Així mateix, potser, algun dels conjunts també podria estar relacionat amb una vil·la baix imperial, i vinculat a un propietari i a la seva família, però ara com ara no es disposa de dades arqueològiques per determinar-ho. Actualment, l'arqueologia no ha constatat la presència d'esglésies rurals abans de la primera meitat del s. V al territori estudiat; els casos de Sant Menna i de Sant Cugat del Vallès els dos únics exponents i exemples arqueològics amb material estratificat dels primers edificis paleocristians de la diòcesi d'*Egara*, creada a mitjan s. V.

La funció funerària d'aquestes esglésies resulta del tot evident, ja sigui com a lloc d'enterrament i panteó familiar d'un suposat propietari, o bé com a cementiri d'un grup o comunitat. Les sepultures se solen situar tant a l'interior com a l'exterior dels edificis, configurant àrees de cementiri a l'abric de l'església. En aquest sentit, observem que aquestes necròpolis no són gaire extenses, i més aviat presenten un reduït nombre de sepultures en relació a l'amplitud del seu període de funcionament. Els casos coneguts de

⁴ En treballs recents s'analitzen aquests jaciments en el seu conjunt, vid. Roig, 2011a i Roig/Coll 2012.

forma més completa són bastant il·lustratius en aquest aspecte. L'església de Sant Menna, per exemple, ofereix un total de 57 tombes per a un període de gairebé 400 anys de funcionament del cementiri. Així mateix, Santa Maria d'Artés i Santa Margarida de Martorell, presenten una vintena de tombes entre els s. VI-VIII. Altres exemples són més imprecisos pel que fa al nombre exacte de sepultures atribuïbles a l'època visigoda. Aquest seria el cas de Sant Cugat del Vallès amb una cinquantena de tombes, però amb certs dubtes d'atribució cronològica d'algunes (taula 1).

Així mateix, els aixovars funeraris són gairebé inexistent en aquests conjunts. Dels 4 casos coneguts, tan sols comptem 2 casos amb presència d'aixovar: Sant Menna (2 tombes) i Santa Margarida de Martorell (1 tomba). D'aquesta manera, i en conjunt, disposem tan sols de 3 tombes amb aixovar davant d'un total de 147 tombes sense aixovar (taula 1 i 2).

Les sepultures d'aquestes necròpolis, presenten unes estructures funeràries i unes tipologies bastant estandarditzades, que ja han estat caracteritzades en algun dels exemples estudiats i publicats, com ara Sant Menna, i descrites de forma general a nivell més ampli, en altres obres de conjunt, amb unes primeres propostes tipològiques⁵. Així, i partint d'una base de 150 tombes, és possible establir vuit tipus bàsics de sepultures que, en línies generals, es repeteixen a totes les necròpolis conegudes, que presenten una evolució formal i cronològica similar al llarg dels s. V-VIII (fig. 3). En primer lloc, tenim les tombes en caixa de *tegulae* a doble vessant, amb una cronologia centrada en els s. V-VI, les tombes en caixa de maons i fragments de *tegulae* fent muret, les tombes en caixa d'obra o de maçoneria amb les parets revestides amb morter de calç o *signinum* i amb la coberta de lloses i/o *tegulae* disposades planes. Totes dues ofereixen una cronologia centrada en els s. V-VI. Un altre tipus el constitueixen les tombes en caixa de lloses a doble vessant que reproduïen el model fet amb *tegulae*; hi ha pocs casos coneguts i la datació està centrada en el s. VII. Són abundants les tombes en fossa simple de planta rectangular o ovalada allargada en forma de banyera, amb coberta horitzontal de lloses recolzades en el reclau de la fossa. La seva cronologia és àmplia i abasta del s. V al VIII. Finalment, es documenten les tombes en caixa de lloses de planta i secció rectangular amb la solera i la coberta plana també de lloses, i les tombes en caixa de còdols i pedres col·locades en sec fent muret. La coberta és de lloses, taulons de fusta i/o *tegulae* reutilitzades, disposades planes sobre el muret perimetral. Alguns casos, presenten un ressalt antropomorf fet mitjançant còdols o lloses que aguanten el cap de l'inhumat. Aquests dos tipus són els característics dels s. VII-VIII. D'altra banda, en aquests conjunts, són del tot absents les tombes en àmfora, més característiques del baiximperi i de les necròpolis de viles entre els s. IV-V, tot i que amb pocs casos coneguts en l'àmbit rural. Així mateix, tampoc hi ha cap cas de sepultura amb mosaic ni lauda funerària musiva, s'observa certa austeritat generalitzada en les construccions funeràries.

D'aquesta manera, a partir de les característiques i la tipologia de les tombes, no és possible apreciar cap diferència d'estratificació social ni de tracte diferencial dels individus enterrats en aquestes necròpolis d'esglésies rurals. Així mateix, ni el gest funerari ni els aixovars, que generalment són inexistent, tampoc ens permeten identificar personatges rellevants, ni de diferent nivell o rang social dins del grup enterrat. Potser, i per a aquests conjunts, la diferència entre individus podria estar reflectida en la ubicació «privilegiada» de les sepultures, és a dir, entre les emplaçades a l'interior de les esglésies i les situades a l'exterior⁶. A Sant Menna, per exemple, comptem tan sols 3 tombes d'adults a l'interior de l'església, respecte a les 45 emplaçades a l'exterior, per un període d'uns 300 anys. El mateix passa a Santa Margarida de Martorell, també només 3 tombes a l'interior de la nau.

⁵ Aquestes es poden trobar pel cas de Sant Menna a Roig/Coll/Molina, 1995 i també de forma més general per al territori de Barcino-Egara a Roig 1999 i Roig/Coll 2012.

⁶ A Sant Menna, per exemple, comptem amb tan sols 3 tombes d'adults a l'interior de l'església, respecte a les 45 emplaçades a l'exterior, per un període d'uns 300 anys. El mateix passa a Santa Margarida de Martorell, amb també només 3 tombes a l'interior de la nau.

NOM JACIMENT I LOCALITZACIÓ	TIPUS NECR.	Nº TOTAL TOMBES	TOMBES AMB AIXOVAR	CRONO NECR.	DESCRIPCIÓ AIXOVAR
SANT MENNA (Sentmenat, Vallès Occ.)	NE/M	57	2	V - VIII	1 sivella bronze, 1 botó bronze (ROIG - COLL - MOLINA, 1995)
SANTA MARGARIDA DE MARTORELL (Martorell, Baix Llobregat)	NE/M	20	1	V - VIII	1 sivella bronze, 1 aplic bronze (FARRENY - MAURI - NAVARRO, 2012)
	2	77	3		
CA LA MADRONA (Mataró, Maresme)	NAR	19	1	V/VI - VIII	8 denes de vidre i 4 d'àmbar d'un collaret, 2 arracades filigrana plata amb granats (GARCÍA - CERDÀ, 1990)
CAN GAMBÚS - 1 (Sabadell, Vallès Occ.)	NAR	35	1	VI - VIII	1 ampolla ceràmica (ROIG - COLL, 2012)
	2	54	2		
C/ MONTMANY 35 (St. Cugat del Vallès, Vallès Occ.)	NI	5	4	VI	4 sivelles bronze (ROIG, 1999)
C/ SANT JAUME, 121 (Granollers, Vallès Or.)	NI	4	3	VI - VIII	2 sivelles bronze / 2 ganivets ferro, 1 làmina decorada bronze (ROIG, 1999)
C/ TRAVESSERES, 34 (Granollers, Vallès Or.)	NI	13	1	VI - VIII	1 sivella bronze (ESQUÉ, 2007)
CAMP DE L'ALZINA (Torrelles de Foix, Alt Penedès)	NI	7	1	VII - VIII	1 sivella bronze (ROIG, 1999)
CAN SIMÓ (St. Llorenç d'Hortons, Alt Penedès)	NI	6	1	VI - VII	1 ampolla vidre (ROIG, 1999)
COLL DEL GALÍ (St. Llorenç Savall, Vallès Occ.)	NI	4	1	VI - VIII	1 sivella bronze (ROIG, 1999)
COLL D'ERES (St. Llorenç Savall, Vallès Occ.)	NI	6	1	VI - VIII	1 sivella bronze (ROIG, 1999)
EL COLLET DEL CARGOL (St. Mateu de Bages, Bages)	NI	4	1	VII - VIII	2 sivelles bronze (ROIG, 1999)
LA PAHISSA (Monistrol de Calders, Bages)	NI	11	2	VI - VIII	1 dena vidre, 1 agulla bronze (ROIG, 1999)
PERTEGÀS (Calders, Bages)	NI	37	3	VIII - IX	1 sivella ferro, 1 ampolla ceràmica, 1 anell bronze (FOLCH-GIBERT-CARRASCAL, 2011)
SALABERNADA (Artés, Bages)	NI	1	1	VII - VIII	1 sivella bronze liriiforme (ROIG, 1999)
SERRAT RODÓ (Santpedor, Bages)	NI	6	1	VI - VIII	1 sivella bronze (ROIG, 1999)
	12	104	20		
TOTALES	16	235	25		

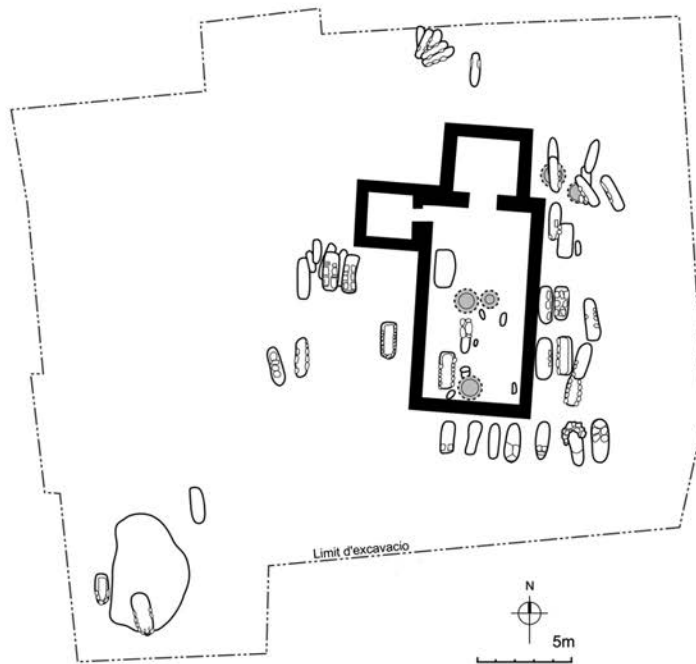
NE/M = Necròpolis d'església / monestir. NAR = Necròpolis d'assentament rural. NI = Necròpolis indeterminada ("aïllada").

Taula 2. Relació de les necròpolis rurals d'època visigòtica (s. VI-VIII) dels territoris de *Barcino-Egara* amb presència d'aixovar funerari, segons el tipus de necròpolis (autor: J. Roig).

2.1.1. Alguns exemples arqueològics

En aquest apartat volem exposar alguns dels conjunts més representatius i millor coneguts que tenim actualment en el territori. Un dels exemples més destacats d'aquests edificis funeraris, el tenim en el jaciment de Sant Menna (Sentmenat, Vallès Occ.) (fig. 1 i 3, taula 1), on es documenta un primer edifici aixecat cap a mitjan s. V amb presència d'un espai cementiri ben definit a l'abric de l'edifici i al seu interior. Aquest va augmentant al llarg dels s. VI-VIII, amb un total de 57 tombes excavades en el seu conjunt (total 74 ind.) i un dipòsit anòmal d'un individu adult dins d'una sitja (Roig/Coll/Molina 1995; Roig 2011 a; Roig/Coll 2012). Es distingeixen dues fases evolutives de la necròpolis: Fase Ia (s. V-VI) i Fase Ib (s. VII-VIII), que presenten diferències evidents en la tipologia de les sepultures, en la distribució espacial dels enterraments, en la seqüència estratigràfica, i en el material arqueològic associat.

Els enterraments de la Fase Ia (s. V-VI) es van localitzar tant a l'interior com a l'exterior de l'església, amb un nombre total de 21 tombes, que presentaven una tipologia bastant estandarditzada, amb un total de quatre tipus (fig. 3): les tombes de *tegulae* a doble vessant amb 8 casos (Tipus I); les tombes en caixa quadrada de maons i *tegulae* amb 2 casos (Tipus II); les tombes en caixa quadrada feta d'obra i maçoneria amb 2 casos (Tipus III); i les fosses simples amb coberta plana de lloses o *tegulae* (Tipus V). Amb tot, destaca l'escàs nombre d'enterraments d'aquesta fase, fet que ens porta a pensar en l'existència d'una comunitat o grup més aviat reduït que utilitza el cementiri per a les seves inhumacions.

ESGLÉSIA I NECROPOLIS DE
SANT MENNA - FASE I
(mitjans s. V - VIII)

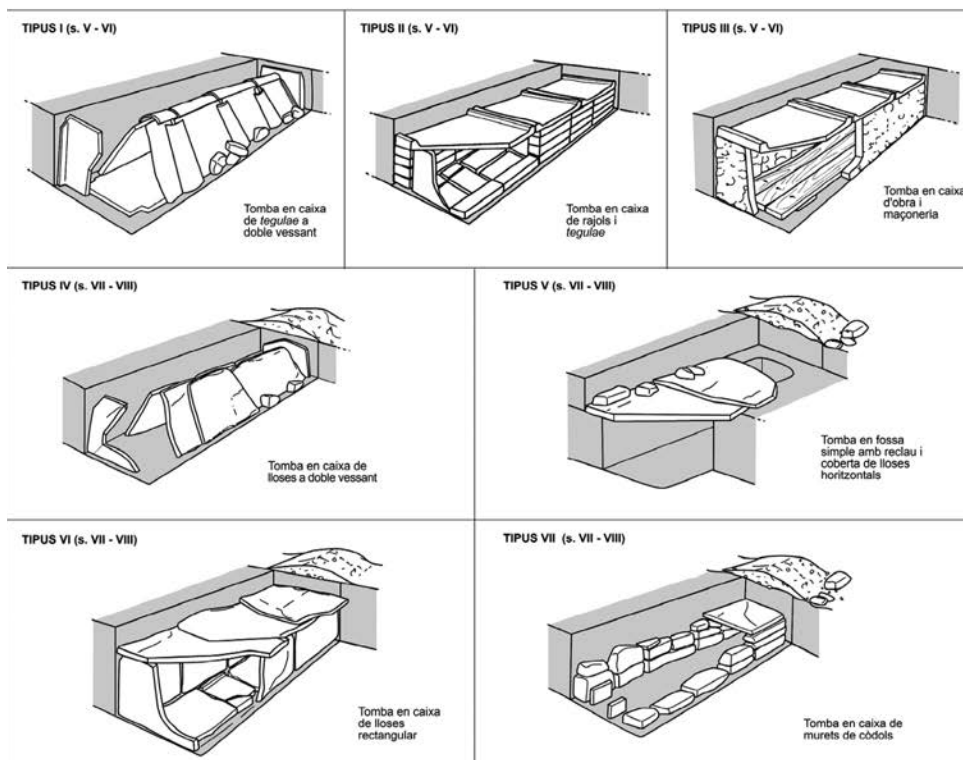

Figura 3. Planta de l'església i necròpolis d'època visigòtica de Sant Menna (Sentmenat, Vallès Occ.) (s. V-VIII) i tipologia de les sepultures (a partir de Roig et al., 1995 i Roig/Coll 2012).

Atribuïbles a la Fase Ib de la necròpolis (s. VII-VIII) es van localitzar 36 sepultures i un singular dipòsit anòmal d'un individu adult realitzat en una sitja de l'exterior de l'església, en una posició anatòmica forçada. Aquesta segona fase es caracteritza per un augment en la densitat dels enterraments amb agrupacions de tombes on hi havia individus infantils associats, cosa que no succeïa en la fase anterior. Les sepultures poden agrupar-se en quatre tipus bàsics (fig. 3): la caixa de lloses a doble vessant (Tipus IV), que reproduïx les tombes de *tegulae* del Tipus I, amb un sol cas; les fosses simples de planta rectangular i oval amb coberta plana de lloses (Tipus V), que és el tipus majoritari amb 19 casos; les caixes de lloses de planta i secció rectangular amb 4 casos (Tipus VI); i finalment, les tombes en caixa de còdols i pedres fent muret col·locades en sec amb 12 casos (Tipus VII). Tres d'aquests, presentaven un ressalt antropomorf a la capçalera fet amb còdols i llosetes emmarcaven el cap.

Pel que fa a l'organització i distribució espacial de la necròpolis en el seu conjunt, tenim un total de 12 sepultures que s'emplacen a l'interior de l'edifici, concretament a la meitat inferior i als peus de la nau, de les quals només tres corresponen a individus adults: un en *tegulae*, un en caixa de maçoneria i un en fossa simple i coberta de lloses. Es disposa d'una datació de C14 per a aquesta tomba (Ent. 24), datable entre la segona meitat del s. VII i finals del s. VIII⁷. En aquests tres casos, donada la seva reduïda presència ¿es podria pensar en la possibilitat de personatges rellevants o socialment diferenciats? D'altra banda, la resta d'enterraments de l'interior de l'església, un total de 9 tombes en fossa simple i coberta plana de lloses i/o *tegulae*, corresponen a individus infantils menors de cinc anys. Algunes presentaven reinhumacions amb un total de 17 individus enterrats en conjunt. En aquest sentit, és remarcable el fet de localitzar una petita necròpolis d'individus infantils agrupats als peus de la nau d'una església, que sembla deure's a una clara intenció de concentrar i protegir els nounats i els no batejats a l'interior de l'edifici. Quant als enterraments de l'exterior, amb un total de 45 sepultures en conjunt, és possible observar com es distribueixen i envolten l'edifici per totes bandes, amb tombes paral·leles que s'alineen transversalment i longitudinalment amb els murs perimetrals i amb el mur de tancament dels peus, de vegades, formant petites agrupacions.

En tots els casos, els enterraments segueixen un eix d'orientació est-oest, amb el cap a l'oest. Tan sols dues sepultures presenten aixovar funerari: la tomba 30b en fossa simple proporcionar una petita sivella de bronze ovalada que no conservava el passador (fig. 10, 11), datable als s. VI-VII; la tomba 28 en caixa de maçoneria a l'interior de l'església, va oferir, entre els ossos d'un primer inhumat, un botó de bronze de cap cònic amb un cercle incís i tija amb peu circular, datable entre el s. V-VI.

Un segon exemple d'aquest tipus de conjunts, el tenim en el jaciment de Sant Cugat del Vallès (Vallès Occ.), un edifici funerari de l'antiguitat tardana que ha estat objecte de diferents excavacions al llarg del temps, algunes de les quals han estat publicades (Bosch-Gimpera/Serra-Ràfols 1964-1965; Barral 1974; Artigas et al. 1997; Villares 2007). Amb tot, aquest conjunt no ha estat excavat en la seva totalitat, i subsisteixen fins ara certs dubtes sobre les seves fases històriques i seqüència evolutiva. Actualment, i en el marc de l'elaboració d'una tesi, s'ha dut a terme l'anàlisi arqueològica i l'estudi integral de tot el conjunt, i això ha implicat la revisió estratigràfica i l'estudi detallat dels materials arqueològics de totes les intervencions, en gran part inèdits, amb una nova proposta interpretativa i cronològica (Roig 2014). A hores d'ara, i en línies generals, sabem que l'edifici presenta dos moments constructius diferenciats, amb una fase inicial que s'ha datat cap a mitjan s. V. Aquest primer edifici consisteix en una aula de planta

⁷ Datació realitzada al Laboratori de Datació per Radiocarboni de la Universitat de Barcelona sobre una mostra d'os humà de l'individu del Ent.

24. La datació és la següent: EVSM'95-Ent. 24-Ind. 27. Referència UBAR-694, datació radiocarbònica 1295±40 BP, datació calibrada de cal AD 656-782 al 90'1% a 2 sigmes (Roig/Coll 2012).

rectangular i una petita cambra sepulcral lateral de planta quadrada adossada a l'angle nord-est, amb dues tombes d'obra o maçoneria a l'interior. Aquesta aula presenta diversos enterraments, la majoria en caixa de tègules a doble vessant amb cobertes de *signinum*. En una segona fase, que s'ha datat cap al s. VI, es va construir un absis en forma de ferradura per l'interior i poligonal per l'exterior, recolzat en el mur de tancament de l'aula rectangular original.

Sense voler ser exhaustius, i considerant la imprecisió de les dades proporcionades per les diferents intervencions, tant les antigues com les més recents, i tenint en compte la provisionalitat de l'estudi i la revisió encara en curs, podem comptabilitzar de forma aproximada, l'existència de 53 sepultures en conjunt (taula 1), que es localitzen tant a l'interior com al voltant de l'edifici, i en cap cas van oferir aixovar funerari. D'aquesta manera, tenim les dues tombes de maçoneria de l'interior de la cambra funerària lateral, i 8 tombes probables a l'interior i als peus de l'aula: 6 en caixa de *tegulae*, una en cista de lloses i una tomba de murets de maçoneria. D'altra banda, envoltant l'edifici pel costat de ponent, es documenta un major nombre de sepultures, amb una concentració i densitat especial que contrasten amb l'absència de sepultures al costat est. Algunes es troben emplaçades en estances construïdes i cambres funeràries annexes, les quals, juntament amb l'edifici central de l'església configurarien un conjunt funerari i un complex edificat molt més gran.

Un tercer cas, encara en procés d'excavació, és l'església de Santa Margarida de Martorell (Baix Llobregat), amb un primer edifici de l'antiguitat tardana d'una sola nau amb capçalera tripartida i absis central de ferradura, que s'ha datat cap a l'inici del s. VI. Presenta un segon moment en el qual s'afegeix una aula o nau lateral de funció funerària pel costat meridional, de la mateixa longitud que la nau (Navarro et al. 1999; Farreny et al. 2012). Aquest conjunt, també presenta un marcat caràcter funerari, amb enterraments tant a l'interior com a l'exterior de l'edifici, especialment dins de l'aula lateral, amb una vintena de tombes de l'antiguitat tardana. Així, tenim tres sepultures a l'interior de la nau, amb un adult en caixa de *tegulae* a la cambra nord de la capçalera tripartida, i dos infants en caixa de *tegulae* enmig de la nau. D'altra banda, tenim 7 sepultures a l'interior de l'aula funerària lateral, amb sis tombes en *tegulae* i una en caixa d'obra. Finalment, es coneixen 8 enterraments a l'exterior de l'edifici, amb algunes tombes de *tegulae* i una de lloses de secció triangular. Tan sols una sepultura presenta aixovar funerari: es tracta d'una tomba de *tegulae* a doble vessant i recobriment superior de *signinum* (T138), amb una sivella de placa rígida de llengüeta i agulla escutiforme datable entre finals del s. VI i inicis del s. VII (fig. 10, 1).

D'altra banda, i pel que fa als precedents, no està clara la presència d'una vila romana baix imperial al lloc on s'alça l'església, com s'ha plantejat. Les evidències arqueològiques són pràcticament inexistent i es redueixen, tan sols, a alguns possibles fragments ceràmics i una moneda de Constantí. Així mateix, i pel que fa a la continuïtat de l'església i el conjunt durant el període islàmic i carolingi altmedieval, a dia d'avui no disposem de dades arqueològiques suficients, per la qual cosa es desconeix què succeeix i com evoluciona l'edifici de l'antiguitat tardana entre el s. VIII i XI, fins que s'hi superposa un edifici romànic a finals del s. XII, pel que sembla, gran part de les parets.

Un altre exemple és l'església funerària de Santa Maria d'Artés (Bages), excavada parcialment i datada inicialment al s. VI-VII (Julià-Kliemann 1992). Una revisió i una anàlisi noves, han permès ampliar-ne la cronologia, tant la inicial com la final (Roig 2011a). El conjunt presenta un edifici de nau rectangular amb un absis de ferradura interior i semicircular exterior,

pavimentat amb *opus signinum*, i amb una necròpolis associada, que ofereix sepultures tant a l'interior com a l'exterior, amb un total de vint tombes de tipologia diversa, cap amb aixovar funerari. Així, tenim dues tombes de tègules de secció triangular, dues tombes en caixa de maons i tègules, dues tombes en caixa d'obra o maçoneria amb restes d'haver tingut un lliscat interior, tres tombes en fossa simple i coberta de llosa plana, i deu tombes en cista de lloses de secció quadrada, combinant fragments de maons i tègules en la seva construcció, amb coberta plana de lloses. Una d'aquestes tombes tenia un ressalt antropomorf a la capçalera fet mitjançant dos fragments de tègules, tal com també s'observa en alguns casos de Sant Menna. Pel tipus d'estructures funeràries, especialment les tombes de tègules i les caixes de maons i maçoneria, de clara tradició del romà tardà, es pot proposar una datació lleugerament més antiga per al conjunt, i que potser caldria situar dins el s. V avançat. Així mateix, la presència majoritària de tombes en caixes de lloses rectangulars, ens podria indicar una datació més tardana, ja dins del s. VIII, per a l'últim moment d'ús de la necròpolis i de l'església.

2.2. Necròpolis de vilatges, granges i assentaments agrícoles d'època visigoda (s. VI-VIII)

Pel que fa al poblament d'època visigoda de la Tarraconense oriental, sabem, a partir dels darrers estudis de conjunt, que s'estructura sobre la base del model d'assentaments i d'explotacions agrícoles tipus poblats i granges, que apareixen i proliferen un cop les viles i explotacions agrícoles baix imperials han quedat desarticulades i estructuralment desmantellades (Roig 2009 i 2011b i c). Aquests «nous» assentaments estan caracteritzats per unes estructures d'habitació i de producció fetes majoritàriament amb materials peribles i/o murs de pedra i tàpia, amb presència de cabanes i retalls subterranis amb llars i forns domèstics. Així mateix, són abundants les sitges d'emmagatzematge, i també les àrees productives centralitzades amb forns de pa i premses de vi amb dipòsits i cellers. Aquests assentaments rurals i poblats agrícoles no disposen d'església pròpia ni edificis amb funcionalitat funerària, però sí que disposen de necròpolis concentrades, més o menys extenses segons el cas, emplaçades a la seva rodalia.

Actualment, en el territori analitzat disposem ja d'un bon nombre d'assentaments pagesos amb la seva necròpolis associada, amb un total d'11 casos coneguts, uns de forma més completa (5 casos excavats en la seva totalitat) i altres de forma més parcial (6 casos). Destaquen els jaciments de Can Gambús-1, Plaça Major de Castellar del Vallès, Can Solà del Racó i la Solana, per citar alguns dels més representatius (fig. 1, taula 1).

En aquests exemples, es detecta una agrupació més o menys ordenada de les sepultures, sovint fent fileres regulars en extensió, i rarament afectant entre si. Aquestes necròpolis se situen a la perifèria dels assentaments, lleugerament desplaçades de les àrees d'habitació i de producció, algunes vegades a escassos metres i en altres més allunyades, entre 50-100 metres de distància. En línies generals, presenten un nombre no gaire elevat de sepultures, que pot oscil·lar entre 5-30 per als assentaments més petits, i 30-60 per als més grans (taula 1). En el vilatge de Can Gambús-1, per exemple, tenim 35 tombes conegudes per a un període d'uns 300 anys, s'ha excavat la necròpolis en la seva totalitat, amb un grau d'afectació considerable, de manera que gairebé caldria duplicar el nombre (fig. 4). A la necròpolis del poblat de Can Solà del Racó, localitzada de forma íntegra i coneguda completament, disposem d'un total de 60 tombes ordenades en fileres corresponents als s. VI-VIII. D'altra banda, la granja de la Plaça Major de Castellar presenta una necròpolis més reduïda, també coneguda en la seva totalitat, amb 21 tombes en disposició allargada (fig. 6).

penjolls de les mateixes arracades, i vuit denes de vidre i quatre d'ambre d'un mateix collaret. Aquests elements permeten datar la sepultura entre els s. V-VI. D'altra banda, la necròpolis del poblat de Can Gambús-1, va proporcionar una tomba d'adult en fossa simple amb presència d'una gerreta/ampolla de ceràmica oxidant situada al costat del cap de l'inhumat (Roig/Coll, 2012) (fig. 5).

Pel que fa a la tipologia de les tombes, i partint d'una base de 260 sepultures, podem observar unes estructures funeràries caracteritzades per cinc tipus bàsics: les caixes de *tegulae* a doble vessant amb una cronologia centrada als s. V- VI (Tipus I); les caixes de lloses a doble vessant, en molt menor

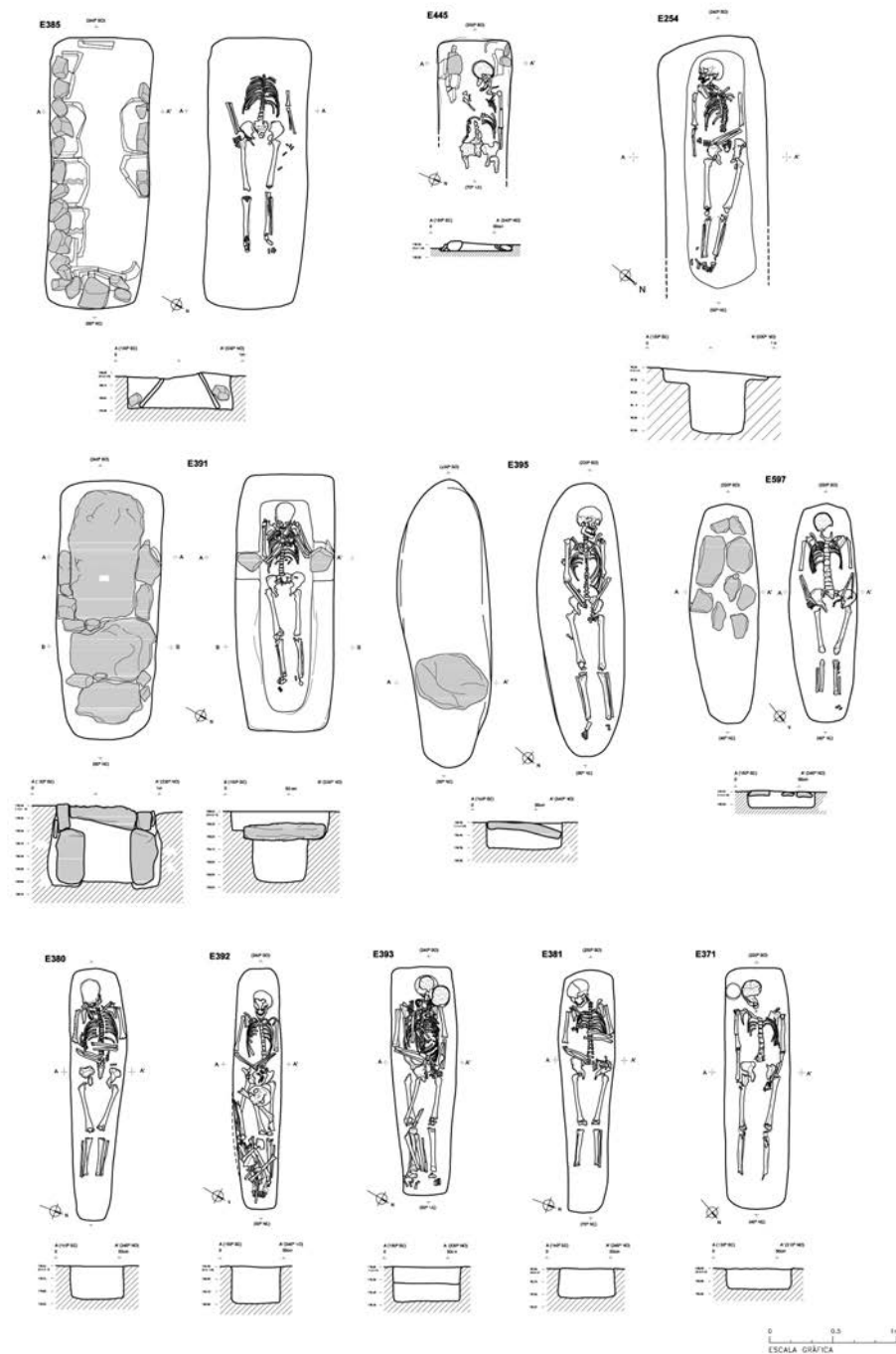

Figura 5. Plantes i seccions d'algunes de les tombes de la necròpolis del poblat d'època visigòtica de Can Gambús-1 (s. VI-VIII) (autors: J. Roig/J.M. Coll, Arrago 2012).

nombre (Tipus IV); les tombes en caixes de lloses de planta rectangular (Tipus VI) i les tombes amb murets de pedres i còdols i coberta plana de lloses (Tipus VII), ambdues molt abundants i característiques del s. VII i VIII; i finalment, l'últim tipus, el predominant, correspon a les tombes en fossa simple i coberta de lloses horitzontals, de plantes rectangulars i ovalades allargades, que abracen del s. VI al VIII (Tipus V) (fig. 5, 7 i 8). En aquest sentit, a partir de la tipologia de les construccions funeràries, i tal com observàvem en les necròpolis d'esglésies, en aquests conjunts tampoc s'aprecia cap diferència rellevant entre les sepultures, ni cap tracte diferencial dels individus enterrats, així com tampoc mostres d'estratificació social evident. De la mateixa manera, l'absència generalitzada d'aixovars a les sepultures, tampoc aporta gaire informació sobre aquest aspecte, i es constata certa austeritat del registre funerari.

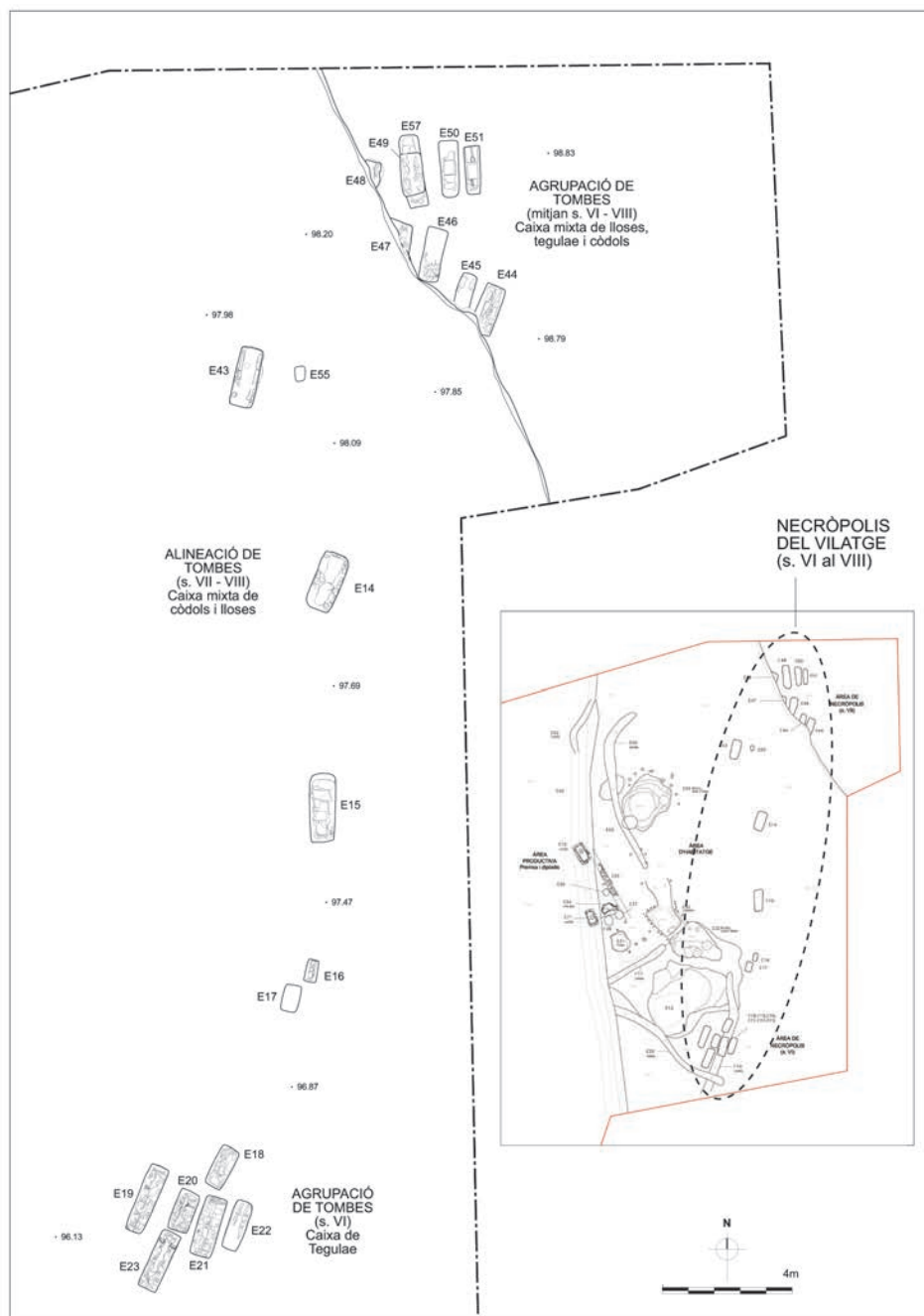

Figura 6. Planta i ubicació de la necròpolis de la granja d'època visigòtica de la Plaça Major de Castellar del Vallès (Vallès Occ.), amb els seus grups de tombes diferenciats: en tegulae del s. VI i en caixes de lloses i mixtes del s. VII-VIII (autors: J. Roig/J.M. Coll, Arrago 2012).

2.2.1. Alguns exemples arqueològics

Un primer exemple destacat de vilatge amb necròpolis associada el tenim al jaciment de Can Gambús-1 (Sabadell, Vallès Occ.), excavat en extensió i en la seva totalitat (fig. 1 i 4).⁸ La necròpolis de l'assentament es troba situada a l'extrem nord, lleugerament separada dels àmbits d'habitació, amb un total de 35 tombes conservades (37 ind.), amb grans espais buits entre elles i amb una certa dispersió, ja que les sepultures en cap cas es tallen ni se superposen (fig. 4). D'aquesta manera, i considerant la superficialitat de les sepultures, l'efecte dels rebaixos antròpics i l'erosió, així com l'elevat grau d'arrasament d'aquelles, caldria considerar l'existència d'un major nombre d'enterraments. Aquesta necròpolis presenta una distribució més o menys ordenada de les sepultures, amb alineacions ben marcades i amb dos sectors diferenciats espacialment i cronològicament. Un primer grup, situat al costat de llevant, és atribuïble al s. VI i presenta cinc sepultures en caixa de *tegulae* a doble vessant, molt arrasades. El segon grup, que es troba emplaçat al costat nord de l'assentament, a la part alta de la cresta, és més nombrós, amb trenta tombes datades entre mitjan s. VI i el s. VIII, totes en fossa simple i coberta de lloses, menys una tomba en caixa de *tegulae* a doble vessant, situada al mig del cementiri (fig. 4 i 5). Aquestes sepultures no van oferir aixovar funerari, a excepció d'una tomba amb una gerreta de ceràmica a la zona de la capçalera (E393). Així mateix, disposem d'una datació de C14 d'una tomba en fossa simple i coberta de lloses (E391), situable entre el segon terç del s. VII i el primer terç del s. VIII.⁹

D'altra banda, i en relació amb el grup poblacional de l'assentament, cal considerar la presència d'un total de 7 individus més que, a diferència dels anteriors, van aparèixer dipositats o llançats en tres sitges i un pou d'aigua, al costat de deixalles domèstiques i animals morts, sense cap tipus de tractament funerari (fig. 12-15). Aquests registres i dipòsits humans anòmals es desenvolupen de forma específica en un apartat següent. La datació de C14 d'un dels individus llançats a la sitja E94 ens dona una cronologia entre la segona meitat del s. VII i el primer terç del s. VIII,¹⁰ la qual resulta pràcticament coincident amb la datació, anteriorment comentada, d'una tomba de la necròpolis.

En segon lloc, destaquem la necròpolis de l'assentament de tipus granja amb cabanes de la Plaça Major de Castellar del Vallès (Vallès Occ.), excavada en extensió i en la pràctica totalitat (Roig 2009 i 2011 bc; Roig/Coll 2010 a-b) (fig. 1 i 6). En aquest cas, la necròpolis presenta una disposició allargada, seguint un eix nord-sud, amb 21 tombes conegudes (24 ind.) i està organitzada en tres espais funeraris diferenciats espacialment i cronològicament (fig. 6). Tenim una primera agrupació al sud, amb 6 tombes tipològicament homogènies del s. VI, totes en caixa de *tegulae* a doble vessant, orientades amb la capçalera al nord i amb 2 tombes reutilitzades (6 individus adults i 2 infants) (fig. 7 i 8). Els únics elements identificats, a manera de dipòsit funerari, van ser dos ous de gallinàcia, un d'ells al costat d'una tègula de la coberta d'una tomba infantil, i l'altre situat entre el paquet d'ossos del primer inhumat d'un enterrament doble successiu d'individus adults.

D'altra banda, es va localitzar una segona agrupació molt ben delimitada al nord del conjunt, amb un total de 9 tombes (6 individus adults i 4 infants), totalment oposades al primer grup i cronològicament posteriors, datables entre finals del s. VI i els s. VII-VIII. Cap d'elles disposava d'aixovar funerari. Així, tenim 6 tombes en caixes mixtes de tègules i lloses a doble vessant i 3 tombes de planta i secció rectangulars fetes en caixa de lloses, pedres i fragments de tègules. Pel que fa a les tombes en caixa de tègules mixtes, va ser possible observar una construcció més descurada i menys elaborada

⁸ Aquest vilatge d'època visigoda (s. VI-VIII) és un dels més complets i representatius que tenim al territori, amb deu grans retalls tipus cabana i magatzem, alguns amb estructures de combustió associades, una àrea de premsat amb dos *lacus* i quatre encaixos de *dolia*, dos pous d'aigua, un total de 233 sitges repartides per l'assentament i diverses cubetes i petits retalls (Roig/Coll 2007; Roig 2009, 2011b-c i 2013).

⁹ Datació realitzada al Laboratori de Datació per Radiocarboni de la Universitat de Barcelona sobre una mostra d'os humà (UE925) de la tomba E391. La datació és la següent: Can Gambús-1, E391-UE925. Referència UBAR-905, datació radiocarbònica 1345±35 BP, datació calibrada de cal AD 636-726 al 80'6% a 2 sigmes (Roig 2009; Roig/Coll 2012).

¹⁰ Datació realitzada al Laboratori de Datació per Radiocarboni de la Universitat de Barcelona sobre una mostra d'os humà de l'individu 1 (UE1230) de la sitja E94. La datació és la següent: Can Gambús-1, E94-UE1230. Referència UBAR-906, datació radiocarbònica de 1320±35 BP, datació calibrada de cal AD 650-730 al 70,2% a 2 sigmes (Roig 2009, Roig/Coll 2012).

Figura 7. Vista del grup de tombes en caixa de *tegulae* del s. VI de la necròpolis de la granja d'època visigòtica de la Plaça Major de Castellar del Vallès (autors: J. Roig / J.M. Coll, Arrago 2012).

que les tombes del primer grup, ja que en la seva estructura combinava lloses i tégules recuperades amb ímbrex ja fragmentats i usats com a falca. En aquest grup, tenim 1 sepultura reutilitzada i 2 que presentaven superposicions: a la tomba E46 hi havia dos individus adults dipositats l'un sobre l'altre, a la tomba E49 hi havia un primer individu adult i una segona tomba d'un individu infantil que es retallava i l'afectava, i a la tomba E50 hi havia també primer un individu adult i una segona tomba infantil que també es retallava i l'afectava, seccionant-ne la meitat superior. Finalment, identifiquem un darrer espai funerari consistent en una alineació de 5 tombes intermèdies en filera (5 ind.), situades entre els dos

grups anteriors (fig. 6). D'aquestes, es van identificar 2 tombes infantils, una en fossa simple amb les restes de l'esquelet desintegrades i una altra en caixa rectangular elaborada amb fragments de tègula. Les 3 tombes restants eren fetes en caixa de lloses rectangulars i corresponien a individus adults. Concretament, tenim una tomba elaborada en caixa de lloses i còdols combinats, una tomba en caixa i solera de lloses, i una tomba en caixa feta amb lloses, tègules i muret de còdols combinats, amb un fons de lloses i una coberta també de lloses disposades planes (fig. 8). Per sobre d'aquestes, es va documentar un paquet d'ossos pertanyents a dos individus, presumiblement els primers inhumats que van ser dipositats damunt de la coberta, en efectuar la tercera i última inhumació. Disposem d'una datació de C14 d'aquesta sepultura en caixa de lloses E15, que permet situar-la entre la segona meitat del s. VII i el primer terç del s. VIII.¹¹ D'altra banda, també es va identificar un petit retall rectangular amb restes humanes diverses a l'interior, a manera de fossa de tipus ossera. Així mateix, a l'extrem nord del sector, i una mica més allunyada, es va localitzar una altra tomba d'adult en caixa de lloses, molt arrasada. Tot aquest grup es pot atribuir a una fase més avançada de la necròpolis, entre els s. VII i VIII, i posterior als dos grups de tombes precedents.

Un últim exemple, també il·lustratiu i complet d'una necròpolis de llogaret d'època visigoda, és el de Can Solà del Racó (Matadepera, Vallès Occ.) (Barrasetas/Vila 2004; Roig/Coll 2012). Aquest conjunt, juntament amb el de la Plaça Major de Castellar i el d'Aiguacuit, és un dels pocs casos on podem veure, de forma completa i extensiva, el pas d'una vil·la romana

Figura 8. Vistes de la tomba E15 en caixa de lloses del s. VII-VIII de la Plaça Major de Castellar del Vallès (autors: J. Roig/J.M. Coll, Arrago 2005).

¹¹ Datació realitzada al Laboratori de Datació per Radiocarboni de la Universitat de Barcelona sobre una mostra d'os humà de l'individu UE130 de la tomba E15. La datació és la següent: Plaça Major Castellar-E15-UE130. Referència UBAR1179, datació radiocarbònica de 1315±30 BP, datació calibrada de cal dC 654-728 al 95,4 % a 2 sigmes, (Núm. Informe 02698/2012, Mestres 2012).

baix-imperial a un llogaret de l'antiguitat tardana, amb l'evolució i la transformació dels dos tipus d'assentaments en un mateix emplaçament (Roig 2009 i 2011c). En aquest cas, el poblat disposa d'una necròpolis de 60 tombes tipològicament homogènies, totes en fossa simple i coberta de lloses, formant una agrupació al sud de l'edifici abandonat de la vil·la baix-imperial i lleugerament apartada dels espais d'habitació i d'emmagatzematge de l'assentament d'època visigòtica. Presenta una mateixa estructuració i distribució que l'observada a la necròpolis de Can Gambús-1, mitjançant filades i alineacions regulars de les sepultures. La seva orientació és sempre est-oest, amb el cap a l'oest, mantenint i respectant l'ordenació de les filades. Cap de les tombes presenta aixovar funerari de cap tipus. Aquestes sepultures es poden datar, a grans trets, entre el s. VI i el s. VIII, tot i que no es disposa de cap datació de C14.

2.3. Necròpolis indeterminades o “aïllades” d'època visigoda (s. V-VIII)

En aquest grup englobem les necròpolis i conjunts de tombes que actualment resulten indeterminades i que no poden relacionar-se amb cap tipus d'assentament. També anomenades “aïllades”, ofereixen nombrosos exemples escampats pel territori, sovint en zones enfilades, colls i carenes, encara que també tenim casos en zones de pla. Aquests conjunts presenten una amplitud cronològica que abasta, a grans trets, des dels s. V-VI fins als s. VIII-IX. Cal tenir en compte que en gran part es tracta de troballes antigues, i en molts casos els jaciments no han estat excavats en la seva totalitat, de manera que en tenim un coneixement bastant limitat.

En línies generals, es tracta de conjunts puntuals de tombes i excavacions parcials de necròpolis, en gran part localitzades a la zona de muntanya mitjana de la serralada Prelitoral, dins de les comarques del Bages, l'Anoia, el Penedès i el Vallès, i també a la zona litoral del Maresme i el Baix Llobregat (fig. 1). Cal considerar que aquestes necròpolis estarien relacionades amb assentaments i vilatges propers que encara no s'han detectat arqueològicament ni han estat excavats. Amb tot, és possible determinar que aquests conjunts no estarien associats amb edificis o esglésies funeràries del període.

En el territori estudiat disposem d'un total de 21 casos que es poden atribuir a l'època visigoda, encara que molts haurien de ser estudiats en detall i excavats de nou (fig. 1). Quantitativament, aquests conjunts funeraris han proporcionat un total de 188 tombes (174 ind.), de les quals, per ara, disposem tan sols de la datació de C14 d'una tomba (taula 1). En aquest grup tenim un total de 12 necròpolis en què alguna de les sepultures conté aixovars i dipòsits funeraris, però de forma molt puntual: representen un total de 20 tombes amb aixovar enfront de 168 sense aixovar. Majoritàriament, es tracta de bronzes d'indumentària i objectes d'abillament, amb predomini de les sivelles de cinturó molt per sobre de la resta de materials (taula 1 i 2). Aquests cementiris i sepultures amb presència d'aixovar es tracten en el capítol següent.

D'altra banda, cal tenir en compte la localització de moltes més concentracions de tombes, escampades per pujols i zones boscoses, que per la seva falta de material associat o per la precarietat de les estructures funeràries, i per la manca d'intervencions arqueològiques, no és possible situar cronològicament, encara que la seva adscripció a l'antiguitat tardana sembla del tot possible. En aquest sentit, cal esmentar que l'arqueologia no ha detectat, per ara, necròpolis aïllades ni grups de tombes de lloses atribuïbles a l'època medieval plena, entre els s. X i XII, contràriament al que considerava la historiografia tradicional. En línies generals, es tracta de grups poc nombrosos de tombes, entre 2 i 20 sepultures els més reduïts, a causa de la parcialitat de les excavacions, i entre 20 i 30 sepultures els més extensos. Aquests conjunts ofereixen unes tipologies funeràries molt bàsiques, amb predomini aclaparador de les tombes en caixa de lloses i les tombes en fossa simple, tot i que també detectem tombes en tègula –molt menys nombroses i només per al s. VI.

En aquest escrit només esmentarem, per la seva singularitat i per la seva atribució cronològica inequívoca a l'època visigoda, alguns dels grups més representatius, que han ofert material arqueològic i unes estructures funeràries determinables. Gran part d'aquestes necròpolis ja són conegudes i han estat publicades, bé de forma puntual o bé en estudis de conjunt d'àrees geogràfiques concretes.¹³ Pel que fa a la zona de muntanya mitjana de la Serralada Prelitoral, i en concret a tota l'àrea del massís de Sant Llorenç del Munt, coneixem prop d'una dotzena de casos, entre els quals destaquen els de la Pahissa, Pertegàs, Collet del Cargol, Coll d'Eres, Coll del Galí i els Òbits, entre d'altres (fig. 1, taula 1).

¹³ Per a les dades arqueològiques i la bibliografia específica de la majoria dels jaciments que aquí esmentem, ens remetem a l'obra de conjunt *Del Romà al Romànic* (Palol/Pladevall ed. 1999), on es recopilen individualment i monogràficament les necròpolis conegudes fins a la data i on es troben estudis de conjunt d'àrees geogràfiques i territorials (Ripoll 1999; Roig 1999). I per als casos més recents, el treball de conjunt *Arqueologia funerària al nord-est peninsular* (s. VI-XII) (Molist/Ripoll ed. 2012).

A la necròpolis de la Pahissa (Monistrol de Calders, Bages) es van excavar 11 tombes disperses (17 ind.), corresponents a un conjunt molt més gran que ocupava una superfície d'uns 960 m² en un turó (fig. 9). Es tracta de sepultures formades per caixes de lloses, llargues i primes, de planta rectangular, i de vegades lleugerament trapezoïdal, també amb solera de lloses, en alguns casos, i una mateixa orientació est-oest. Es va observar una intensa reutilització de les sepultures, amb acumulacions d'ossos als peus, amb un màxim de tres individus dins d'una mateixa tomba. Quant als aixovars funeraris, es va localitzar una agulla fragmentada de bronze amb cap aplanada i perforació central en una tomba, i un gra de collaret polilobulat o gallonada de pasta de vidre de color blau clar en una altra. La datació d'aquest cementiri es pot situar, a grans trets, entre els segles VI i VIII.

Figura 9. Planta de la necròpolis d'època visigòtica de La Pahissa (Monistrol de Calders, Bages) (s. VI-VIII) i vista d'algunes tombes en caixes de lloses (autor: J. Roig). Planta de la necròpolis d'època visigòtica de Pertegàs (Calders, Bages) (s. VIII-IX) i vista d'algunes tombes en caixes de lloses (autors: C. Folch/J. Gibert).

Propera a aquesta necròpolis, s'ha excavat pràcticament del tot la de Pertegàs (Calders, Bages). Es tracta d'un cementiri integrat per 37 tombes (41 ind.), agrupades en un turó i ordenades en fileres més o menys regulars que s'adapten al terreny (fig. 9). Totes les sepultures eren en caixa de lloses i amb cobertes de lloses disposades planes. Es disposa d'una datació de C14 d'una sepultura que ha permès proposar una datació general per al conjunt entre els s. VIII i IX (Folch/Gibert/Carrascal 2011). En tres tombes es va detectar la presència d'aixovar funerari, consistent en una ampolla de ceràmica (tomba 37), un anell de bronze (tomba 20) i una sivella de ferro molt deteriorada (tomba 24).

D'altra banda, disposem d'una dotzena més de conjunts funeraris escampats pels turons i carenes de les zones de la plana del Vallès, el Penedès i Osona, tots coneguts de forma parcial. D'aquests, destaquem les necròpolis del carrer Montmany (Valldoreix), 35; la del carrer Sant Jaume, 121 i la del carrer Travesseres, 34 (Granollers), i les de Can Simó, Camp de l'Alzina i la Muntanyeta, entre d'altres (fig. 1, taula 1). Aquests cementiris proporcionen, majoritàriament, tombes en caixa de lloses, amb algunes comptades excepcions de tombes en tegulae a doble vessant, i també fosses simples. En alguns casos, es documenta de manera puntual la presència d'aixovar funerari, sobretot sivelles de bronze de cinturó, que comentem a l'apartat següent.

Un conjunt representatiu d'aquest grup el tenim a la necròpolis de Can Simó (Sant Llorenç d'Hortons, Alt Penedès), excavada parcialment i d'antic, amb un total de sis tombes en caixa de lloses de planta rectangular i trapezoïdal (5 adults i 1 infant). En una tomba d'adult es va localitzar, a la banda esquerra del cap de l'inhumat, una ampolleta de vidre verd de cos globular i coll recte amb el vorell engrossit i doblegat, sortint cap enfora, que presentava lleugeres ondulacions o costelles de forma vertical i helicoidal al llarg del cos i el coll (fig. 11, taula 2). Aquesta peça es pot datar als s. VI-VII, amb alguns paral·lels idèntics en tombes de necròpolis merovingies de la Gàl·lia (Feyeux 1995).

Figura 10. ampolletes de vidre del s. VI-VII procedents dels aixovars funeraris de dues tombes en caixes de lloses d'època visigòtica. Les dues úniques conegudes a la Tarraconense oriental: (esquerra) Can Simó (St. Llorenç d'Hortons, Alt Penedès). (Dreta) Les Roques (Riudecols, Baix Camp) (autor: J. Roig).

3. Els aixovars funeraris d'època visigòtica (s. VI-VIII): anàlisi arqueològica

La presència d'aixovars i dipòsits funeraris a les sepultures d'època visigoda del nord-est peninsular resulta més aviat escassa i puntual, i el nombre d'objectes i de materials és molt reduït. Així, de les 36 necròpolis conegudes en el territori estudiat, en tenim 16 que ofereixen aixovar funerari en una o més tombes. D'aquestes, 2 són necròpolis d'esglésies o monestirs, 2 necròpolis són d'assentaments rurals, i la resta, 12, corresponen al grup de necròpolis indeterminades o "aïllades". Amb tot, el nombre de tombes amb presència d'aixovar resulta més aviat reduït, en conjunt, ja que de les 598 sepultures individualitzades, només 25 disposen d'aixovar d'algun tipus (taules 1 i 2, gràfic 2). D'altra banda, i en relació amb el nombre de tombes amb aixovar per necròpolis, la proporció és entre 1 i 4 tombes per necròpolis, amb la relació següent: 1 necròpolis amb 4 tombes, 2 necròpolis amb 3 tombes, 2 necròpolis amb 2 tombes i 11 necròpolis amb una sola tomba amb aixovar (taula 2).

En relació amb els tipus d'aixovar i d'objectes funeraris documentats, s'observen tres grans grups: en primer lloc, tenim els que corresponen a elements de la vestimenta i la indumentària personal, que es redueixen a sivelles de cinturó, botons i agulles de bronze (en aquest cas podria tractar-se d'agulles del sudari). El segon grup són els objectes i elements d'abillament personal, bàsicament anells, arracades i collarets de grans de vidre. El tercer grup correspon als objectes d'acompanyament, que estan representats per dipòsits puntuals d'ampolletes de vidre, ampolles/gerretes de ceràmica i ganivets de ferro (taula 2, gràfic 2).¹³ Cal assenyalar que, per ara, no s'ha localitzat cap tomba amb presència de peces ni elements d'armament.

Les sivelles de bronze de cinturó són l'objecte predominant, tot i que tampoc constitueixen un nombre gaire elevat: un total de 15 peces en tot el territori, que es reparteixen entre 11 necròpolis diferents (taula 2, fig. 10). Cal indicar, també, la presència de sivelles de cinturó de ferro, però molt més minoritàries, amb un total de 2 peces, una procedent del conjunt de Pertegàs i una altra d'una tomba de la Muntanyeta.

Pel que fa als objectes d'abillament personal, destaquem, en primer lloc, els anells de bronze, que només estan representats per 2 peces; destaca el procedent de la necròpolis de Pertegàs (taula 2, gràfic 2), un anell de fil de bronze amb un registre esfèric central, que presenta decoració incisa amb un motiu figuratiu d'algun tipus d'ocell o animal alat. Disposem d'una datació de C14 que el situa entre els s. VIII i IX. Les arracades, encara més escasses, són presents en un sol conjunt, amb dues peces (taula 2). Procedeixen d'una tomba femenina de Ca la Madrona i són una parella d'arracades de filigrana de plata amb dos encastos de granat com a penjolls, datable entre els s. V i VI.

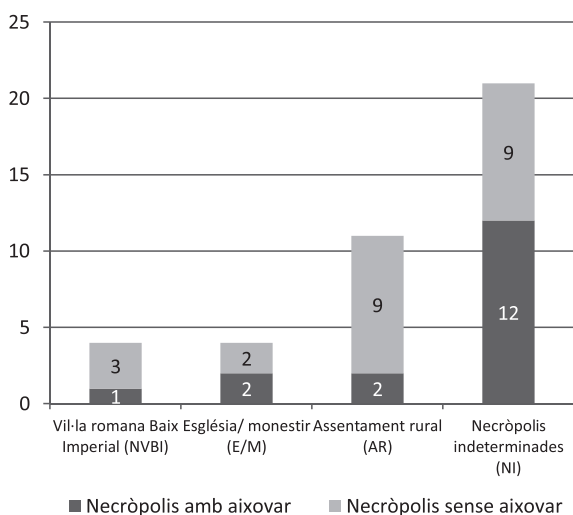
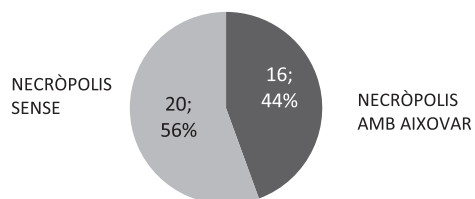
Els collarets també són molt escassos i de composició bastant simple, que es redueix, essencialment, a grans de vidre i d'ambre combinats. Tan sols es documenten en dues necròpolis: un collar a Ca la Madrona i un gra polilobulat de vidre blau clar en una tomba de la Pahissa (taula 2, gràfic 2). El collar de Ca la Madrona es localitzà en una tomba femenina i estava format per 8 grans de vidre i 4 d'ambre.

En relació amb els dipòsits funeraris i els objectes d'acompanyament, malgrat la seva escassa presència a les inhumacions, s'observa una "certa" diversitat de materials i de peces (taula 2, gràfic 2). Així, pel que

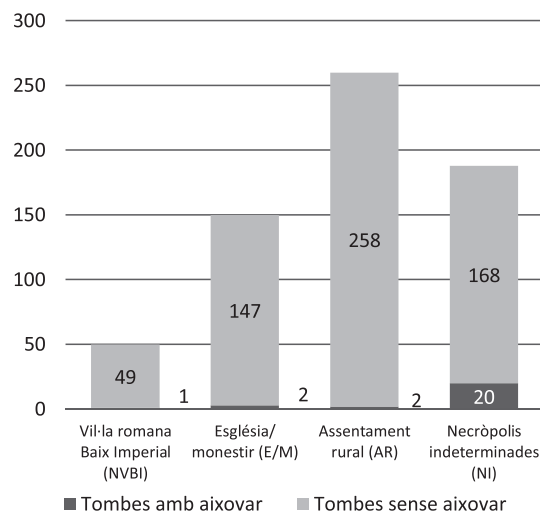
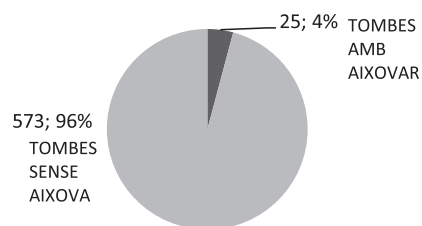
¹³ En el marc d'una tesi, i per a aquest treball en qüestió, s'ha fet un recull de tots els materials d'aixovar coneguts fins ara. La bibliografia i les fonts són diverses, i apareixen referenciades a la taula 2. Bàsicament es tracta de les obres conjuntes ja esmentades, de certs articles monogràfics i d'àmbits territorials, així com d'algunes memòries de jaciments inèdits fruit de les excavacions dels últims 15 anys.

Gràfic 2. Quantificació de les necròpolis rurals i de les tombes d'època visigòtica (s. VI-VIII) dels territoris de Barcino-Egara amb presència d'aixovar funerari. (A BALX) Relació i quantificació dels elements i objectes d'aixovar segons els tipus de materials (autor: J. Roig).

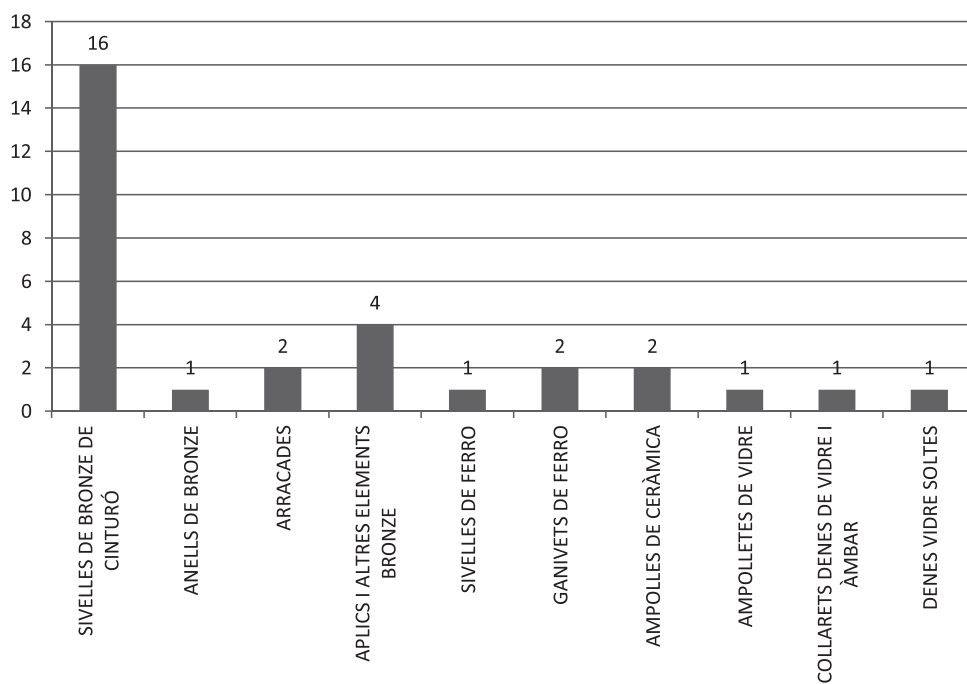
NECRÒPOLIS D'ÈPOCA VISIGÒTICA (s. VI - VIII)
AMB PRESENCIA D'AIXOVAR

TOMBES D'ÈPOCA VISIGÒTICA (s. VI - VIII)
AMB PRESENCIA D'AIXOVAR

AIXOVARS DE LES NECRÒPOLIS RURALS D'ÈPOCA VISIGÒTICA (s. VI - VIII) SEGONS EL TIPUS DE MATERIALS

fa als objectes i peces de ferro dels aixovars, destaquen, en primer lloc, els ganivets, amb 2 peces procedents de dues tombes de la necròpolis del carrer Sant Jaume, 121, de Granollers. També es documenten de forma puntual altres elements de metall indeterminats que generalment, a causa del seu precari estat de conservació, no són identificables. Per altra banda, cal constatar una absència total d'estrís de ferro i eines de treball com a dipòsit funerari.

Dins d'aquest grup de dipòsits esparsos i d'objectes d'acompanyament, també documentem la presència d'ampolletes de vidre, però només en dues tombes de dues necròpolis diferents, Can Simó (Alt Penedès) i les Roques (Baix Camp), que són, ara com ara, les dues úniques peces conegudes a la Tarraconense oriental (taula 2, gràfic 2). En tots dos casos es tracta d'un mateix tipus d'ampolla de vidre verd de cos globular o esfèric amb coll cilíndric allargat i vorell engrossit sortint cap enfora, que presenta lleugeres ondulacions o costelles verticals i helicoidals per tota la superfície (fig. 10). Aquestes peces poden datar-se als s. VI-VII, i tenen alguns paral·lels en tombes merovíngies de França. Cal suposar que aquests recipients portarien algun tipus de contingut líquid, que és el que donaria sentit al dipòsit de l'ampolla, més que la peça en si mateixa. Per altra banda, tenim els dipòsits funeraris d'ampolles o gerretes de ceràmica, també amb una escassa presència: tan sols 2 casos coneguts a tot Catalunya (taula 2, gràfic 2). D'una banda, a la necròpolis de Can Gambús-1 tenim una tomba d'adult amb una ampolla de ceràmica oxidant situada al costat del cap de l'inhumat, la qual va aparèixer seccionada per la meitat a causa dels rebaixos del terreny. D'altra banda, a la necròpolis de Pertegàs es documenta un gerreta o ampolla incompleta de ceràmica oxidant de cos esfèric allargat i coll estret, que va aparèixer fragmentada i dispersa en una ossera als peus d'una tomba, per la qual cosa devia correspondre a l'aixovar d'algun individu precedent.

3.1. Les sivelles de bronze de cinturó

En relació amb els bronzes d'indumentària procedents d'aixovars funeraris, i en concret amb les sivelles de cinturó, el nombre de peces conegudes fins ara és més aviat reduït: 15 sivelles procedents d'11 necròpolis diferents, repartides per les comarques del Penedès, el Vallès, el Bages, Osona i el Baix Llobregat (taula 2, gràfic 2, fig. 10). En aquest capítol presentem un recull i un estudi individualitzat i comparatiu d'aquestes sivelles de cinturó, en gran part ja conegudes i publicades, amb una actualització de les peces inèdites localitzades en els últims anys.¹⁴ L'escàs nombre de peces documentades fins ara a la Tarraconense oriental (Catalunya) contrasta amb la relativa abundància d'aquests objectes de bronze d'abillament i d'indumentària personal a les necròpolis d'altres zones d'Hispania i del sud de la Gàl·lia. Aquesta dada ens obliga a reflexionar sobre la seva valoració com a elements identificadors de la filiació ètnica dels inhumats, o més aviat sobre la seva significació i paper com a objectes de prestigi i de valor pecuniari.

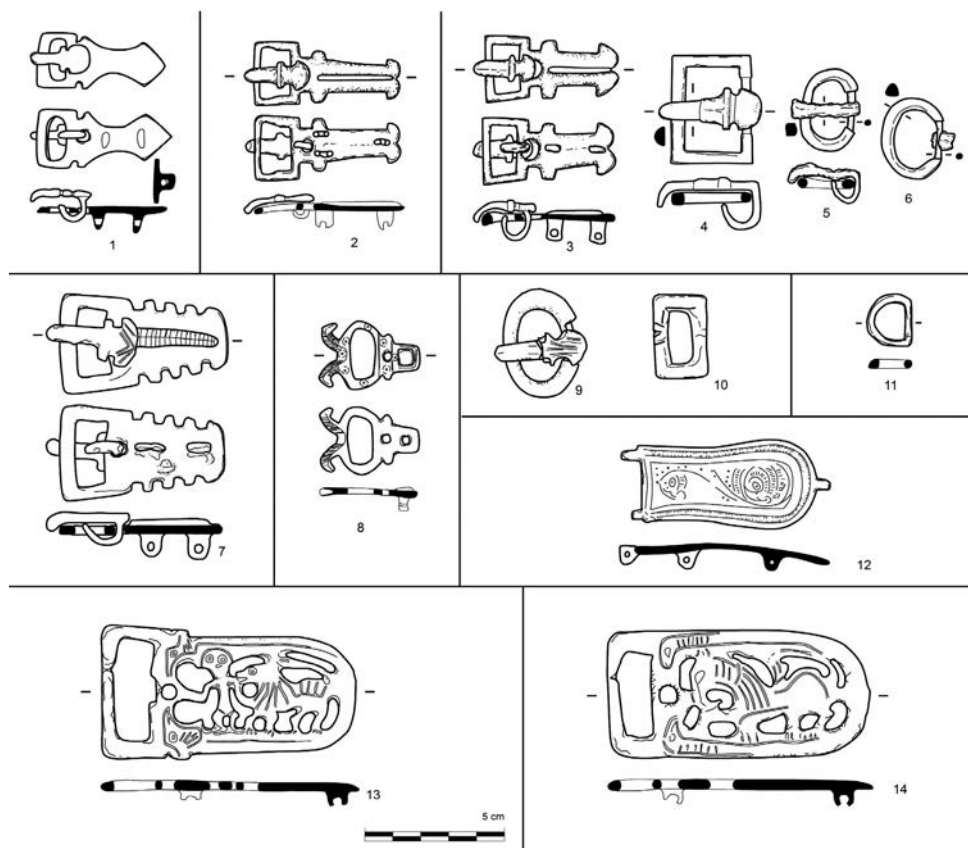
D'aquesta manera, i per al que serien els àmbits geogràfics dels antics territoris de les diòcesis de Barcino, Egara i Ausa d'època visigòtica –més o menys l'actual Catalunya central i les depressions Litoral i Prelitoral–, és on tenim un major nombre i una major dispersió de necròpolis amb presència d'algun element d'aixovar puntual i bronze d'indumentària (fig. 1). Amb tot, cal considerar que gran part d'aquests cementiris no els tenim coneguts ni excavats en la seva totalitat. Així, a la comarca del Penedès, tan sols comptem una sivella procedent de la tomba 5 d'un individu infantil de la necròpolis del Camp de l'Alzina (Torrelles de Foix, Alt Penedès) (fig. 1, taula 2). Es tracta d'una petita sivella de bronze de placa rígida fosa en motlle que

¹⁴ Vegeu una mostra d'alguns materials en l'obra de conjunt de l'any 1999 Palol/Pladevall ed. 1999; Ripoll 1999, 249-260; Roig 1999, 316-319. Per a un recull actualitzat i bibliografia detallada d'aquests conjunts i peces, vid. Coll/Roig 2003.

no ha conservat l'agulla, i que presenta incisions decoratives fetes a burí. Té una forma irregularment el·líptica, amb dos apèndixs oposats en un dels extrems, a manera de caps de cavall, els quals presenten fines ratlles identificables amb la crinera. L'altre extrem presenta un acabat quadrat amb la presència d'un botó en relleu, que pel revers correspon a un rebló de fixació a la corretja de cuir del cinturó (fig. 10, 8). Podria incloure's en els nivells IV i V de la taula cronològica de tipus de G. Ripoll: petites sivelles de placa rígida i formes diverses de l'anomenat grup de tipus "bizanti" mediterrani (Ripoll 1991). Aquestes es poden enquadrar, en línies generals, entre finals del s. VI i principi del s. VIII.

Al territori del Vallès i el Bages es on trobem més exemplars de sivelles, malgrat que es localitzen de forma molt puntual i dispersa, amb un total de 13 peces repartides en 9 necròpolis. Així, al jaciment del carrer Sant Jaume, 121, de Granollers (Vallès Or.) (fig. 1) tenim un total de quatre tombes pertanyents a una necròpolis excavada parcialment d'antic, tres de les quals van proporcionar aixovar funerari associat a l'individu. Procedents de la tomba 1, es van documentar un ganivet de ferro, una sivella rectangular de bronze que no conservava l'agulla i quatre fragments de ferro indeterminables. La tomba 2 va oferir un altre ganivet de ferro i una sivella oval de bronze amb agulla escutiforme i decoració estriada en la superfície vista (fig. 10, 9-10). Finalment, la tomba 4 va proporcionar una làmina de bronze, trobada en quatre fragments, amb decoració repujada de caràcter estilitzat. Al centre històric de la mateixa localitat de Granollers, la recent i inèdita excavació parcial de la necròpolis del carrer Travesseres, 34 - carrer Muralla, 5, va proporcionar un total de 13 sepultures, 4 de les quals van quedar sense excavar i 2 més es van documentar com a buides. La resta, concretament 6 tombes, pertanyien a individus adults i 1 a un individu infantil o subadult (Esqué 2011). Les sepultures consistien en fosses simples excavades al substrat geològic, combinant parts amb lloses

Figura 11. Bronzes d'indumentària dels aixovars de les necròpolis rurals d'època visigòtica (s. VI-VIII) dels territoris de Barcino-Egara. 1, Sta. Margarida Martorell: sivella de placa rígida de llengüeta. 2, Collet del Cargol: sivella de placa rígida de llengüeta amb espina dorsal. 3-6, c/ Montmany, 35: sivella de placa rígida de llengüeta amb espina dorsal, sivella rectangular amb agulla escutiforme, sivelles ovalades. 7, c/ Travesseres, 34: sivella de placa rígida de llengüeta dentada. 8, Camp de l'Alzina: sivella de placa rígida burinada. 9-10, c/ St. Jaume, 121: sivella ovalada amb agulla escutiforme, sivella rectangular. 11, Sant Menna: sivella arronyonada. 12, Salabernada: sivella de placa liriforme. 13, Coll del Gali: sivella de placa rígida calada. 14, Coll d'Eres: sivella de placa rígida calada (autor: J. Roig).

de pedra i trossos de *tegulae*. Tan sols en una inhumació en tomba de caixa de lloses (UF6) es va documentar la presència d'aixovar funerari, consistent en una sivella de bronze. Aquesta peça és inèdita i es tracta d'una sivella de placa rígida de llengüeta amb espina dorsal decorada amb incisions reticulades i agulla escutiforme. A l'anvers presenta dos apèndixs perforats de subjecció al cuir de la corretja del cinturó (fig. 10, 7). Aquest tipus de sivelles s'engloben en l'anomenat Nivell IV, datat entre 560-590 – 600-640. D'altra banda, l'excavació parcial de la necròpolis del carrer Montmany, 35, de Valldoreix, a les planes del Vallès (fig. 1, taula 2), va oferir un conjunt de 5 sepultures de *tegulae* a doble vessant, amb un individu en cadascuna i amb una sivella de cinturó, respectivament. A la tomba 3 va aparèixer una sivella de placa rígida fosa en bronze, de llengüeta rectangular, amb quatre lòbuls als laterals i un nervi dorsal, de cap rectangular i que presenta una agulla de base escutiforme. El revers té dos apèndixs perforats de subjecció a la corretja del cinturó. A la tomba 4 es va localitzar una petita sivella ovalada de bronze de secció el·líptica, amb les restes adherides de l'agulla de ferro, no conservada. A la tomba juny va aparèixer una altra sivella ovalada de bronze, també de secció el·líptica, amb l'agulla recta de ferro encara conservada. L'última sivella, procedent de la tomba 5, és de forma rectangular i de secció també rectangular, amb agulla de bronze de base escutiforme i secció semicircular (fig. 10, 3-6). La sivella de placa rígida pot adscriure's al nivell IV de la taula cronològica de tipus de G. Ripoll, i té alguns paral·lels peninsulars molt semblants, com ara a la necròpolis de Buzaga (Elortz, Navarra) (Azkarate 1993). També tenim un exemplar idèntic en una tomba de la necròpolis propera del Collet del Cargol (fig. 10, 2). Es tracta d'uns exemplars freqüents en el món merovingi, que es poden datar cap a finals del s. VI i principi del VII. Les altres peces, les petites sivelles ovalades i la rectangular d'agulla escutiforme, són característiques del nivell III i enquadrables dins del s. VI, amb abundants exemplars al cementiri del Carpio de Tajo (Torrijos, Toledo) (Ripoll 1993-94).

Ja a les zones muntanyoses de la Serralada Prelitoral, tenim la necròpolis del Coll del Galí (Sant Llorenç Savall, Vallès Occ.) (fig. 1, taula 2), parcialment destruïda d'antic i no excavada, amb la presència de diverses tombes en caixa de lloses de les quals procedeix una sivella de bronze. Es tracta d'una peça de placa rígida calada de forma rectangular amb un extrem arrodonit i decoració figurativa calada i incisa a burí. L'agulla no s'ha conservat i els apèndixs perforats de subjecció a la corretja estan trencats. El motiu decoratiu calat consisteix en una figura humana a la banda esquerra i un lleó al costat dret, emmarcats per una decoració incisa que sembla reproduir els caps i cossos estilitzats de dues serps o ocells que recorren el perímetre de la peça (fig. 10, 13). Aquesta decoració figurativa pot ser interpretada com la representació iconogràfica de Daniel a la fossa dels lleons (Roig 1999). En aquest cas, però, l'escena ha estat desvirtuada amb l'eliminació d'un dels lleons que flanquegen la figura de Daniel, transformant d'aquesta manera, tot i que lleugerament, la clàssica iconografia que il·lustra el passatge, ja sigui per desconeixement per part de l'orfebre que va elaborar el motlle, o pel fet d'adaptar l'escena al limitat espai de la placa de la sivella. Aquesta peça s'inscriu dins el nivell V i pot datar-se al s. VII.

D'altra banda, tenim la necròpolis propera de Coll d'Eres (Sant Llorenç Savall, Vallès Occ.) (fig. 1, taula 2), excavada parcialment d'antic, amb un total de 6 tombes conegudes en caixa de lloses. Procedent d'una tomba d'adult es va localitzar, a la cintura de l'inhumat, una sivella de bronze de placa rígida calada del s. VII. En els aspectes formals i decoratius presenta grans similituds amb la placa anterior, la de la necròpolis de Coll del Galí, dins el mateix terme municipal. Es tracta d'una placa de

forma rectangular, amb un extrem arrodonit i decoració calada i incisa a l'anvers, sense l'agulla. Al revers presenta tres apèndixs perforats per subjectar-la al cuir del cinturó, que estan trencats d'antic. La decoració presenta una iconografia que va ser identificada amb la figura d'una aixeta, emmarcada per dos caps estilitzats que semblen correspondre a ocells o serps i que recorren el perímetre de la peça (fig. 10, 14). Actualment, és més plausible suposar que la decoració és una còpia desvirtuada i adaptada de la coneguda escena de Daniel a la fossa dels lleons, tal com passa amb la sivella del Coll del Galí, comentada anteriorment.

Dins de la zona de muntanya mitjana de la Catalunya central, tenim un altre cas a la necròpolis del Collet del Cargol (Sant Mateu de Bages, Bages) (fig. 1, taula 2), amb un conjunt de 4 tombes totes en caixa de lloses, excavat parcialment. Procedent de la tomba 2 es va recuperar una sivella de cinturó de bronze, de placa rígida i llengüeta rectangular amb quatre lòbuls en els extrems i nervi dorsal sobrealçat, amb agulla de base escutiforme. Al revers presenta tres apèndixs perforats de fixació a la corretja del cinturó, que estan trencats (fig. 10, 2). Aquesta peça és idèntica a la recuperada a la necròpolis del carrer Montmany, 35, de Valldoreix, i es pot datar cap a finals del s. VI o principi del VII. A la mateixa comarca, i procedent, segons sembla, d'una tomba de lloses destruïda d'antic al lloc de Salabernada (Artés, Bages) (fig. 1), tenim una sivella de placa liriforme amb decoració incisa i amb sivella articulada, que no s'ha conservat. Al revers presenta tres apèndixs amb perforació circular per subjectar la peça a la corretja de cuir (fig. 10, 12). Aquesta sivella s'inscriu dins del nivell V, datat cap al 600-640 o a l'inici del s. VIII, amb un moment àlgid de producció en ple s. VII. També al Serrat Rodó (Santpedor, Bages) es van documentar un total de sis tombes en caixa de lloses, i en una es va trobar una sivella ovalada que no conservava la placa, de les atribuïbles a l'època visigoda, actualment desapareguda. Un altre cas el tenim a la necròpolis de la Muntanyeta (Roda de Ter, Osona), amb un total de 5 tombes conegudes en caixa de lloses a la part alta d'un turó. Procedent de la tomba 2 d'un individu adult, es va localitzar, a l'altura de les costelles, una sivella de cinturó de bronze. Es tracta d'una sivella arronyonada de passador recte, amb una decoració incisa, molt desgastada, en ziga-zaga, al voltant de la cara vista de l'anella i el passador. Aquesta sivella aniria articulada originalment a una placa de cinturó, no conservada. La datació de les sivelles amb placa articulada abraça tot el període visigot (s. VI - inici del s. VIII).

Finalment, i pel que fa a les necròpolis d'edificis funeraris de tipus església o monestir repartides pel territori i ja comentades anteriorment, tan sols tenim 2 conjunts amb presència d'aixovar en alguna sepultura, i només 2 amb presència de sivelles de bronze de cinturó (taules 1 i 2). Així, a la necròpolis de Sant Menna, la tomba 30b en fossa simple va proporcionar una petita sivella de bronze ovalada que no conservava el passador, datada als s. VI-VII (fig. 10, 11). D'altra banda, a la necròpolis de Santa Margarida de Martorell, i procedent d'una tomba de tegulae a doble vessant i recobriment superior de *signinum* (T138), es va recuperar 1 sivella de placa rígida de llengüeta i agulla escutiforme, amb una datació entre finals del s. VI i inici del s. VII (fig. 10, 1).

3.2. Consideracions sobre els bronzes d'indumentària i els aixovars funeraris: indicadors d'etnicitat o de valor econòmic?

De l'anàlisi conjunta de totes les necròpolis d'època visigòtica del territori de Barcino-Egara, s'observa una absència generalitzada d'aixovars i dipòsits funeraris i una escassa representació percentual. Així, de les 36 necròpolis analitzades, només 16 ofereixen sepultures amb aixovar, i del total de 598 sepultures comptabilitzades, tan sols 25 presenten aixovar.

S'observa també que la presència d'aixovars es redueix, generalment, a una o dues tombes per necròpolis, excepte comptadíssimes excepcions en què la presència és més gran. Aquest seria el cas, per exemple, de la necròpolis de Sant Menna, amb 2 tombes amb aixovar davant 55 tombes sense. Una proporció semblant ofereix la necròpolis de Santa Margarida de Martorell, amb una vintena de sepultures conegudes i solament una amb aixovar. També resulten significatius els casos de necròpolis d'assentaments rurals, com la del poblat de Can Gambús-1, amb 37 tombes i només una amb aixovar, o la necròpolis de Pertegàs, amb 34 tombes sense aixovar i 3 amb aixovar (taules 1-2, gràfic 2).

En aquesta línia, observem que en la major part dels casos l'únic objecte d'aixovar consisteix en una sivella de cinturó de bronze, de les quals tenim un total de 15 peces conegudes fins ara a tot el territori. Aquests objectes cal interpretar-los com a parts de cinturons de cuir, per la seva localització majoritària a les zones de la cintura pèlvica dels esquelets. Podem pensar, per tant, que es tracta d'elements de l'abillament usat per l'individu en vida, abans de la seva inhumació, o també considerar que es van dipositar en el precís moment de fer l'acte funerari de l'enterrament.

En aquesta línia, un aspecte que caldria valorar i tenir en compte és la presència de sivelles trencades i incompletes i, pel que sembla, ja amortitzades per al seu ús en un cinturó, dipositades com a aixovar funerari. Observem com algunes peces presenten els reblons de fixació a la corretja trencats, o bé no conserven la pua de la sivella, o ja no disposen de la placa articulada. Són significatives les sivelles de les necròpolis del Camp de l'Alzina, del carrer Sant Jaume, 121 (Granollers) i del carrer Montmany, 35 (Valldoreix), que no conserven l'agulla, i també les plaques de les sivelles trobades a Coll del Galí, Coll d'Eres i Collet del Cargol, amb els apèndixs de subjecció a la corretja partits (fig. 10). Aquest fet podria indicar la reutilització de sivelles trencades per a ús funerari, a manera de dipòsit amb algun significat especial, considerant que el seu ús funcional com a element del vestuari ja havia acabat. D'altra banda, també es podria pensar en la possibilitat d'un reciclatge i ús normalitzat de sivelles trencades en la indumentària per part de la població, cosa que indicaria una certa precarietat en el vestir. De totes maneres, el seu ús en context funerari, de forma puntual i en determinades sepultures, reforçaria encara més el seu valor pecuniari i la seva significació com a element d'un cert nivell econòmic. Aquests aspectes quedarien reflectits en el moment de l'acte funerari, amb l'enterrament de l'individu i la deposició de l'aixovar per part dels seus familiars.

Així mateix, valorant la resta d'objectes dels aixovars, representats de forma molt esparsa per una certa diversitat de materials, com per exemple ampolles de vidre (2 casos), ampolles de ceràmica (2 casos), ganivets de ferro (2 casos), anells i arracades (2 casos) o collarets de grans de vidre (1 cas), és possible arribar a la conclusió que aquests podrien ser indicatius del nivell i capacitat econòmica dels individus. En conseqüència, podem constatar que la presència o absència d'aixovar funerari, segons sembla, resultaria un element identificador de personatges rellevants o d'individus destacats dins de les comunitats rurals. D'aquesta manera, la seva visibilitat arqueològica estaria reflectida en aquests dipòsits funeraris de bronzes d'indumentària i d'objectes singulars, més que en el tipus de tomba i en la construcció funerària en si mateixa.

D'altra banda, la presència d'elements d'orfebreria de "tipus germànic" o d'"estil got" en determinades sepultures de les necròpolis no resultaria un indicatiu fiable per assignar una atribució ètnica als inhumats. Les mateixes dimensions de les necròpolis, difícilment superiors a grups de més de tres famílies; el ritual funerari, caracteritzat per l'absència d'aixovars, tal com

succeeix en l'època romana precedent; la precarietat material del registre del període, i l'heterogeneïtat dels tipus de cementiris, no permeten utilitzar l'orfebreria i els bronzes d'indumentària de contextos funeraris com a elements de distinció ètnica dels individus.

En aquesta línia, les grans necròpolis vinculades a ciutats i centres episcopals d'època visigòtica com Tarraco (Del Amo 1979), o de bisbats rurals com Egara (Garcia et al., 2009), pràcticament no han proporcionat cap mena d'aixovar funerari, i ni tan sols cap sivella de bronze de cinturó. Així mateix, la major part de les necròpolis vinculades a poblats i assentaments rurals tampoc han proporcionat cap tipus d'aixovar d'indumentària de bronze, tal com seria el cas de la necròpolis del vilatge de Can Gambús-1 (Roig/Coll 2012). Aquest fet sembla indicar l'existència de necròpolis que continuen amb els costums funeraris hispanoromans locals, caracteritzats per l'absència d'aixovars, o en tot cas, amb aixovars molt concrets, i sempre percentualment escassos.

4. Dipòsits humans anòmals en estructures no funeràries d'època visigòtica (s. V-VIII)

L'any 1995 es donava a conèixer la inhumació en sitja de Sant Menna, el primer cas publicat d'enterrament atípic d'època visigòtica de l'àmbit peninsular, fet que constituïa aleshores un fet estrany i un particularisme de l'arqueologia funerària alt-medieval, sense gaire explicació en aquell moment (Roig/Coll/Molina 1995). Vint anys després, els casos s'han multiplicat de forma exponencial, gràcies al desenvolupament de l'arqueologia preventiva, amb un total de 78 casos d'individus en dipòsits humans anòmals en estructures no funeràries, per al territori de Barcino-Egara. La seva anàlisi arqueològica ha permès caracteritzar i contextualitzar aquest tipus de dipòsits i donar-los un sentit i un significat, així com un marc cronològic precís.¹⁵

En aquests escrits ja esbossàvem l'homogeneïtat formal d'aquests dipòsits humans anòmals i la seva extensió generalitzada en els assentaments rurals de l'àmbit territorial de la Tarraconense. De la mateixa manera, i basant-nos en les característiques de les deposicions dels individus en sitges/abocadors, la tafonomia, les posicions dels cossos i l'absència de gest funerari, es plantejava, com a hipòtesi, un tracte diferencial i una possible condició servil per a aquest conjunt d'individus (Roig/Coll 2011a). Per altra banda, aquest tipus de registres i dipòsits humans anòmals alt-medievals també han estat identificats a la regió madrilenya i analitzats almenys en quatre jaciments, i s'han documentat també en una dotzena més de la Comunitat de Madrid (Vigil 2013). De la mateixa manera, en alguns jaciments del nord de la Meseta també es tenen notícies de restes humanes en estructures no funeràries. Aquests dipòsits i conjunts arqueològics han permès al seu autor tractar i desenvolupar el tema en un context general més ampli dins el marc de la península Ibèrica, plantejant una sèrie de qüestions i reflexions de conjunt. Així, i en paraules textuales seves, s'arriba a la consideració que *“parece razonable proponer que la exclusión social de los inhumados en contexto extracementerial sea la interpretación más verosímil”* (Vigil, 2013, 30), i que *“la inhumación extracementerial (con todos sus variados matices formales) resulta susceptible de entenderse, pues, como el resultado de prácticas llevadas a cabo por un sector socialmente excluido de la población residente, privado del derecho a usar el espacio de representación por excelencia de la comunidad política, la necrópolis”* (Vigil 2013, 31).

En el present treball, lluny de desenvolupar el tema en profunditat i d'exposar detalladament tots els casos de dipòsits humans anòmals de la Tarraconense oriental i l'anàlisi dels seus registres, ens limitarem a

¹⁵ En uns primers treballs d'àmbit general per al territori de Catalunya, es realitzava una primera recopilació dels casos, amb un esbós i plantejament del tema (Roig 2009 i 2013; Roig/Coll 2011a). D'aquesta manera, es presentaven i es donaven a conèixer els principals dipòsits arqueològics i alguns dels registres deposicionals més representatius, d'una forma més aviat àmplia i sense aprofundir massa en aspectes tafonòmics de tots els dipòsits ni en quantificacions precises de conjunt.

NOM JACIMENT I LOCALITZACIÓ	TIPUS JAC.	AMB NECR. ASSOCIADA	Nº ENF-DHA SEGONS TIPUS ESTR.			Nº TOTAL ENF-DHA	TOTAL Nº IND. DHA-ENF	C14	CRONO
			Sitja	Pou	Retall				
MONESTIR SANT CUGAT (St. Cugat del Vallès, Vallès Occ.)	E/M	si	1			1	1	-	VI - VIII
SANT MENNA (Sentmenat, Vallès Occ.)	E/M	si	1			1	1	-	V - VIII
SANTA MARGARIDA DE MARTORELL (Martorell, Baix Llobregat)	E/M	si	1			1	1	-	V - VIII
EGARA (Terrassa, Vallès Occ.)	E/M	si		1		1	1	-	VII - VIII
	4	4	3	1		4	4	0	
ALLÒ EN ROS (St. Pere de Ribes, Garraf)	AR	no	1			1	2	-	VI - VII
C/ SANT NICASI, 32 (Gavà, Baix Llobregat)	AR	no	1			1	1	-	VI - VII
CAN BONVILAR (Terrassa, Vallès Occ.)	AR	no	2			2	3	-	VI - VIII
CAN BOSCH DE BASEA (Terrassa, Vallès Occ.)	AR	si		1		1	1	-	VII - VIII
CAN CABASSA (Sant Cugat del Vallès, Vallès Occ.)	AR	no	9			9	11	-	V - VIII
CAN COLOMER (Terrassa, Vallès Occ.)	AR	si	6			6	8	-	VI - VIII
CAN GAMBÚS-1 (Sabadell, Vallès Occ.)	AR	si	3	1		4	7	3	VII - VIII
CAN OLIVER (Cerdanyola del Vallès, Vallès Occ.)	AR	no	1			1	1	1	VIII
CAN SANT JOAN (St. Cugat del Vallès, Vallès Occ.)	AR	si	1			1	1	1	IX - X
CAN SOLÀ DEL RACÓ (Matadepera, Vallès Occ.)	AR	si			1	1	3	-	V - VIII
ELS MALLOLS (Cerdanyola del Vallès, Vallès Occ.)	AR	si	4			4	8	-	VI - VIII
ELS VINYALETs (Sta. Perpètua de Mogoda, Vallès Occ.)	AR	no	2			2	3	-	VI - VIII
LA BASTIDA (Rubí, Vallès Occ.)	AR	no	2			2	3	-	VI - VIII
LA SOLANA (Cubelles, Garraf)	AR	si	4		1	5	11	-	VI - VIII
L'AIGUACUIT (Terrassa, Vallès Occ.)	AR	no	1			1	3	-	VII - VIII
OLÈRDOLA (Olèrdola, Alt Penedès)	AR	si	1			1	2	1	IX - X
POLÍGON CAN SANT JOAN (St. Cugat del Vallès, Vallès Occ.)	AR	no			1	1	4	-	VI - VIII
SANTIGA (Sta. Perpètua de Mogoda, Vallès Occ.)	AR	no	1			1	1	1	VII - VIII
TORRE LLAUDER (Mataró, Maresme)	AR	si	1			1	1	-	VII - VIII
	19	9	40	2	3	45	74	7	
TOTAL	23	13	43	3	3	49	78	7	

E/M: Església / monestir AR: Assentament rural, ENF-DHA: Estructures no funeràries amb dipòsits humans anòmals, DHA-ENF: Dipòsits humans anòmals en estructures no funeràries.

entre 2 i 9 estructures amb inhumacions anòmales, mentre que en els 11 restants, tan sols es documenta 1 estructura amb aquests dipòsits. Cal considerar, en aquests casos, que gairebé la meitat dels jaciments han estat excavats de forma puntual i parcial, per la qual cosa en coneixem una part molt reduïda (taula 3, gràfic 3).

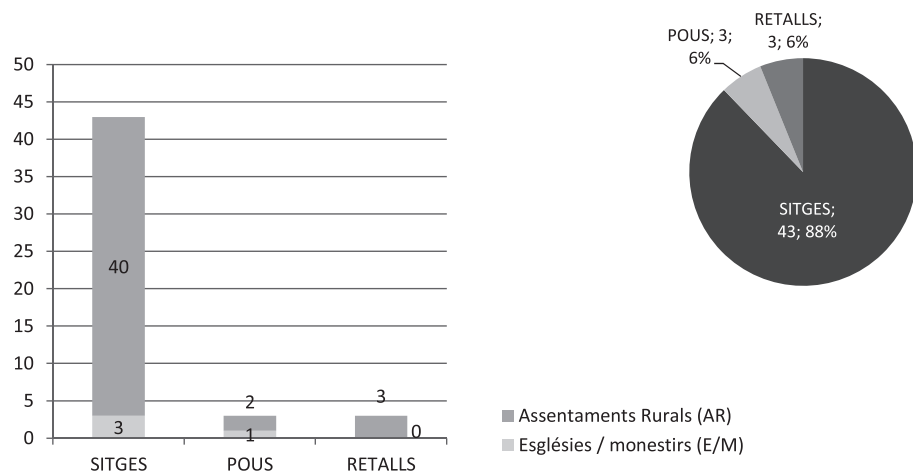
En el seu conjunt, els individus procedents d'aquests DHA-ENF sumen un total de 78, que es reparteixen entre 66 individus en sitges (63 en assentaments rurals i 3 en esglésies o monestirs), 8 individus en retalls (tots en assentaments rurals) i 4 individus en pous d'aigua (3 en assentaments rurals i 1 en conjunt episcopal) (gràfic 3). Es tracta, en tots els casos, d'esquelets humans localitzats a l'interior d'estructures ja abandonades dels assentaments, i que per tant, no han estat enterrats a les necròpolis ni a les àrees funeràries comunitàries. Sovint apareixen al costat d'esquelets d'animals domèstics, com ara ovelles o gossos, a més d'altres deixalles diverses que omplen les estructures convertides, en aquest moment, en abocadors. Generalment, els individus presenten posicions anatòmiques

Taula 3. Relació dels jaciments d'època visigòtica (s. V-VIII) dels territoris de Barçino-Egara amb dipòsits humans anòmals en estructures no funeràries (DHA-ENF), segons el tipus de jaciment i estructura (autor: J. Roig).

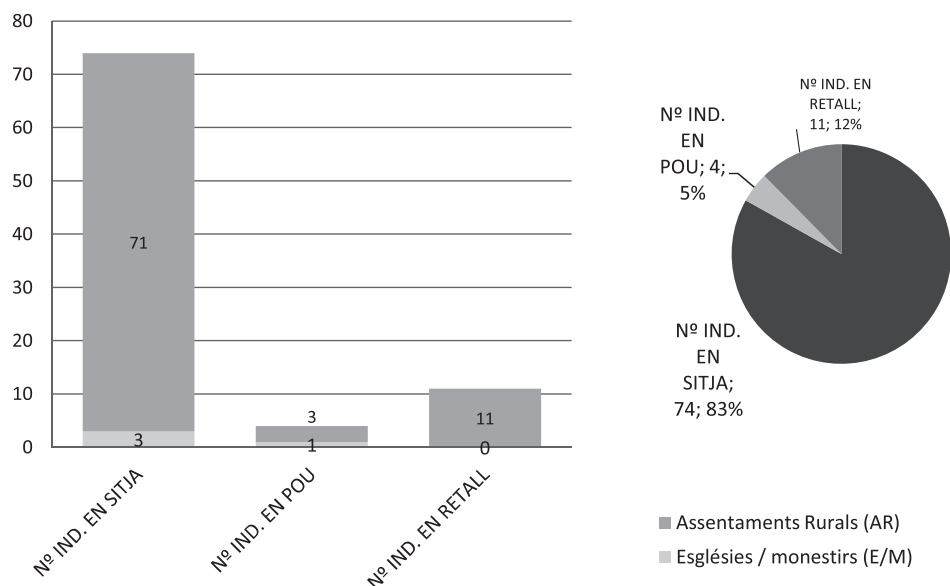
peculiaris i forçades, producte de la caiguda i el llançament indiscriminat del cos a l'interior del forat, sense cap indici aparent de deposició intencionada, i mancats de qualsevol tracte i gest funerari.

En aquest treball presentem alguns conjunts perquè són els més representatius i il·lustratius, i els que disposen d'un millor registre arqueològic, tot i que al mapa i a les taules adjunts es recullen i relacionen tots els coneguts fins ara, que també s'inclouen en les quantificacions generals. De la mateixa manera, en les taules adjuntes s'incorpora part del resultat de l'anàlisi dels dipòsits i de la tafonomia dels individus, així com la informació dels estudis antropològics amb les dades bàsiques d'edat i sexe, en els casos en què han estat realitzats (faules 3 i 4).

Nº D'ESTRUCTURES NO FUNERÀRIES AMB DIPÒSITS HUMANS ANÒMALS D'ÈPOCA VISIGÒTICA (s. V-VIII) (ENF-DHA) SEGONS EL TIPUS D'ESTRUCTURA I DE JACIMENT

Nº D'INDIVIDUS DELS DIPÒSITS HUMANS ANÒMALS EN ESTRUCTURES NO FUNERÀRIES D'ÈPOCA VISIGÒTICA (DHA-ENF) SEGONS EL TIPUS D'ESTRUCTURA I EL TIPUS DE JACIMENT

Gràfic 3. Quantificació del nombre d'estructures no funeràries amb dipòsits humans anòmals (ENF-DHA) i del nombre d'individus dels dipòsits humans anòmals en estructures no funeràries (DHA-ENF) d'època visigòtica (s. V-VIII) dels territoris de *Barcino-Egara*, segons el tipus de jaciment i el tipus d'estructura (autor: J. Roig).

4.1.1. Els dipòsits humans anòmals dels assentaments rurals

En relació amb els assentaments rurals amb DHA, en detectem una elevada concentració en el territori d'Egara, a les planes del Vallès, especialment en els poblats agrícoles més grans, amb un total de 19 jaciments amb aquests registres¹⁸ (fig. 12, taules 3 i 4). D'aquests, volem destacar, en primer lloc, el vilatge d'època visigòtica de Can Gambús-1, comentat anteriorment en relació amb la seva necròpolis, i en el qual es van identificar 3 sitges i 1 pou amb esquelets humans en el seu interior, un total de 7 individus en conjunt, tant masculins com femenins (4 adults i 3 infants). En aquest cas, va ser possible datar-los entre els s. VII i VIII a partir de datacions de C14. Aquestes estructures amb DHA es distribueixen per diferents punts de la meitat nord de l'assentament, de forma aleatòria i enmig d'altres sitges de fases anteriors ja abandonades (fig. 13). D'aquesta manera, tenim una sitja que contenia dos individus al fons (E53), un d'ells amb parts esquelètiques mogudes (fig. 14); una altra sitja (E80), va oferir un individu infantil dipositat a la solera, amb una posició horitzontal més o menys regular. En aquest cas, el braç esquerre i el cap van patir un desplaçament lateral, molt probablement a causa d'animals cavadors, fet que indica que el cos es va descompondre al buit o lleugerament cobert amb terres. En aquest sentit, es va documentar la llosa de tancament de la sitja caiguda a l'interior, just per sobre d'una capa de sediment que tapava l'esquelet, dada que reforçant la idea que la sitja no va ser totalment reblerta amb terres en el moment de realitzar la deposició de l'individu (fig. 13 i 14).

D'altra banda, a la sitja E94 es va documentar una singular seqüència de deposicions diacròniques successives, amb un primer individu adult masculí llançat al fons, just per sobre de la pedra de tancament de la sitja, el qual va quedar en una posició anatòmica forçada, i lleugerament tapat amb terra. Presentava certs moviments de parts esquelètiques, en concret les cames i els braços, així com un desplaçament del crani cap a un costat de la sitja, probablement a causa d'animals cavadors, fet que indica que el cos es va descompondre en espai mig buit o poc cobert de terres, i això va facilitar les remocions puntuals (fig. 13 i 14). Posteriorment, i per sobre d'aquest individu, s'hi va llençar un gos i es va cobrir lleugerament amb terres, i més tard, s'hi va abocar un segon individu adult femení, juntament amb una ovella i un crani de bòvid, tot alhora, en un mateix moment, i es va tapar immediatament de terres fins gairebé mig metre per sota de la boca de la sitja. Finalment, i en aquest punt, s'hi va llençar un últim gos, fet que completa la seqüència d'abocaments i deposicions en aquesta sitja/abocador, a manera de canyet (fig. 13 i 14). En relació amb les postures dels individus, resulta del tot il·lustratiu el segon inhumat. En aquest cas, el cos presentava la característica posició generada per una caiguda o llençament des de dalt, quan el cos llisca i roda pel pendent de l'estrat inferior en forma de con, fins a quedar frenat en topar amb la paret de la sitja. D'aquesta manera, la meitat superior del cos queda a tocar del perfil, a un nivell més baix, mentre que les cames queden enlaire, flexionades (fig. 14 i 19). Disposem d'una datació de C14 per a aquest individu, que proporciona una cronologia entre la segona meitat del s. VII i el primer terç del s. VIII.¹⁹

Un altre exemple significatiu del mateix poblat de Can Gambús-1, i summament il·lustratiu d'aquests DHA, el tenim en un pou d'aigua (E374), també amb una successió de dos individus llençats en moments diferents, un cop abandonat el pou. En un nivell inferior, a més de 3 metres de profunditat, i amb la meitat del pou ja emplenada de terra, es va documentar un adult masculí llençat juntament amb diversos animals morts, en connexió anatòmica: dos gossos, dos gats i tres cries de porc domèstic, formant tots un mateix paquet. L'individu presentava una

¹⁸ Per a la bibliografia i dades arqueològiques de la majoria d'aquests conjunts que s'esmenten, vid. Roig 2009 i 2013; Roig/Coll 2011a.

¹⁹ Veure nota 11.

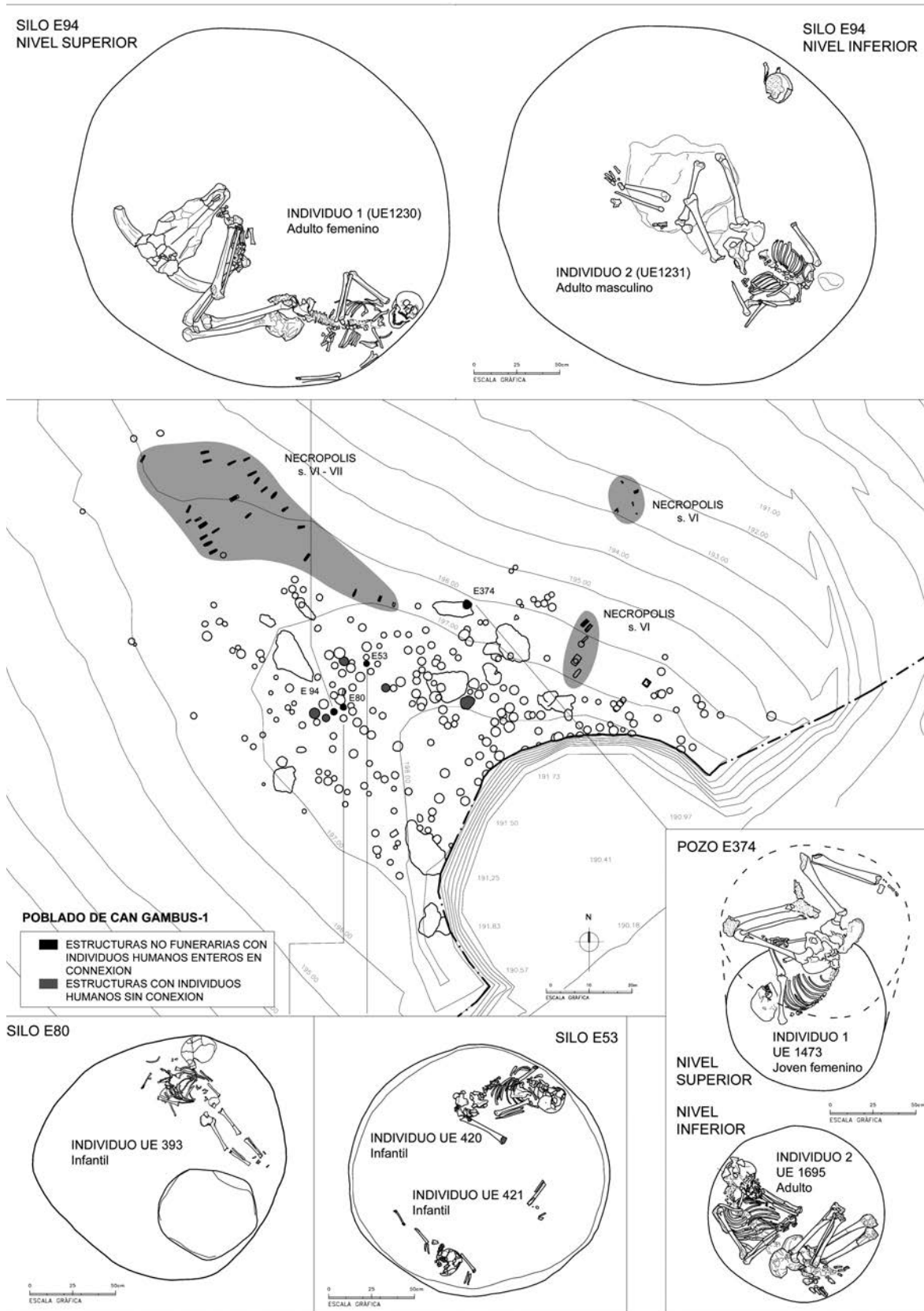

Figura 13. Planta del poblat d'època visigòtica de Can Gambús-1 (Sabadell) amb la localització de les estructures no funeràries amb dipòsits humans anòmals (ENF-DHA) dels s. VII-VIII, i dibuix arqueològic de les estructures i els esquelets (autors: J. Roig/J.M. Coll, Arrago 2008).

postura totalment forçada i flexionada, amb les cames doblegades i els braços creuats a la cintura (fig. 13-15 i 19). Per sobre, s'hi va abocar terra amb restes de deixalles domèstiques, amb una potència de gairebé mig metre. Amb posterioritat, i a uns 2,25 m de profunditat des de la boca, s'hi va llençar un segon individu jove femení, en aquest cas caigut directament de cap a l'interior del pou, que va quedar en la posició característica amb les cames enlaire i el cap avall. En aquest cas, es va cobrir de terra directament, de manera que en descompondre's el cos, es va mantenir la posició vertical invertida (fig. 13-15 i 19).

El resultat de l'estudi paleoantropològic de tots els esquelets de Can Gambús-1, tant els individus de la necròpolis com els dels DHA, va determinar marcades diferències entre aquests últims respecte als enterrats al cementiri, identificant deficiències alimentàries i acusades paleopatologies en els individus dels dipòsits anòmals (Ruiz/Villar/Subirà, 2007).

Un segon jaciment amb presència d'aquests registres és el poblat de l'antiguitat tardana dels Mallols (Cerdanyola, Vallès Occ.) (Francès coord., 2007), també situat a les planes del Vallès i excavat en tota la seva extensió. El jaciment consta de nou grans retalls, alguns del tipus

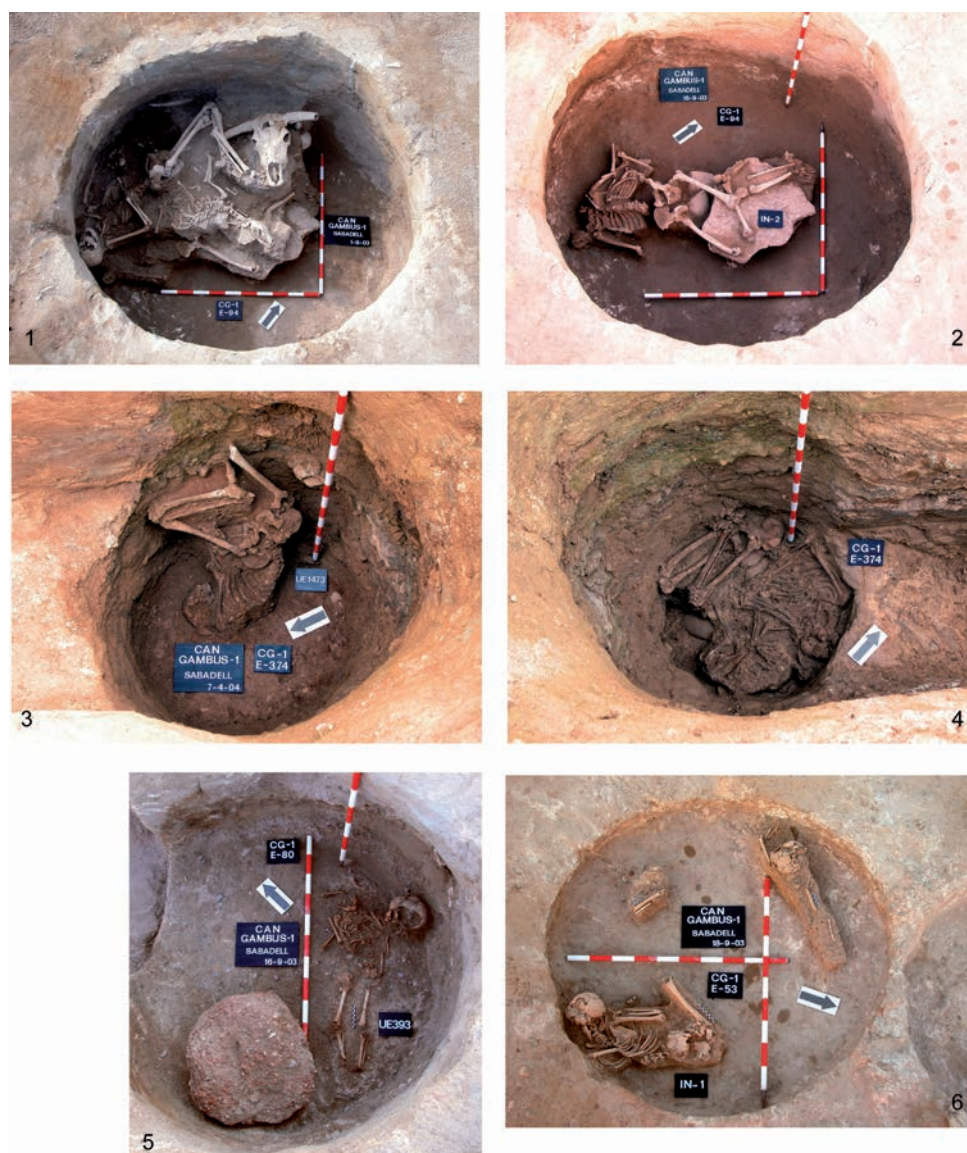

Figura 14. Vista dels principals dipòsits humans anòmals en estructures no funeràries (DHA-ENF) d'època visigòtica (s. VII-VIII) del poblat de Can Gambús-1 (autors: J. Roig/J.M. Coll, Arrago 2003).

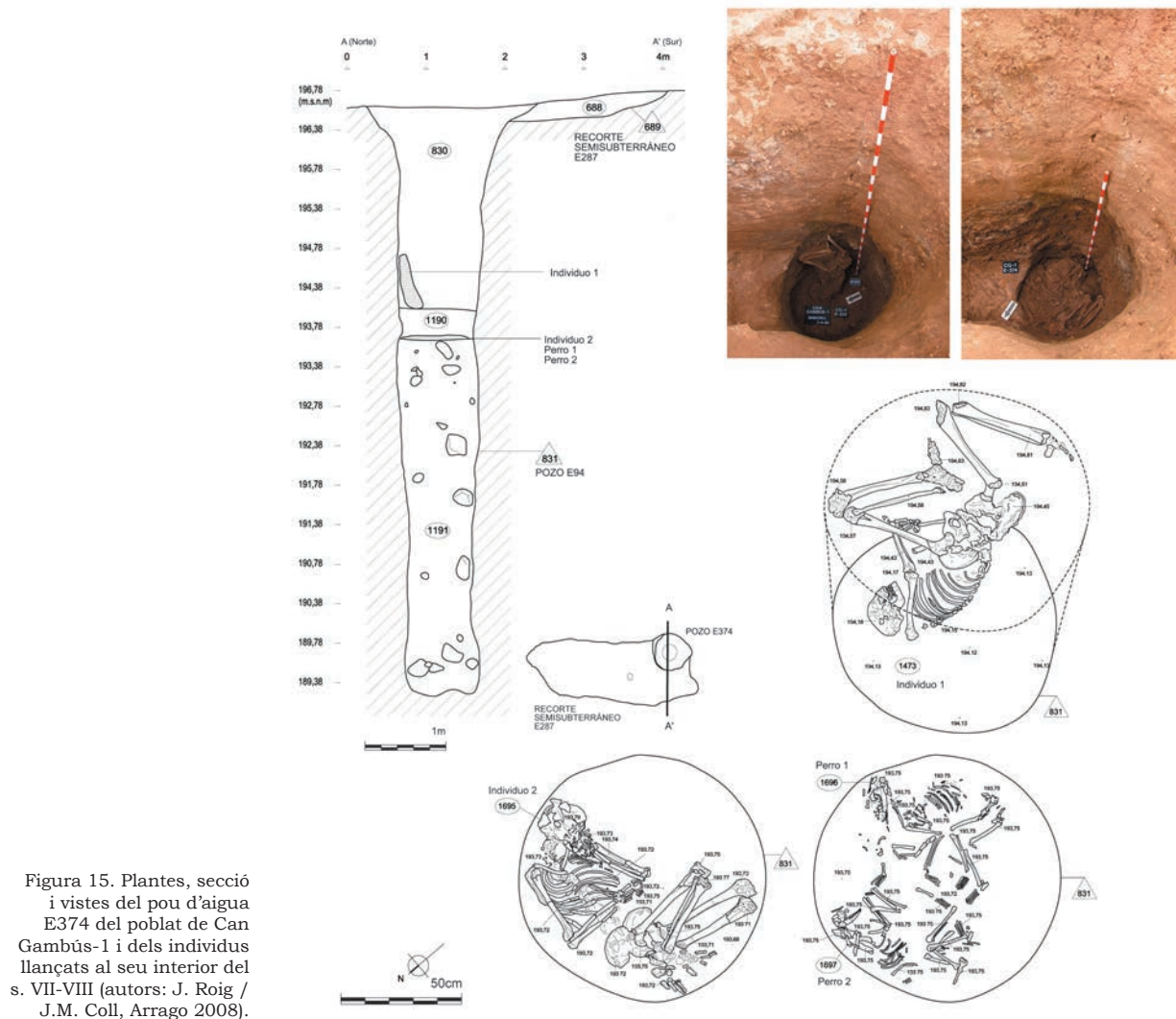

Figura 15. Plantes, secció i vistes del pou d'aigua E374 del poblat de Can Gambús-1 i dels individus llançats al seu interior del s. VII-VIII (autors: J. Roig / J.M. Coll, Arrago 2008).

cabana, tres encaixos de *dolia*, un *lacus* i dues àrees productives amb forns domèstics, a més d'un total de 139 sitges. També es van documentar 4 tombes d'inhumació en fossa simple en un extrem de l'assentament. Així mateix, es van localitzar 4 sitges amb presència de DHA, amb un total de 8 individus en el seu conjunt. Aquests es troben ubicats en tres extrems molt distants entre si, sense cap ordre ni distribució aparent, malgrat que dos es troben propers i enmig d'una zona densament ocupada per sitges de fases successives (fig. 16). En concret, es tracta de tres sitges amb un esquelet cadascun (tres adults, un d'ells masculí), i una quarta sitja amb cinc individus successius. En aquest cas, sembla que en un primer moment s'hi van dipositar dos nens (un de pocs mesos i un altre de 5-6 anys) i un adult femení, que no conservaven la connexió anatòmica, amb les restes òssies totalment remogudes i disperses en un costat de la sitja. En un segon moment, s'hi van dipositar dos individus adults masculins juntament amb l'esquelet d'un porc, tal vegada de forma successiva i en un curt espai de temps (fig. 16).

D'altra banda, a l'assentament de la Solana (Cubelles, Garraf), amb diferents grans retalls, alguns forns i llars, i un total de 87 sitges, també es van documentar 5 estructures amb DHA: 4 sitges i 1 retall, amb un total d'11 individus en el seu conjunt (7 adults i 4 infants). La seva localització precisa dins del poblat no sembla obeir a cap pauta determinada, ja que

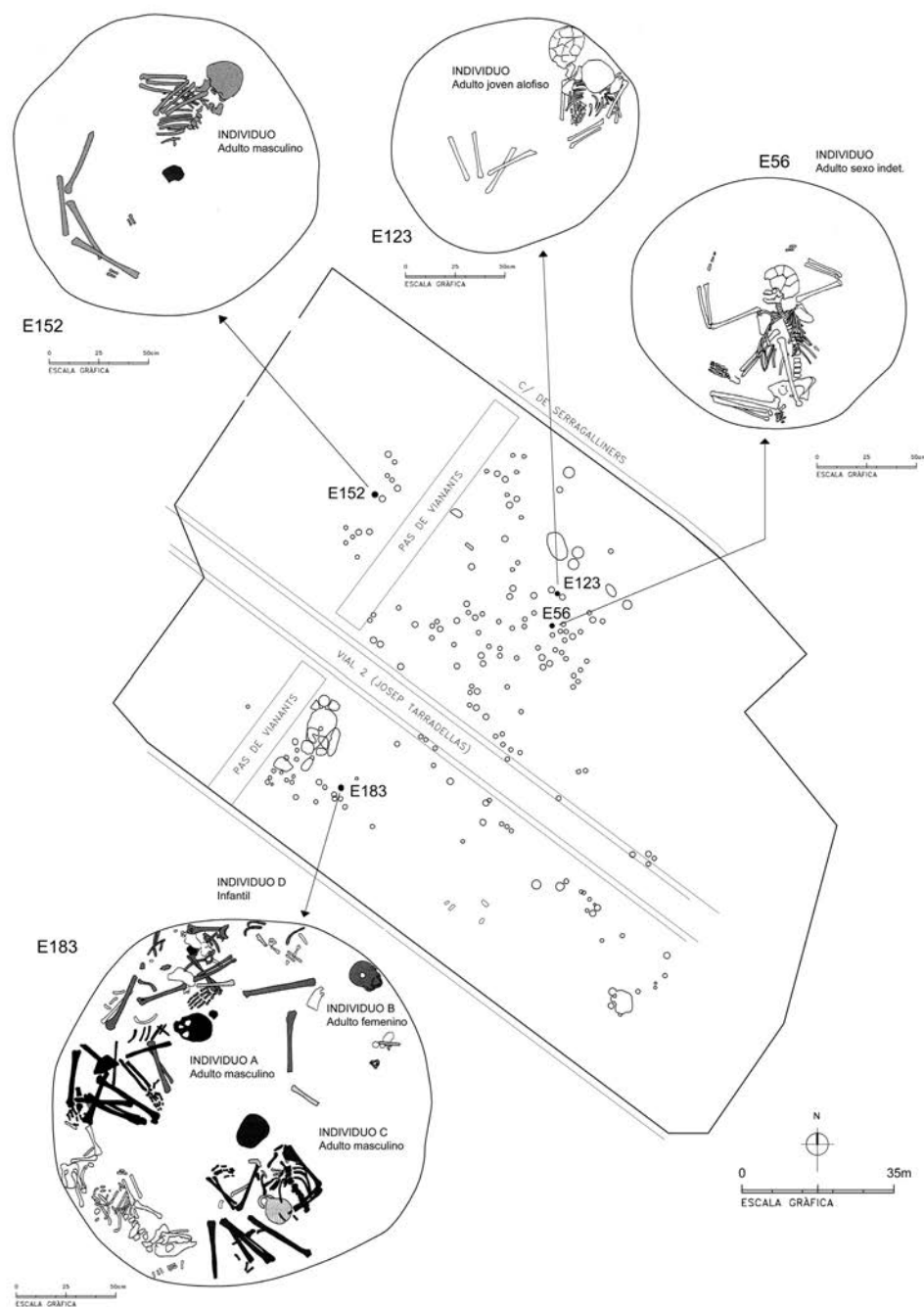

Figura 16. Planta del poblat d'època visigòtica dels Mallols (Cerdanyola del Vallès) amb la localització de les estructures no funeràries amb dipòsits humans anòmals (ENF-DHA) dels s. VI-VIII, i dibuix arqueològic d'algunes estructures amb els esquelets (a partir de Francès, Co., 2007).

es troben en dos extrems oposats de l'assentament i enmig de sitges de les fases anteriors (fig. 17). En concret, es tracta de tres sitges amb un sol individu en cadascuna en posició anatòmica forçada (dues dones i un home), i d'una altra sitja amb tres esquelets successius (un adult jove femení i dos infants) (fig. 17 i 20, Taula 4). Així mateix, també es van documentar les restes de tres esquelets dins d'un retall indeterminat o rasa (dos adults i un infant).

Un altre cas significatiu del territori d'Egara, el tenim en el jaciment de Can Cabassa (Sant Cugat del Vallès, Vallès Occ.), amb una vil·la romana baix-imperial precedent (s. III-V) i un assentament posterior d'època visigòtica (s. VI-VIII), que actualment es troba en procés d'estudi en el marc d'una tesi, tant de les seves estructures com dels seus materials. En aquest

Figura 17. Planta del poblat d'època visigòtica de la Solana (Cubelles) amb la localització de les estructures no funeràries amb dipòsits humans anòmals (ENF-DHA) dels s. VI-VIII, i dibuix arqueològic d'algunes estructures amb els esquelets (a partir de Barrasetas/Jàrraga, 2007).

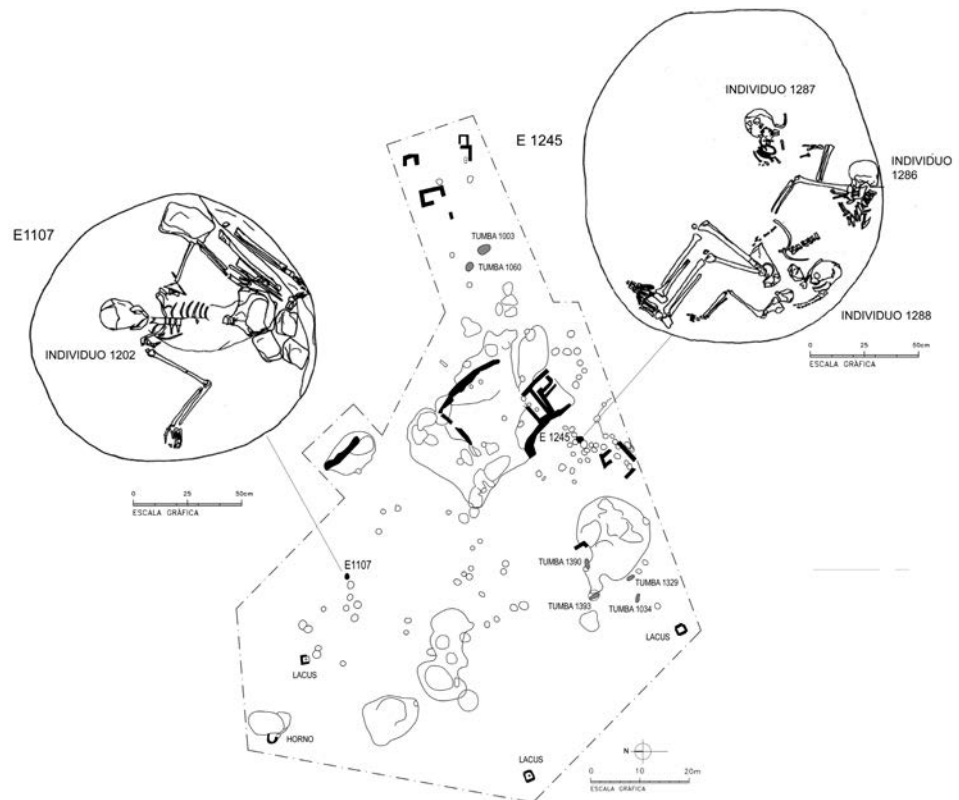
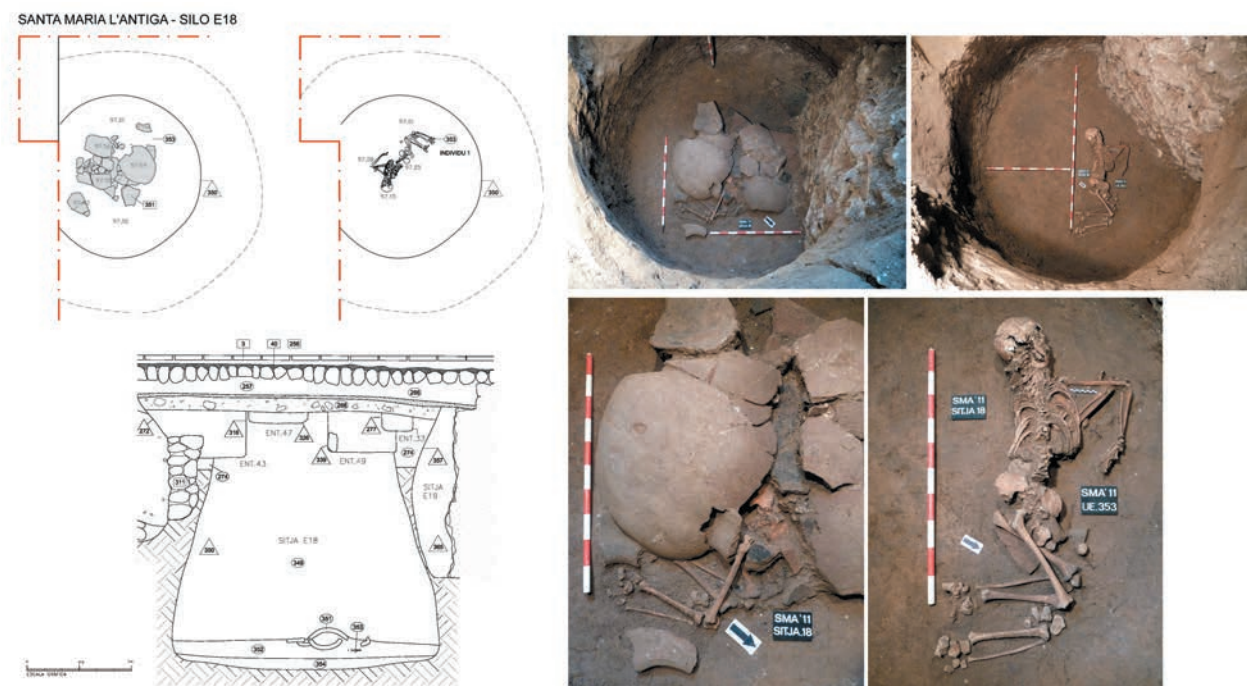

Figura 18. Planta, secció i vistes de la sitja E18 d'època visigòtica (s. VII-VIII) de Santa Maria l'Antiga-Santiga (Sta. Perpètua de Mogoda), amb el dipòsit anòmal d'un individu jove juntament amb restes de deixalles domèstiques i un dolium de ceràmica (autor: J. Roig, Arrago 2011).

cas, documentem un total de 9 sitges amb DHA i un total d'11 individus, pràcticament tots en una posició anatòmica forçada (taula 3-4, fig. 20). Cal destacar una sitja amb presència d'un individu adult juntament amb tres gossos i una ovella. Així mateix, i a les proximitats del conjunt episcopal d'Egara, trobem el vilatge de Can Colomer (Terrassa, Vallès Occ.), que presenta un total de 6 sitges amb DHA i un total de 8 individus en conjunt, pràcticament tots en posicions anatòmiques forçades i amb una cronologia que abraça del s. VI al VIII (taula 4, fig. 19). També en el jaciment proper de

Can Bonvilar (Terrassa, Vallès Occ.), un assentament agrícola amb gairebé seixanta sitges d'època visigòtica, identifiquem en 2 d'elles 3 esquelets humans en connexió anatòmica: una sitja amb un sol individu adult, i l'altre amb dos individus també adults (taula 4, fig. 20). Per altra banda, el poblat de la Bastida (Rubí, Vallès Occ.), de característiques similars i recentment analitzat i estudiat en conjunt, també va oferir 2 sitges amb 3 esquelets humans en posicions anatòmiques forçades. Una sitja, datable al s. VII, presentava en el seu interior un individu caigut de cara cap a dins, amb una postura característica, amb els braços estirats, juntament amb estrats d'abocador i deixalles domèstiques (fig. 20); una segona sitja presentava el dipòsit de dos individus successius. També a l'assentament d'època visigòtica dels Vinyalets (Santa Perpètua de Mogoda, Vallès Occ.), es detecten 2 sitges amb presència de 3 individus. En un d'ells es va documentar l'esquelet d'un individu adult masculí madur dipositat al fons i cobert per un nivell amb l'esquelet d'un cànid en connexió anatòmica, i per les restes disperses d'un segon individu infantil. A l'altra sitja es van documentar les restes òssies d'un individu masculí madur.

Per altra banda, en els extensos territoris de Tarraco (Tarragona), Ilerda (Lleida) i Dertosa (Tortosa) també detectem alguns casos puntuals de DHA-ENF, malgrat que en un nombre molt inferior respecte al territori de Barcino-Egara, amb tan sols 5 jaciments: Torre Bargallona, Pi del Burgar, Vilans de Reig, Guissona i Mas d'en Catxorro (fig. 20). Aquest fet tal vegada es deu a una menor activitat arqueològica desenvolupada a l'àmbit rural en aquestes zones, i al reduït nombre d'excavacions preventives realitzades els darrers quinze anys. Així, a l'àrea de Tarraco tan sols tenim dos jaciments, Torre Bargallona (Cambrils, Baix Camp) i Pi del Burgar (Reus, Baix Camp) (Coromines/Florensa 2010), excavats mitjançant urgències, i el segon de forma molt parcial. D'aquesta manera, i en el marc de realització d'una tesi, tots dos han estat analitzats arqueològicament i els materials estudiats en la seva totalitat. S'han pogut datar els conjunts entre els s. VI-VIII i datar-ne també les estructures, amb més o menys precisió, i establir-ne les fases evolutives. En relació amb els DHA-ENF, al jaciment del Pi del Burgar tenim una sitja amb el dipòsit conjunt d'un individu adult i d'un infant, pel que sembla realitzats de forma simultània. Per altra banda, a l'assentament agrícola de la Torre Bargallona, amb més d'un centenar de sitges i alguns retalls i cubetes, tan sols documentem una sitja amb el dipòsit de dos individus, realitzat de forma successiva i diacrònica. D'aquesta manera, s'observa un primer individu en un nivell inferior, gairebé al fons de la sitja, amb una postura forçada i la característica posició de cames i braços estesos, generada per la caiguda del cos des de dalt. Aquest individu va ser cobert de terres directament, però sense arribar a omplir totalment la sitja, cosa que va permetre que en un segon moment es realitzés el dipòsit d'un altre individu, també amb una postura forçada i irregular (fig. 20).

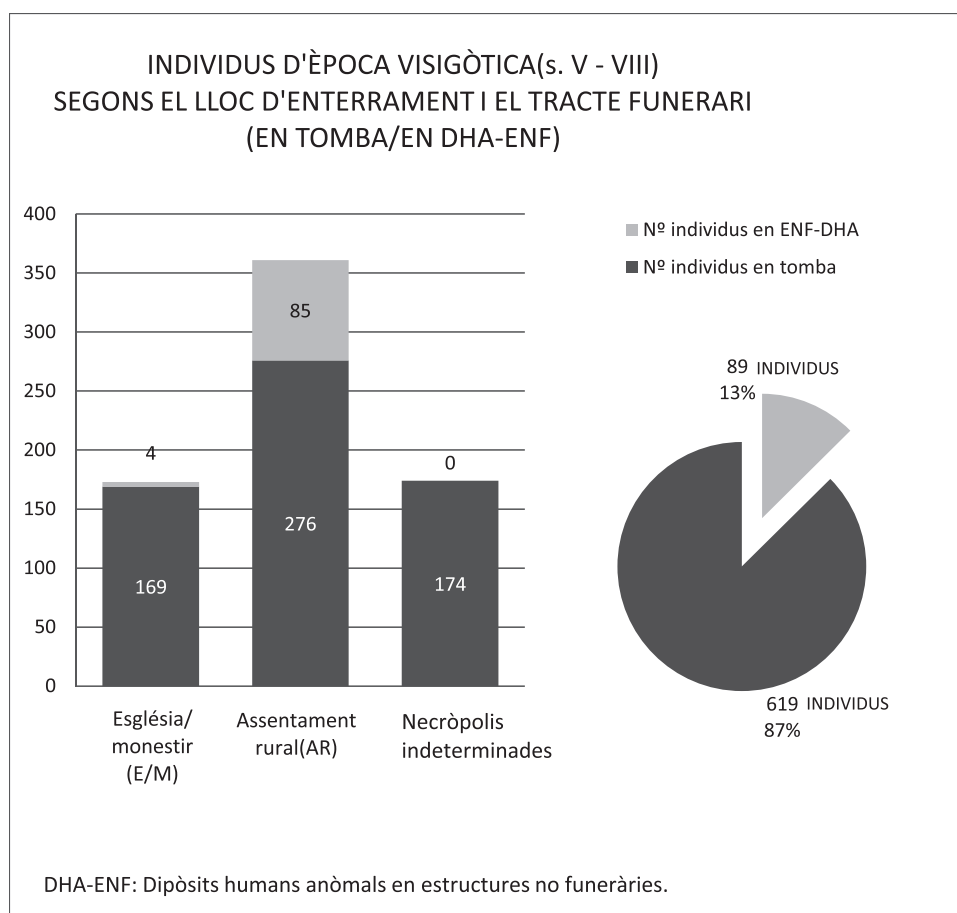
En el gran *territorium* d'Ilerda, destaca el jaciment de Vilans de Reig (els Torms, les Garrigues), excavat amb caràcter d'urgència i de forma molt parcial. Es van documentar un total de vuit estructures, un retall indefinit, dues estructures de combustió o forns domèstics i 5 sitges, atribuïbles a un assentament rural molt més extens dels s. VI-VIII. Es disposa d'una datació amb C14 d'una sitja, d'una antiguitat de 599-782 dC (Nieto/Escala, 2004). En aquest conjunt, dues de les estructures presentaven DHA, concretament el retall FC-7, amb un individu jove en posició fetal, i la sitja SJ-2, amb dos individus adults al fons de l'estructura, pel que sembla dipositats simultàniament. Per sobre d'aquests, i amb posterioritat, es van realitzar diversos abocaments i estrats de rebliment de la sitja, en els quals es van recuperar fins a set esquelets en connexió anatòmica d'ovicaprins i cabres (*Capra hircus*), i parts d'almenys vuit ovicaprins més. En el seu moment

Taula 4. Relació dels jaciments d'època visigòtica (s. V-VIII) dels territoris de *Barcino-Egara* amb dipòsits humans anòmals en estructures no funeràries (DHA-ENF), segons el tipus de jaciment i les característiques dels individus, les postures i la tafonomia (autor: J. Roig).

es va plantejar que podia tractar-se d'una inhumació de dos individus junt amb animals, a manera de ritual funerari amb ofrenes càrniques d'origen ancestral. Actualment, un cop analitzat el registre estratigràfic de l'estructura i la tafonomia dels individus humans i dels animals, podem interpretar-la com una sitja abandonada que va ser reutilitzada com a abocador, amb la deposició de dos individus i de diversos animals de forma successiva, a manera de canyet. També a l'extrem sud de Catalunya, ja en el territori de Dertosa, trobem un altre cas del tot significatiu. Es tracta del jaciment de Mas d'en Catxorro (Benifallet, Baix Ebre), un assentament

NOM JACIMENT I LOCALITZACIÓ	TIPUS JAC.	CRONO	AMB NECR. ASSOCIADA	Nº TOTAL ENF - DHA	CARACTERÍSTIQUES INDIVIDUS							CARACTERÍSTIQUES DEPOSICIÓ IND.			
					Nº TOTAL IND. DHA-ENF	Adult	Jove	Infantil	Indet./ Sense dades	Masculí	Femení	Sexe indet. /Sense dades	Posició indet./Sense dades	Posició forçada	Posició regular i horitzontal
MONESTIR SANT CUGAT (St. Cugat del Vallès, Vallès Occ.)	E/M	VI - VIII	si	1	1	1						1		1	
SANT MENNA (Sentmenat, Vallès Occ.)	E/M	V - VIII	si	1	1	1				1				1	
SANTA MARGARIDA DE MARTORELL (Martorell, Baix Llobregat)	E/M	V - VIII	si	1	1				1			1		1	
EGARA (Terrassa, Vallès Occ.)	E/M	VII - VIII	si	1	1				1			1		1	
ALLÒ EN ROS (St. Pere de Ribes, Garraf)	AR	VI - VII	no	1	2	1			1			2		2	
C/ SANT NICASI, 32 (Gavà, Baix Llobregat)	AR	VI - VII	no	1	1	1						1		1	
CAN BONVILAR (Terrassa, Vallès Occ.)	AR	VI - VIII	no	2	3				3			3		2 1	
CAN BOSCH DE BASEA (Terrassa, Vallès Occ.)	AR	VII - VIII	si	1	1				1			1		1	
CAN CABASSA (St. Cugat del Vallès, Vallès Occ.)	AR	V - VIII	no	9	11	11						11	5	4 2	
CAN COLOMER (Terrassa, Vallès Occ.)	AR	VI - VIII	si	6	8				8			8		6 2	
CAN GAMBÚS - 1 (Sabadell, Vallès Occ.)	AR	VII - VIII	si	4	7	4	3		2	2	3			6 1	
CAN OLIVER (Cerdanyola del Vallès, Vallès Occ.)	AR	VIII	no	1	1				1			1		1	
CAN SANT JOAN (St. Cugat del Vallès, Vallès Occ.)	AR	IX - X	si	1	1				1			1		1	
CAN SOLÀ DEL RACÓ (Matadepera, Vallès Occ.)	AR	V - VIII	si	1	3	1	2		2	1		2		1	
ELS MALLOLS (Cerdanyola del Vallès, Vallès Occ.)	AR	VI - VIII	si	4	8	6	2		2		6	2		6	
ELS VINYALETs (Sta. Perpètua de Mogoda, Vallès Occ.)	AR	VI - VIII	no	2	3	2	1		2		1	2		1	
LA BASTIDA (Rubí, Vallès Occ.)	AR	VI - VIII	no	2	3	2	1		2	1				3	
LA SOLANA (Cubelles, Garraf)	AR	VI - VIII	si	5	11	7	4		2	4	5	7		4	
L'AIGUACUIT (Terrassa, Vallès Occ.)	AR	VII - VIII	no	1	3				3			3		3	
OLÈRDOLA (Olèrdola, Alt Penedès)	AR	IX - X	si	1	2				2			2			
POLÍGON CAN SANT JOAN (St. Cugat del Vallès, Vallès Occ.)	AR	VI - VIII	no	1	4				4			4		4	
SANTIGA (Sta. Perpètua de Mogoda, Vallès Occ.)	AR	VII - VIII	no	1	1		1					1		1	
TORRE LLAUDER (Mataró, Maresme)	AR	VII - VIII	si	1	1				1			1		1	
TOTAL				49	78	37	2	12	27	13	8	57	18	52	6

E/M: Església / monestir, AR: Assentament rural, ENF-DHA: Estructures no funeràries amb dipòsits humans anòmals, DHA-ENF: Dipòsits humans anòmals en estructures no funeràries.

Gràfic 4. Rellevància demogràfica i comparativa del nombre d'individus enterrats en tombes amb els individus dels dipòsits humans anòmals en estructures no funeràries (DHA-ENF) d'època visigòtica (s. V-VIII) dels territoris de Barcino-Egara (autor: J. Roig).

rural d'època visigoda excavat parcialment, amb alguns retalls enfonsats i diversos àmbits d'habitació delimitats amb murs, amb presència de forns i llars domèstiques i algunes sitges. Concretament, en una de les sitges es va localitzar un individu adult llançat de cap a l'interior, amb la característica postura de caiguda al buit des de dalt amb efecte de parada (fig. 20). L'anàlisi d'aquest registre i dels materials ens permet datar-lo en un moment avançat, entre els s. VII i VIII.

Finalment, també identifiquem aquest tipus de dipòsits en jaciments parcials, que disposen d'un nombre molt reduït d'estructures, pel fet de ser excavacions puntuals de conjunts més extensos, i que han proporcionat tan sols una mostra d'ENF-DHA. És el cas de Santa Maria l'Antiga o Santiga (Santa Perpètua de Mogoda, Vallès Occ.), un jaciment amb una església preromànica i romànica excavada en extensió, restes d'un assentament d'època visigòtica i part d'una vil·la romana localitzada de forma puntual (Roig/Coll, 2011b). Així, durant la fase atribuïble als s. VI-VIII, es documenta la reutilització i transformació de determinades estructures de la vil·la, amb l'adaptació com a àrea d'habitació i de magatzem. D'aquesta manera, s'identifiquen alguns retalls, encaixos de dolia, soleres de llars i/o forns domèstics, així com una sitja de grans dimensions. En el fons d'aquesta estructura es va localitzar l'esquelet, en connexió anatòmica, d'un individu subadult, en una posició anòmala i forçada, per damunt del qual, i gairebé cobrint-lo del tot, es va dipositar o abocar un *dolium* fragmentat en diverses parts, juntament amb runa i enderroc d'obra, així com restes de deixalles domèstiques diverses, especialment fauna i ceràmica, que van omplir la totalitat de la sitja (fig. 18). L'estratigrafia i el material associat, juntament amb una datació de C14, permeten datar l'amortització d'aquesta sitja a finals del s. VII o a l'inici del VIII.

4.1.2. Els dipòsits humans anòmals de les esglésies i monestirs rurals

També registrem casos de DHA-ENF en conjunts de tipus església o monestir rural d'època visigoda, amb un total de 3 casos, tots al Vallès: Sant Menna, Santa Margarida de Martorell i Sant Cugat del Vallès. Fins i tot, també constatem 1 cas de DHA en el conjunt episcopal rural d'Egara (Terrassa) (fig. 12, taules 3 i 4). Així, a l'església de l'antiguitat tardana de Sant Menna, es va documentar, atribuïble a un moment avançat de la Fase Ib, entre els s. VII i VIII, l'obertura de tres sitges a l'interior de l'església i de dues a l'exterior, a prop de l'absis i enmig de la necròpolis de la fase precedent. Una d'aquestes sitges presentava un DHA amb l'esquelet en connexió anatòmica d'un individu adult masculí, amb signes d'artritis cervical, disposat en posició fetal i totalment plegat per ser inserit a l'interior de la sitja (Roig et al. 1995). Els materials associats a l'estrat inferior i als abocaments de rebliment superior, així com la mateixa seqüència de l'estructura, permeten enquadrar cronològicament aquest dipòsit entre finals del s. VI i el s. VII.

D'altra banda, en el conjunt de Santa Margarida de Martorell també es documenta un cas de DHA-ENF (Farreny et al. 2012). Es tracta d'una sitja situada a la zona del vestibul annex a l'església, que va proporcionar un individu adult llançat a l'interior, juntament amb els estrats de rebliment i d'amortització de l'estructura, que presentava una postura totalment forçada, amb les cames obertes i enlaire i la meitat superior del cos a tocar del perfil de la sitja, frenada per aquest, fet que indica una caiguda des de dalt amb efecte de parada. Aquesta sitja amb DHA tallava dues tombes de tegulae a doble vessant de la necròpolis del s. VI, i s'atribueix a un moment avançat de la fase d'època visigoda, entre els s. VII i VIII.

Així mateix, en el conjunt episcopal d'Egara, amb una densa i extensa necròpolis de l'antiguitat tardana, entre els s. V i VIII, que ha estat objecte d'intenses campanyes d'excavació en els darrers deu anys, i de la qual s'ha publicat una monografia general (Garcia et al. 2009) i una tesi sobre els individus de la necròpolis (Jordana 2007), també identifiquem un DHA-ENF. Concretament, es tracta del pou d'aigua central del conjunt episcopal, on va ser possible localitzar i documentar, en el nivell del fons, les restes en connexió anatòmica d'un individu infantil, juntament amb els esquelets d'un gos i d'un gat domèstic. La datació per a l'amortització del pou, i d'aquest context en particular, ens la proporciona el material arqueològic associat, recentment analitzat i estudiat en el marc d'una tesi, juntament amb el conjunt de materials d'època visigoda i alt-medieval de tot el jaciment. En aquest cas, el registre ceràmic, tant la vaixel·la africana tardana (presència de Hayes 105), com la ceràmica de cuina, juntament amb els materials de vidre (presència de la copa Foy 27), situen l'abandonament del pou i la formació del context a partir de finals del s. VII i del VIII. No deixa de sorprendre, aquest DHA d'un nen i d'animals domèstics, i en aquest tipus d'estructura en concret, un pou d'aigua per al proveïment i consum del conjunt episcopal, fet que significa la seva definitiva inutilització i abandonament.

4.2. Característiques deposicionals i tafonomia dels individus dels DHA-ENF d'època visigòtica

En primer lloc, cal ressaltar que resulten del tot majoritaris els casos de DHA realitzats en estructures d'emmagatzematge de tipus sitja, amb un total de 43 casos enfront de 3 en retalls i 3 en pous (gràfic 3). És possible observar també que aquests DHA s'han produït un cop les sitges i les estructures han estat abandonades i amortitzades, ja sigui d'antic o bé en el moment de realitzar els dipòsits i abocaments, i es converteixen en aquest moment en contenidors de deixalles domèstiques i escombraries

(Roig 2013). En alguns casos, aquestes sitges amb DHA són simplement abandonades sense emplenar-les de nou amb terres, tan sols amb el tancament de la boca amb una llosa de pedra, de manera que es van erosionant i enfonsant progressivament, i s'arriben a tapar gairebé del tot de manera natural. Per altra banda, i en determinats casos, el registre arqueològic i la mateixa posició singular dels esquelets indica que diversos individus van ser dipositats o llançats a l'interior dels forats destinats a abocador de forma successiva, sense reblir totalment les estructures, i que van passar lapses de temps curts i espaiats entre els abocaments posteriors i les altres deposicions humanes i la formació definitiva dels estrats de cobriment total de les estructures. Aquests casos d'abocaments o dipòsits successius d'individus en una mateixa estructura confirmarien que aquestes pràctiques eren habituals i recurrents, i fins i tot, que es destinaven i es reservaven fosses per a tal finalitat, a manera d'abocadors/canyets de persones i animals morts.

En línies generals, es detecta un individu per estructura, tot i que també es documenten casos d'entre 2 i 5 individus per estructura, però en cap cas se supera aquest últim número (taules 3 i 4). En aquests casos, es tracta de dipòsits realitzats de forma successiva i amb lapses temporals entre ells, com ara els dipòsits del pou i una sitja de Can Gambús-1 (fig. 14-15), o els dos individus de la sitja de la Torre Bargallona (fig. 20). Més rarament s'observen casos d'individus superposats i de dipòsits conjunts i simultanis de diversos individus en un mateix moment. Tenim l'exemple d'una sitja dels Mallols amb cinc individus successius, dos d'ells dipositats conjuntament al final (fig. 16 i 19). També n'és exemple una sitja a Can Colomer, amb tres individus, els dos últims, pel que sembla, dipositats a la vegada de forma entrelaçada i superposats parcialment, just per sobre d'un primer individu inferior (fig. 19). En aquests casos, s'observa com algun dels dipòsits realitzats en últim lloc ha provocat la desarticulació parcial de l'individu precedent.

Pel que fa als dipòsits humans anòmals realitzats en pous d'aigua, és possible observar com la seva presència és del tot escassa i el seu nombre resulta certament baix en comparació als realitzats en sitja, ja que sumen tan sols 3 casos per a tot el territori (gràfic 3). Amb tot, cal tenir en compte, i potser aquí rau l'explicació, que aquest tipus d'estructures rarament s'excaven més enllà dels 2 metres de profunditat, i gairebé mai en la seva totalitat. Resulta summament significatiu que dels 4 únics pous d'època visigoda coneguts i excavats totalment a Catalunya, 3 han proporcionat DHA amb individus llançats a l'interior una vegada han estat abandonats. Per tant, la dada resultant seria que en un 75 % d'aquestes estructures de proveïment d'aigua s'han realitzat DHA. Això supera l'estadística dels dipòsits anòmals realitzats en sitja, que resultaria molt més baixa. En aquesta línia, els casos documentats en pous resulten determinants pel que fa a desestimar la idea del caràcter d'inhumacions convencionals i l'existència d'intencionalitat funerària per als individus trobats en aquests dipòsits.

A partir de l'anàlisi dels registres arqueològics i dels contextos estratigràfics, juntament amb la tafonomia dels esquelets, ha estat possible determinar la posició dels cossos en el moment de realitzar el dipòsit, i la manera com es va realitzar. D'aquesta manera, és possible observar tan sols dues modalitats, que són fruit de dues accions diferents: la deposició horitzontal i en pla del cos (*posició regular*), i el llançament o caiguda del cos des d'un punt més alt (*posició forçada*) (taula 4). Aquest últim s'ha determinat essencialment a partir de les posicions anòmales i irregulars que presenten els esquelets, condicionades per la caiguda del cos al buit i els efectes de parada. Pràcticament en tots els casos les restes esquelètiques es troben

en completa connexió anatòmica, i les posicions dels individus s'han mantingut inalterades i en la posició original, pel fet que els cossos van ser coberts de terra d'una forma més o menys immediata, i per tant es van descompondre en terra plena.²⁰

Un cop determinat això, i analitzats els casos arqueològics anteriorment exposats, observem que són majoritaris els individus que presenten postures forçades fruit del llançament del cos (52 ind.), respecte als que semblen tenir una certa posició regular en horitzontal i en un mateix pla (6 ind.) (taula 4).²¹ Val a dir que en tots dos casos hi ha una intencionalitat, però que d'entrada resulta diferent i totalment oposada l'una de l'altra: per una banda, la deposició i per l'altra el llançament. En primer lloc, i en relació amb els individus que ofereixen postures regulars i en un pla horitzontal, veiem que aquests són dipositats al fons de les sitges, generalment amb les cames i braços estirats i enganxats al cos, i que denoten una certa regularitat i una certa cura en la deposició. Són significatius, en aquest aspecte, els casos d'un nen a Can Gambús i de dos individus a Can Colomer (fig. 20).

D'altra banda, i dins el grup d'individus que presenten postures forçades, abunden els que han estat llançats de cap a l'interior de les sitges i pous, el cos dels quals ha quedat cap per avall, en posició més o menys vertical i inclinada i amb les cames més o menys enlaire. Comptem almenys deu casos d'aquests (fig. 19-20), el més significatiu i il·lustratiu dels quals és la dona jove del pou de Can Gambús-1 (fig. 15). També és representatiu l'individu de la sitja de Mas d'en Catxorro, llançat de cap amb les cames enlaire, que va quedar gairebé vertical, i que l'efecte de parada va fer que les cames se li dobleguessin sobre l'esquena (fig. 20). El mateix li passa a un altre individu de la sitja 1143 del poblat de Can Cabassa, en aquest cas totalment doblegat per la cintura, amb una torsió molt forçada i irregular causada per la caiguda i l'efecte de parada, que va quedar amb les cames rectes, frenades per la paret de la sitja (fig. 21). En altres casos, els cossos han quedat de cap per avall, en posició més o menys inclinada, però no tan vertical com els anteriors, amb el cap i la meitat superior del cos a un nivell més baix que les cames, fet que indica que el cos va caure de cara i va topar en els estrats de farciment en con del fons de la sitja, i va quedar frenat per les parets. En alguns d'aquests casos s'observa que el cos va rodar lleugerament, a causa de l'existència d'abocaments inferiors en pendent, i va quedar de cara amunt i a tocar del perfil de la sitja. Són del tot il·lustratius els casos de Can Gambús, Can Colomer i Mallols (fig. 19), així com els d'Allò en Ros, la Bastida, i Can Cabassa (fig. 20).

Dins d'aquest conjunt de postures anatòmiques forçades i anòmales, també identifiquem un grup d'individus que han quedat en posicions "obertes", és a dir, amb les extremitats, braços i cames, esteses, generalment caiguts i recolzats d'esquena al mig de la sitja, i de vegades deixats caure d'esquena des de la boca de la sitja fins al fons, molt enganxats al perfil, que van quedar amb les cames enlaire i doblegades sobre el cos o inclinades cap a un costat, per l'efecte de la gravetat. Aquests també són representatius i una mostra evident del llançament indiscriminat del cos i dels efectes de caiguda i parada. Representen un total d'11 casos, entre ells dos a Can Gambús, dos a Can Colomer i un als Mallols amb les cames enlaire (fig. 19), així com un a la Solana i dos a Can Cabassa (fig. 20).

Un altre grup el formen els que presenten postures més o menys replegades, amb les cames i braços flexionats molt enganxats al cos, com si formessin un paquet. Aquests podrien ser indicatius de la presència d'un embolcall, sac, manta, etc., que contingués els cossos i que mantingués aquestes postures plegades, ja sigui per facilitar el transport o l'abocament dins de les estructures, especialment les de diàmetre reduït, com ara algun pou o

²⁰ A tall d'exemple, s'ha dut a terme la restitució mitjançant dibuix del cos humà de les postures de tots els individus dels DHA-ENF, a la mateixa escala i a partir de les restes esquelètiques localitzades i segons la seva disposició *in situ*. A les figures adjuntes únicament es presenten 34 d'aquests casos, per ser els més representatius (fig. 19 i 20).

²¹ Cal indicar que tenim 20 casos indeterminats o que, per ara, no es disposa de dades ni d'informació al respecte.

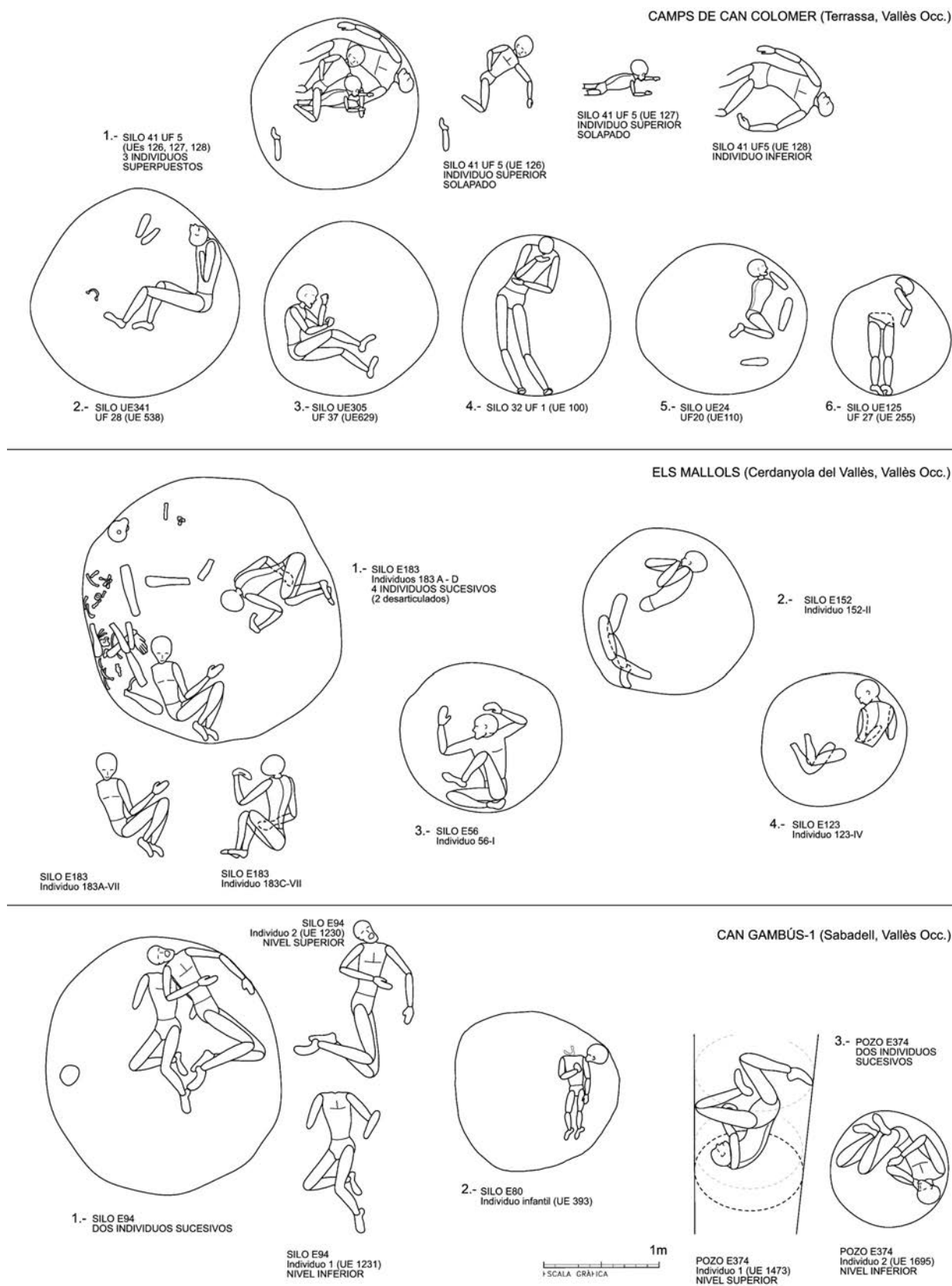

Figura 19. Característiques deposicionals i restitució de les postures dels individus d'alguns dipòsits humans anòmals en estructures no funeràries (DHA-ENF) d'època visigòtica (s. VI-VIII) dels territoria de Barcino-Egara (autor: J. Roig).

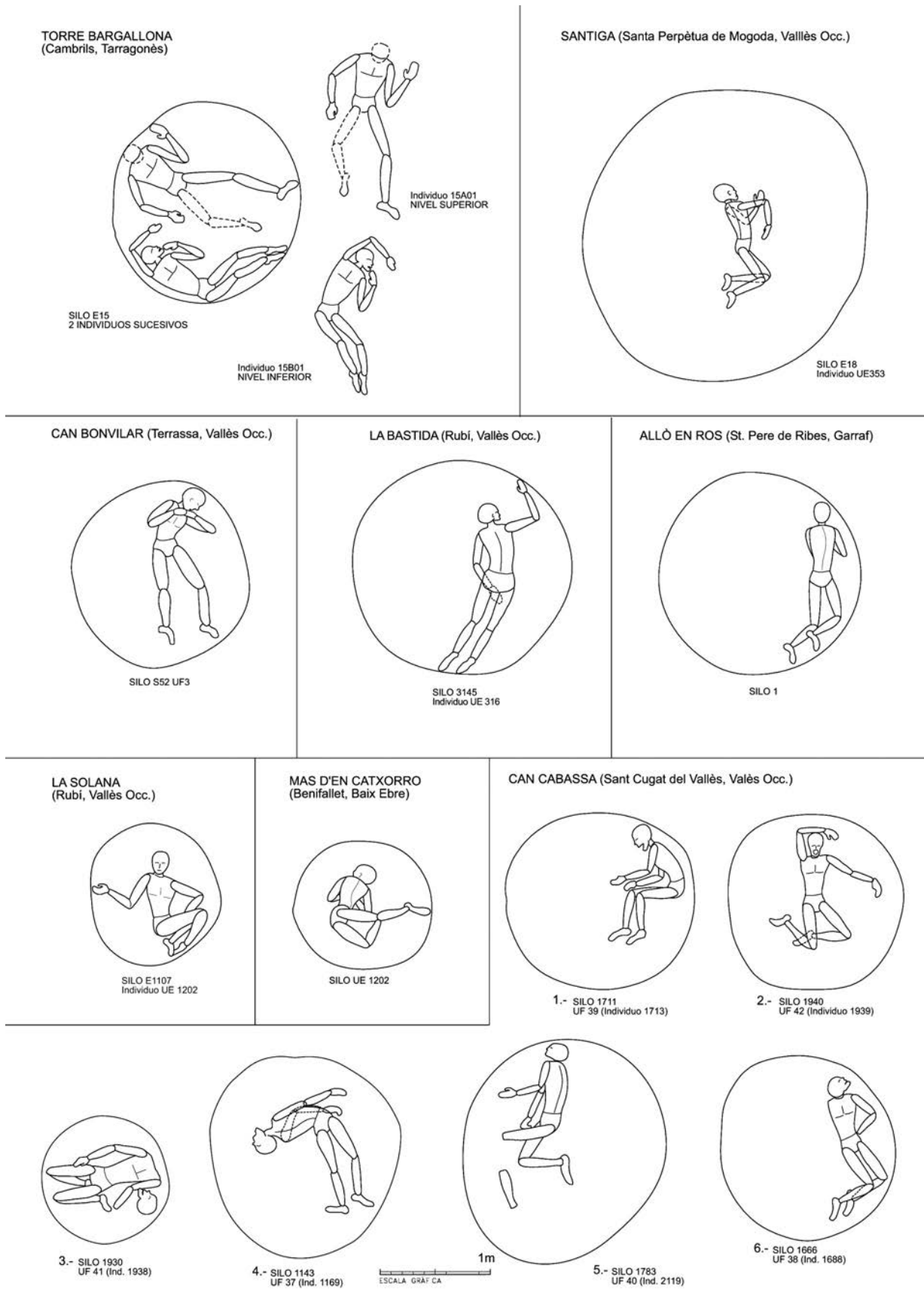

Figura 20. Característiques deposicionals i restitució de les postures dels individus d'alguns dipòsits humans anòmals en estructures no funeràries (DHA-ENF) d'època visigòtica (s. VI-VIII) de la Tarraconense oriental (Catalunya) (autor: J. Roig).

sitja petita, d'entre 100 i 150 cm. Tenim 8 casos, dels quals són il·lustratius l'individu inferior del pou de Can Gambús-1, que es troba plegat i encaixat en un espai de tan sols 90 cm diàmetre, dos a Can Colomer i dos als Mallols (fig. 19), i també dos a Can Cabassa (fig. 20).

En alguns casos s'observen certs moviments o desplaçaments de parts esquelètiques concretes, sovint el crani, amb la resta del cos mantenint-se en connexió i a lloc. Comptabilitzem 8 casos on aquestes desarticulacions puntuals es detecten: tres a Can Colomer, dos als Mallols i dos a Can Gambús-1 (fig. 19), i una a Can Cabassa (fig. 20). També trobem, de forma excepcional, un cas en una sitja dels Mallols en què l'esquelet d'un individu, pel que sembla el primer dipositat, es troba totalment remogut i en desconexió pràcticament total (fig. 19). Aquestes desarticulacions puntuals de certes parts esquelètiques dels individus poden ser atribuïdes, amb molta probabilitat, a animals cavadors. Així doncs, aquells moviments puntuals els realitzarien aquests animals quan la sitja no està totalment plena i es troba tan sols tapada, a la part inferior, amb terres que cobririen els cossos dels individus, fet que facilitaria l'accés i la mobilitat d'aquests animals. Són il·lustratius els casos de Can Gambús-1, Can Colomer (fig. 19) i Can Cabassa (fig. 20).

4.3. Consideracions sobre els dipòsits humans anòmals d'època visigòtica: indicis arqueològics de desigualtat i exclusió social?

Recapitulant el que s'ha exposat, i un cop analitzats els registres d'aquests dipòsits i la tafonomia dels individus, resulta evident, en la majoria dels casos (52 ind.), que s'ha produït una deposició anòmala i l'abocament de l'individu dins d'una estructura no funerària, generalment, amb deixalles domèstiques i animals morts. D'altra banda, i en tan sols uns pocs casos (6 ind.), s'aprecia una certa deposició en horitzontal del cos dins de l'estructura (taula 4).

En conjunt, aquests dipòsits es poden acotar cronològicament entre els s. V i VIII a partir del material arqueològic associat al rebliment de les estructures, i també a partir de les datacions radiocarbòniques realitzades en alguns esquelets. Amb tot, tan sols disposem de 9 datacions per a tota aquesta mostra (taula 3), entre elles les tres de Can Gambús-1 i una de Santiga, amb unes cronologies més aviat tardanes, entre els s. VII i VIII. D'altra banda, la realització d'estudis paleoantropològics i analítiques especialitzades per a aquests individus, encara resulten del tot escasses, de manera que no es disposa de prou dades. Tan sols l'estudi dels esquelets procedents de les sitges i del pou de Can Gambús-1 ha permès identificar deficiències alimentàries i evidències de patologies òssies en aquests individus, que eren absents en els esquelets de la necròpolis del mateix vilatge.

En aquest sentit, és possible concloure que el tracte discriminatori i exclouent en l'aspecte funerari d'aquest grup d'individus resulta del tot evident. S'arriba al punt extrem que són tractats com a rebuig i deixalles, juntament amb animals morts, en el moment de la seva defunció i enterrament, i que no reben sepultura al cementiri de l'assentament. Aquesta evidència arqueològica indica que aquests individus van tenir la mateixa consideració que la resta d'animals domèstics i de treball presents a les finques i explotacions agrícoles, i que van quedar exclosos del grup de persones residents, sense arribar a formar part de la comunitat.

Pel que fa a la quantificació demogràfica, representen un total de 78 individus (11 %), en relació amb els 634 enterrats en tombes i en necròpolis (89 %) (gràfic 4). Així doncs, mitjançant els registres dels DHA-ENF podem identificar arqueològicament la discriminació i l'exclusió social d'un grup poblacional, amb certa representació percentual, al territori de Barcino-

Egara i a la Tarraconense oriental durant l'època visigòtica. Aquests individus "exclosos" serien presents tant a les explotacions agrícoles, vilatges i granges, com també formant part del personal resident a les esglésies i monestirs rurals, i fins i tot als conjunts episcopals. Arribats en aquest punt, cal fer-nos diverses preguntes: ¿Qui són aquests individus que no han rebut sepultura al cementiri? ¿Per què han rebut aquest tracte diferencial al morir? I, finalment, ¿Quin tipus d'exclusió és la seva i quin és l'estrat social al qual pertanyen dins la societat visigoda?

Bibliografia

- ARTIGUES, P. Ll., BLASCO, M., RIU, E. i SARDÀ, M. 1997, Les excavacions arqueològiques al monestir de Sant Cugat del Vallès o d'Octavià (1993-1994). La fortalesa romana, la basilica i la implantació del monestir, *Gausac*, 10, Sant Cugat del Vallès, 15-76.
- ARTIGUES, P. Ll. 2010-2011, La vil·la de Can Cabassa en els segles IV al VII, *Arqueologia Medieval*, núm. 6-7, (primera època), ACRAM, Barcelona, 8-23.
- AZKÁRATE, A. 1993, Francos, aquitanos y vascones. Testimonios arqueológicos al sur de los Pirineos, *AEspA*, 66, 149-176.
- BARRAL, X. 1974, La basilique paléochrétienne et wisigothique de Sant Cugat del Vallès (Barcelone). Dossier archéologique et essai d'interprétation, *Mélanges de l'École Française de Rome*, Antiquité 86, 891-926.
- BARRASETAS, E., VILA, G. 2004, Les necròpolis de Can Solà del Racó, *Actes de les Jornades d'Arqueologia i Paleontologia (La Garriga, 29 i 30 de novembre 2001)*, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 778-790.
- BARRASETAS, E., JÁRREGA, R. 2007, La Solana, Memòria de l'excavació arqueològica al jaciment (Cubelles, El Garraf), *Excavacions Arqueològiques a Catalunya*, 18, p. 9-80.
- BOSCH-GIMPERA, P., SERRA-RÀFOLS, J. de C. 1964-1965, Scavi a Sant Cugat del Vallès (Catalogna). Del castrum romano al monasterio attuale, *Rendiconti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia XXXVII*, 307-323.
- COLL, J. M. 2004, Can Palau (Sentmenat), *Actes de les Jornades d'Arqueologia i Paleontologia (La Garriga, 29 i 30 de novembre 2001)*, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 791-797.
- COLL, J. M., ROIG, J. 2003, Les sivelles de cinturó d'època visigoda (segles VI-VIII) a les comarques de Barcelona, *Actes del II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya. Sant Cugat del Vallès, 18-21 d'abril de 2002*, ACRAM, Sant Cugat del Vallès, vol. 2, 831-836.
- COLL J. M., ROIG J. 2011, La fi de les vil·les romanes baix-imperials a la Depressió Prelitoral (segles IV i V): Contextos estratigràfics i registre material per a la seva datació, *Actes del IV Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya. Tarragona, del 10 al 13 de juny de 2010*. Ajuntament de Tarragona, ACRAM, Volum I, 161-172.

- COROMINAS, M., FLORENSA, F. X. 2010, El jaciment dels voltants de la Torre Bargallona: un assentament d'època tarδοantiga a Cambrils (Baix Camp), *Tribuna d'Arqueologia, 2009-2010* (ed. 2010), Generalitat de Catalunya, Barcelona, 173-185.
- DEL AMO, D. 1979, *Estudio crítico de la necrópolis paleocristiana de Tarragona*, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Tarragona.
- ESQUÉ, M. 2007, *Memòria de la intervenció arqueològica preventiva al C/ Travesseres n° 34 – Muralla n° 5 de Granollers (Vallès Oriental)*, Memòria d'excavació inèdita dipositada al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, Barcelona.
- FARRENY, M., MAURI, A., NAVARRO, R. 2012, La necrópolis de Santa Margarida de Martorell, a Molist, N., Ripoll, G. (ed.), *Arqueologia funerària al nord-est peninsular (segles VI-XII)*, Monografies d'Olèrdola 3.2, Museu d'Arqueologia de Catalunya, Barcelona, 2012, 457-468.
- FEYEU, J.-Y. 1995, La typologie de la verrerie mérovingienne du nord de la France, *Le verre de l'antiquité tardive et du haut moyen âge. Typologie-chronologie-diffusion*, Musée Archéologique Départemental du Val d'Oise, 109-137.
- FOLCH, C., GIBERT, J., CARRASCAL, S. 2011, La necrópolis de l'alta edat mitjana de Pertegàs (Calders, el Bages). Segles VIII-IX, *Actes del IV Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, Tarragona, 10-13 de juny de 2010, 113-122.
- FRANCÈS, J. (coord.) 2007, *Els Mallols. Un jaciment de la plana del Vallès entre el neolític i l'antiguitat tardana (Cerdanyola del Vallès, Vallès Occidental)*, Excavacions Arqueològiques a Catalunya, núm. 17, Barcelona.
- GARCIA, J., CERDÀ, J.-A. 1990, Una necrópolis tarδο-romana a Ca la Madrona (Mataró, el Maresme), *Actes de la VI Sessió d'Estudis Mataronins*, Mataró, 7-22.
- GARCIA, G., MORO, A., TUSET, F. 2009, *La seu episcopal d'Ègara. Arqueologia d'un conjunt cristià del segle IV al IX*, Sèrie Documenta 8, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona.
- JORDANA, X. 2007, *Caracterització i evolució d'una comunitat medieval catalana. Estudi bioantropològic de les inhumacions de les esglésies de Sant Pere*, Tesi doctoral inèdita. Universitat Autònoma de Barcelona. Departament de Biologia Animal, Biologia Vegetal i Ecologia.
- JULIA, J. R., KLIEMANN, K. 1992, Excavacions arqueològiques a la Plaça Vella d'Artés (Bages), *Arqueologia i patrimoni a la Catalunya interior. Últimes investigacions, Miscel·lània d'Estudis Bagencs 8*, Centre d'Estudis del Bages, Manresa, 37-74.
- MESTRES, J.-S. 2012, *Informe de datació per radiocarboni d'ossos d'origen humà procedents de la Plaça Major de Castellar del Vallès (Vallès Occ.)*, Núm. Informe 02698/2012, Laboratori de Datació per Radiocarboni, Universitat de Barcelona, Barcelona, 26 de novembre de 2007 [Informe inèdit].

- MOLIST, N., RIPOLL, G. (ed.) 2012, *Arqueologia funerària al nord-est peninsular (segles VI-XII)*, Monografies d'Olèrdola 3.1 i 3.2, Museu d'Arqueologia de Catalunya, Barcelona.
- NAVARRO, R., MAURI, A., FARRENY, M. 1999, *Basilica de Santa Margarida de Martorell i necròpolis de Santa Margarida de Martorell*, a P. de Palol i A. Pladevall (ed.), *Del Romà al Romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 186-188 i 288-289.
- NIETO, A., ESCALA, O., 2004, *Vilans de Reig (Els Torms, les Garrigues): un assentament rural del segle VII dC.*, *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 14, 2004, 275-286.
- PALOL, P. de, PLADEVALL, A. (ed.) 1999, *Del Romà al Romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona.
- PALOL, P. de 1999, *Poblat del Bovalar. Basilica paleocristiana, baptisteri i necròpolis del Bovalar*, a P. de Palol i A. Pladevall (ed.), *Del Romà al Romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 145-146, 188-192, 319-321 i 343-345.
- PINAR, J., JUÁREZ, T. (ed.) 2009, *Contextos funeraris a la Mediterrània nord-occidental (segles V-VIII)*, 1-3 d'octubre de 2009, Sant Cugat del Vallès, *Gausac* núm. 34-35.
- RIPOLL, G. 1991, *Materiales funerarios de la Hispania visigoda: problemas de cronología y tipología*, *Gallo-Romains, Wisigoths et Francs en Aquitaine, Septimanie et Espagne*, Actes des VIIe Journées internationales d'Archéologie mérovingienne, Toulouse 1985, Rouen 1991, 111-131.
- RIPOLL, G. 1993-94, *La necrópolis visigoda de El Carpio del Tajo. Una nueva lectura a partir de la topocronología y los adornos personales*, *Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi*, Butlletí VII-VIII, 187-250.
- RIPOLL, G. 1999, *El món funerari i Bronzes d'indumentària personal*, a P. de Palol i A. Pladevall (ed.), *Del Romà al Romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 249-260.
- ROIG, J. 1999, *Món funerari de les valls del Llobregat i del Besòs i Bronzes d'indumentària de les valls del Llobregat i del Besòs*, a P. de Palol i A. Pladevall (ed.), *Del Romà al Romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 283-288 i 316-319.
- ROIG, J. 2009, *Asentamientos y poblados tardoantiguos y altomedievales en Cataluña (siglos VI al X)*, a J. A. Quirós Castillo (ed.), *The archaeology of early medieval villages in Europe*, Documentos de Arqueología e Historia 1, Universidad del País Vasco, Vitòria-Gasteiz, 207-251.
- ROIG, J. 2011a, *Esglésies rurals de l'antiguitat tardana i l'època alt medieval al territori del Vallès, Taula Rodona Esglésies rurals a Catalunya entre l'Antiguitat i l'Edat Mitjana (segle V-X) (Esparreguera-Montserrat, 25, 26 i 27 d'octubre de 2007)*, Bradypus, Communicating Cultural Heritage,

Bolonya, 87-123.

- ROIG, J. 2011b, Formas de poblamiento rural y producciones cerámicas en torno al 711: documentación arqueológica del área catalana, *Zona Arqueológica* 15, Vol. II, Museo Arqueológico Regional, Madrid, 121-146.

- ROIG J. 2011c, Vilatges i assentaments pagesos de l'Antiguitat tardana als territoris de Barcino i Egara (Depressió Litoral i Prelitoral): Caracterització del poblament rural entre els s. V-VIII, *Actes del IV Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya, Tarragona, del 10 al 13 de juny de 2010*, Ajuntament de Tarragona, ACRAM, Tarragona, Volum I, 227-250.

- ROIG, J. 2013, Silos, poblados e iglesias: almacenaje y rentas en época visigoda y altomedieval en Cataluña (siglos VI al XI), a *Horrea, barns and silos. Storage and incomes in early medieval Europe, Documentos de Arqueología Medieval*, 5, Universidad del País Vasco, Vitòria-Gasteiz, 2013, 145-170.

- ROIG, J. 2014, La fortification d'époque wisigothique du monastère de Sant Cugat del Vallès (Barcelone) et l'évolution de l'ensemble archéologique (Ve-Xe s.) : analyse stratigraphique et étude du matériel et des structures, Table Ronde Internationale 'Castra, oppida et établissements de hauteur de l'Antiquité tardive et du premier Moyen Âge en France et en Espagne (Ve-VIIIe s.): Etudes de cas et études comparées'. Aniane (Hérault), 25-27 setembre 2014, Laboratoire d'Archéologie Médiévale et Moderne en Méditerranée (CNRS / Aix-Marseille Université), 2015 (en premsa).

- ROIG, J., COLL, J. M. 2007, El paratge arqueològic de Can Gambús-1 (Sabadell, Vallès Occ.), *Tribuna d'Arqueologia* 2006, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 85-109.

- ROIG, J., COLL, J. M. 2010a, El jaciment de la Plaça Major de Castellar del Vallès: de l'assentament del neolític al vilatge de l'antiguitat tardana. 5.000 anys d'evolució històrica, *Recerca*, 7, Castellar del Vallès, 77-108.

- ROIG, J., COLL, J. M. 2010b, El jaciment de la Plaça Major de Castellar del Vallès (Vallès Occ.): L'assentament del neolític i el vilatge de l'antiguitat tardana, *Tribuna d'Arqueologia* 2008-2009, Barcelona, 187-220.

- ROIG, J., COLL, J. M. 2011a, Esquelets humans en sitges, pous i abocadors als assentaments rurals i vilatges de l'antiguitat tardana de Catalunya (segles V-VIII): Evidències arqueològiques de la presència d'esclaus i serfs, *Actes del IV Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya. Tarragona, del 10 al 13 de juny de 2010*. Ajuntament de Tarragona, ACRAM, Tarragona, 2011, volum I, 75-83.

- ROIG, J., COLL, J. M., 2011b, Evolució històrica i arqueològica de Santa Maria l'Antiga (Sta. Perpètua de Mogoda, Vallès Occ.): de la vil·la romana a la parròquia medieval i moderna. 2000 anys d'història, *L'Ordit*, 4, CREM, Santa Perpètua de Mogoda, 2011, 29-66.

- ROIG, J., COLL, J. M. 2012, El món funerari dels territoris de Barcino i Egara entre l'antiguitat tardana i l'època alt-medieval (segles V al XII): Caracterització de les necròpolis i cronotipologia de les sepultures, a Molist, N., Ripoll, G. (ed.), *Arqueologia funerària al nord-est peninsular (segles VI-XII)*, Monografies d'Olèrdola 3.2, Museu d'Arqueologia de Catalunya,

Barcelona 2012, 375-402.

- ROIG, J., COLL, J. M., MOLINA, J. A. 1995, *L'església vella de Sant Menna (Sentmenat): 1500 anys d'evolució històrica*. Ajuntament de Sentmenat, Sentmenat 1995.

- RUIZ, J., VILLAR, V., SUBIRÀ, E. 2007, La població visigòtica de Can Gambús, *Actes del III Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya, (Sabadell, 18-21 de maig de 2006)*, Volum II, ACRAM, Barcelona, 799-806.

- VILLARES, I. 2007, El seguiment arqueològic dels jardins de llevant del Monestir de Sant Cugat del Vallès (agost de 2002 – març de 2003), *Gausac*, núm. 30-31, Sant Cugat del Vallès, 2007, 143-156.

- VIGIL, A. 2013, Comunidad política aldeana y exclusión. Una revisión de las formas de inhumación altomedievales (ss. V-VIII d.C.), *Reti Medievale Rivista*, 14, 1, Firenze University Press, 1-40.